T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

AMASYA ŞEHRİNİN FİZİKİ OLUŞUMUNDA VAKIFLARIN ROLÜ (XIII-XVIII. YÜZYIL)

Ömer Sait TÜRKMEN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
Prof. Dr. İsmail KIVRIM

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer Sait TÜRKMEN		
	Numarası	19810501009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Amasya Şehrinin Fiziki Oluşumunda Vakıfların Rolü (XIII-XVIII. Yüzyıl)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ömer Sait TÜRKMEN
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer Sait TÜRKMEN	
	Numarası	19810501009	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/ Tarih	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	X
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail KIVRIM	
	Tezin Adı	Amasya Şehrinin Fiziki Oluşumunda Vakıfların Rolü (XIII-XVIII. Yüzyıl)	

İslam medeniyetinin en önemli unsurlarından birisi de hiç şüphe yok ki vakıf müessesesidir. Hayırseverler tarafından dinî/hayrî gayelerle tesis edilen vakıflar İslam medeniyetini birçok yönden etkilemiştir. Özellikle Osmanlılar döneminde zirvesini yaşamış olan bu kurum; toplumdaki ekonomik, dini, sosyal, sağlık ve temizlik ihtiyaçları gibi günümüzde karşılanması devlet vazifesi sayılan ihtiyaçların, hayırseverler tarafından yapılan hayrat binalar ya da bu binaların hizmet ve yapılarının devamlılığı için kurulan vakıflar sayesinde giderilmesini sağlamıştır. Vakıflar, yerine getirdikleri bu hizmetlerle beraber kuruldukları yerlerde yeni bir şehrin ortaya çıkmasını sağladıkları gibi şehirlerin genişleme yönünün belirlenmesini de doğrudan etkileyerek fiziki yapının oluşmasında önemli bir faktör olmuşlardır. Nitekim hayırseverlerin gelir getirici unsurlar olarak vakfettikleri iktisadî unsurlar şehirlerin ticarî alanlarını oluştururken, yaptırdıkları hizmet binaları da dinî ve sosyal alanları olarak yerleşme ve genişleme de aslî unsurlar olmuşlardır. Öte yandan vakfedilen yeşil alanlar, temiz su kaynakları ve tahsis edilen temizliki kadroları, vakfın ebediliği ilkesi gereği şehirde yeşil alanların uzun yıllar korunmasını sağlamıştır. Bununla birlikte yapıların bakım-onarımının da yine vakıflar tarafından yerine getirilerek bu müesseselerin birçoğunun günümüze ulaşmasını sağlaması, çağının üzerinde bir çevrecilik anlayışının ürünüdür. Nitekim Amasya şehri 200 yıla yakın bir süre şehzade sancağı olması ve doğuda İran savaşlarında bir sınır şehri olması nedeniyle birçok hanedan üyesi ve üst bürokrasiden kişiler tarafından sayısız hayrat eserin ve bunların ihtiyaçları için gelirlerin vakfedildiği örneklerin görüldüğü bir şehir olmuştur. Arşiv vesikaları ve araştırma kaynaklarından yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada Amasya şehrinin fiziki oluşumunda vakıf kurumunun rolünün çok önemli bir paya sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Şehir, Vakıf, Çevre, Hayrat.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ömer Sait TÜRKMEN		
	Student Number	19810501009		
	Department	History/ History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail KIVRIM		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Role of Waqfs in the Physical Formation of the City of Amasya (XIII-XVIII. Century)		

There is no doubt that one of the most important elements of Islamic civilization is the waqf institution. Waqfs established by philanthropists for religious/charitable purposes have influenced Islamic civilization in many ways. This waqfs, which has experienced its peak especially during the Ottoman period, has ensured that the needs that are considered the duty of the state to meet today, such as economic, religious, social, health and cleaning needs in society, are met thanks to charitable buildings built by philanthropists or foundations established for the continuity of the services and structures of these buildings. Waqfs, together with these services they perform, have ensured the emergence of a new city in the places where they were established, as well as directly influencing the determination of the direction of expansion of cities, becoming an important factor in the formation of the physical structure. As a matter of fact, while the economic elements that philanthropists have dedicated as income-generating elements constitute the commercial areas of cities, the service buildings they have built have also become the main elements of settlement and expansion as religious and social areas. On the other hand, the green areas donated, clean water resources and allocated cleaning staff have ensured the protection of green areas in the city for many years in accordance with the principle of the perpetuity of the foundation. However, the fact that the maintenance and repair of the structures are also carried out by the foundations and ensure that many of these institutions have reached the present day is the product of an understanding of environmentalism that is above its era. As a matter of fact, Amasya city has been a city where countless charitable works and examples of income have been donated for their needs by many dynasty members and people from the upper bureaucracy due to the fact that it has been the sanjak of the prince for close to 200 years and was a border city during the Iranian wars in the east. In this study, prepared by using archival documents and research resources, it has been seen that the role of the waqf institution has a very important share in the physical formation of the city of Amasya.

Key Words: Amasya, City, Waqf, Environment, Charity

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası ..... İİİ
Özet ..... İV
Abstract V
İçindekiler ..... Vİ
Kısaltmalar ..... Vİİİ
Ekler Listesi ..... İX
Tablolar X
Fotoğraflar ..... Xİ
Haritalar ..... Xİİ
Ön Söz ..... Xİİİ

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi 16
Araştırmanın Amacı 16
Araştırmanın Önemi 17
Kaynaklar ve Yöntem 18
Şehirlerin Ortaya Çıkışı 24
Batıda Şehir 26
İslam Şehri 28
Osmanlı Şehri 31

BİRİNCİ BÖLÜM
AMASYA ŞEHRİNİN TÜRK DÖNEMİ BAŞLARINDA FİZİKİ YAPISI

1.1 Amasya Şehrinin Topoğrafyası 36
1.2 Amasya İsminin Kaynağı ve Amasya Şehrinin Kurucusu 37
1.3. Türk-İslam Hâkimiyetinden Önce Amasya 38
1.4 Türkiye Selçuklularında Şehrin Oturduğu Saha 45
1.5 Kale 46
1.6 Ulu Cami 49
1.7 Vali Sarayı/Hükümet Konağı 50
1.8 Meydanlar 52
1.9 Şehrin İlk Mahalleleri 54
1.10 Osmanlı Döneminde Mahalleler 56
1.11 Amasya Evleri 61

İKİNCİ BÖLÜM
ŞEHİRDE ÇARŞI VE PAZAR YERLERİNİN OLUŞUMUNA VAKIFLARIN KATKISI

2.1 Bedesten 70
2.2 Şehir içi hanlar 74
2.3 Çarşılar 80
2.4 Dükkânlar 86
2.4. Pazarlar 89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VAKIF KURUMU OLAN DİNÎ VE SOSYAL YAPILARIN ŞEHİRLEŞMEYE ETKİSİ

3.1 Külliyeler 96
3.2 İmaretler 103
3.3 Zaviyeler 106
3.4 Camiler 110
3.5 Mescitler 119

3.6 Eğitim Müesseseleri 127
3.7 Amasya Darü'ş-şifası 142
3.8 Hamamlar 144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÇEVRE OLGUSU VE VAKIFLAR

4.1 Şehrin İmarı 155
4.1.1 Yapıların Bakım-Onarımı 156
4.1.2 Mezarlık ve Kabristanların Bakım-Onarımı 159
4.2 Yeşil Alanlar 160
4.2.1 Bağ, Bahçe ve Diğer Yeşil Alanlar 161
4.2.2. Su Kültürü, Çeşme ve Pınarlar 166
4.3. Çevre Temizliği ve Halk Sağlığı 173
4.3.1 Temizlik Kadroları 174
4.3.2. Halk Sağlığına Yönelik Hizmetler 177

Sonuç 180
Kaynakça 183
Ekler 199

KISALTMALAR

AŞS : Amasya Şer'iye Sicili
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi
bk. : Bakınız
BOA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C : Cilt
C.HR. : Cevdet Tasnifi Hariciye Evrakı
çev. : Çeviren
d. : Defter
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
der : Derleyen
DVNSMHM : Mühimme Defteri
ed. : Editör
Ev. Vkf. : Evkaf Vakfiyeler
H : Hicri
haz. : Hazırlayan
HD : Hurûfât Defteri
İng. : İngilizce
İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ : İstanbul Üniversitesi
KKA : Kuyûd-ı Kadim Arşivi
M : Miladi
MAD : Maliyeden Müdevver
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ : Milattan Önce
MS : Milattan Sonra
MVL : Maarif Vekâleti
NFS : Nüfus Defteri
OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
R : Rumi
S : Sayı
s. : Sayfa
TD : Tahrir Defteri
TK. GM : Tapu Kadostra Genel Müdürlüğü
TS.MA. : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vb. : Ve benzeri
VD : Vakfiye Defteri
VGMA : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vr. : Varak
yay : Yayınlayan

EKLER LİSTESİ

Ek- 1: Yörgüç Paşa'nın vakfiyesi-1 (Ev. Vkf. 19/ 7). 199

Ek- 2: Yörgüç Paşanın vakfiyesi-2 (Ev. Vkf. 19/ 7). 200

Ek- 3: Yörgüç Paşa'nın vakfiyesi-3 (Ev. Vkf. 19/ 7). 201

Ek- 4: Yörgüç Paşa'nın vakfiyesi-4 (Ev. Vkf. 19/ 7). 202

Ek- 5: Sultan II. Bayezid'in vakfiyesi-1 (Ev. Vkf. 4/ 10). 203

Ek- 6 Sultan II. Bayezid'in vakfiyesi-2 (Ev. Vkf. 4/ 10)..... 204

Ek- 7: Serkilâri Süleyman Ağa'nın vakfiyesi-1 (AŞS 38/ 117-118)..... 205

Ek- 8: Serkilâri Süleyman Ağa'nın vakfiyesi-1 (AŞS 38/ 119-120)..... 206

Ek- 9: Ayas Ağa'nın vakfiyesi (VGMA, VD 582-1/189)..... 207

Ek- 10: İbrahim Efendi bin Mahmud Ağa'nın vakfettiği kitapların isimleri. . 208

Ek- 11: Çorumi Şeyh Hacı Ali bin Abdulfettah'ın vakfettiği kitaplar. 211

Ek- 14: Dorukhan Tarih Arşivi'nde Ali Kemal Kara ile görüşmemiz. 213

Ek- 15: Aşağı Kale'den Amasya'nın görünümü. 213

TABLOLAR

Tablo 1: Amasya'da kurulan ilk mahalleler. 56

Tablo 2: Yüzyıllara göre Amasya Mahalleleri 59

Tablo 3: Vakfedilen dükkân türleri ve adetleri. 87

Tablo 4: XIII-XVIII. yüzyıllarda Amasya'da tespit edilen tekke ve zaviyeler 110

Tablo 5: XIII-XVIII yüzyıllar arasında Amasya'da tespit edilen camiler 118

Tablo 6: XIII-XVIII yüzyıllar arasında Amasya'da tespit edilen mescitler. 126

Tablo 7: Hafız Hacı Ali'nin vakfettiği kitaplar. 139

Tablo 8: Zileli Ali Efendi'nin Vakfettiği Kitaplar. 139

Tablo 9: XIII-XVIII. yüzyıl Amasya'da tespit edilen eğitim kurumları 141

Tablo 10: XIII- XVIII. yüzyıllarda Amasya'da tespit edilen hamamlar. 151

Tablo 11: Amasya'da tespit edilen çeşme ve pınarlar 173

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Amasya Kalesi 48

Fotoğraf 2: Osmanlı döneminde oluşmuş Sofiler Mahallesinden bir görünüm. 61

Fotoğraf 3: Amasya Bedesteni. 72

Fotoğraf 4: Yörgüç Paşa Camii avlusundan görünümü 98

Fotoğraf 5: Amasya Kalesi'nden Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin görünümü 100

Fotoğraf 6: Mehmed Paşa Camii avlusundan görünümü. 101

Fotoğraf 7: Yakub Paşa İmareti (Çilehâne) genel görünümü 104

Fotoğraf 8: Abdullah Paşa Camii dış cephe görünümü 115

Fotoğraf 9: Serkilârî Süleyman Ağa Camii 116

Fotoğraf 10: Pir Mehmed Çelebi Cami. 117

Fotoğraf 11: Temennâ Mescidi 123

Fotoğraf 12: Halifet Gazi Medresesi ön cephesi 129

Fotoğraf 13: Torumtay Medresesi 130

Fotoğraf 14: Büyük Ağa Medresesi giriş kapısı 133

Fotoğraf 15: Küçük Ağa Medresesi 134

Fotoğraf 16: Amasya Darüşşifası giriş kapısı. 142

Fotoğraf 17: Mustafa Bey Hamamı. 148

Fotoğraf 18: Kumacık Hamamı. 150

Fotoğraf 19: Cilanbolu Kuyusu girişi. 171

HARİTALAR

Harita 1: Amasya'nın coğrafî durumu. 36

Harita 2: Roma döneminde Amasya..... 41

Harita 3: Bizans dönemi Amasya şehri. 44

Harita 4: XIV. yüzyıl sonunda Amasya mahalleleri. 56

Harita 5: Osmanlı döneminde (XVI- XVIII. yüzyıllar) Amasya mahalleleri.... 59

Harita 6: Amasya'da ticarî alanların şehir içerisindeki dağılımı. 94

Harita 7: Vakıf yapıların Amasya şehrindeki dağılımı..... 152

Harita 8: Osmanlı döneminde Amasya şehrinde yeşil alanların dağılımı. 166

ÖN SÖZ

Anadolu'nun iç doğu kesimleri ile Karadeniz arasında kilit bir geçiş noktasında bulunan Amasya şehri, Antik Çağlardan itibaren önemli yerleşim yerlerinden birisi olmuştur. Yeşilırmak havzasında bulunan şehir, birçok farklı inanç ve kültürden siyasî idarelerin hâkimiyetlerini görmüş olsa da şehirleşme anlamında esas tekâmülünü Türk-İslam hâkimiyetinde yaşamış, özellikle Osmanlı idaresinde bugünkü fiziki görünümünü büyük oranda kazanmıştır.

Amasya şehri ilk olarak Danişmendliler'le Türk-İslam idaresine girmiş, sonrasında Anadolu Selçuklu, İlhanlı hâkimiyetlerini yaşamış olmasına rağmen fiziksel yapısındaki esas gelişmesini Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış olmasında birkaç önemli etken bulunmaktadır. Bunlar: Şehrin İran savaşlarında doğuda önemli bir hudut şehri olması, Osmanlı şehzadelerinin idarî tecrübe kazanmaları için gönderildikleri bir yönetim merkezi niteliği taşıması ve şüphesiz şehirlerin fiziksel yapısına doğrudan tesir eden vakıf müessesesinin Osmanlılar döneminde sistematik bir mekanizma haline gelmiş olmasıdır.

Bu çalışmada XIII-XVIII. yüzyıllar arasında Amasya şehrinin fiziki yapısının oluşmasında vakıf müessesesinin rolü ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın giriş kısmında araştırma problemi, araştırmanın amaç ve yöntemi, kullanılan kaynaklar ile şehir kavramı üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde ise şehrin topoğrafyası, isminin kaynağı ve kurucusu, Türk-İslam Hâkimiyetinden önceki durumu, Türk hâkimiyeti başlarındaki durumu ele alınmış, tarihî sürekliliği göz önüne sermesi açısından mahalleler bahsi Osmanlı devrine kadar devam ettirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde şehirdeki ticarî ünitelerin oluşumuna vakıfların katkısı, üçüncü bölümde ise vakıf müesseseleri olan sosyal ve dinî yapıların şehirleşmedeki rolü irdelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde şehirdeki vakıf müesseselerin bakım-onarımı, yeşil alanlar, halk sağlığı gibi çevresel konularda vakıfların gördüğü hizmetler ele alınmıştır. İncelenen konunun muhteviyatı gereği konu başlıklarına ait verilerin elde edilmesinde faydalanılan başlıca arşiv vesikalarını vakfiyeler teşkil etmektedir. Ayrıca incelenen döneme dair diğer başka tür ve içerikteki arşiv vesikaları da incelenmiştir. Döneme tanıklık eden kronikler ve seyahatnameler ile telif eserlerden tespit edilen veriler de incelenerek arşiv vesikalarından elde edilen bulgularla harmanlanarak eleştirel bir süzgeçten geçirilip tespitlerde bulunulmuştur. Süreç içerisinde çalışma sahasında çok defa gözlemlerde bulunularak

fotoğraflar çekilmiştir. Tamamı tarafımızdan çekilen bu fotoğraflar çalışmanın ilgili yerlerinde kullanılmıştır. Aydınlatıcı olması maksadıyla kimi veriler tablolar halinde gösterilmiştir. Kullanılan kısaltmalarda Türk Dil Kurumu'nun güncel kısaltmalar dizininden faydalanılmıştır. Çalışmada her ne kadar titiz davranıldıysa da noksanlıklar bulunması kaçınılmazdır. Bu noksanlıkların bu konular üzerinde çalışmalar yapacak araştırmacılar tarafından ortadan kaldırılacağına inanmaktayız.

Evvela *"Rütbelerin en yücesi ilim rütbesidir"* düsturunu şiar edinmemi sağlayan ve beni akademik çalışmalar yapmam konusunda teşvik eden babam merhum Ali Türkmen'i rahmetle anıyorum.

Çalışma konusunun seçiminden, hazırlık aşamasına ve neticelendirmesine kadar bilgi, tecrübe, görüş ve önerileriyle varlığını her daim hissettiren; vakit mefhumu olmaksızın günün her anında sabırlı, samimi, içten ve destekleyici tutumuyla beni cesaretlendiren değerli danışmanım Prof. Dr. İsmail Kıvrım'a teşekkür ediyorum. Amasya'da yürüttüğümüz gözlem çalışmalarında onun verdiği kıymetli bilgilerin yeri çok büyük. Çalışmanın tamamlanması onun bize ayırdığı zaman, gösterdiği hoşgörü ve anlayışı olmadan mümkün olmazdı.

Tezin yazılması aşamasında yönlendirici bilgi ve tecrübeleriyle daha iyiye ulaşmam konusundaki emeklerinden ötürü Tez İzleme Komitesi'ndeki saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Caner Arabacı ve Prof. Dr. Mehmet Birekul'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca düzeltme aşamasında birikimleriyle yol gösterici olan Prof. Dr. Ömer Akdağ, Doç. Dr. Hasan Ali Polat ve Dr. Öğr. Üyesi Şükriye Pınar Özyalvaç'a müteşekkirim.

Elimizdeki verileri gözden geçirip, düzelterek sunduğumuz bilgilerle hazırladığı haritalarla çalışmamıza katkı sağlayan Furkan Saltoğlu'na müteşekkirim. Lâdik'te kendi imkânlarıyla kurduğu Dorukhan Tarih Arşivi'nde arşivini ve bilgilerini bizle paylaşan Ali Kemal Kara'ya da teşekkür ederim. Çalışmanın tamamlanması sırasındaki planlamalarda Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalıştığım ve beraber okul idareciliği yaptığımız Mehmet Karakaş ve Bülent Süer'e de anlayışlarından ötürü teşekkürü borç bilirim.

Bu uzun ve meşakkatli yolculukta katlanması güç çalışma programıma gösterdiği saygı, sabır ve destekten ötürü varlığıyla bana her daim güç veren kıymetli eşim Gözde Türkmen'e teşekkür ederim. Biricik evlatlarım Azra'm ve Ali Kutay'ım, teşekkürün en

büyüğünü sizlere borçluyum. Sizlerle geçireceğim vakitlerden fedakârlık ederek çalışmam konusunda bana izin verdiğiniz için en çok da sizlere teşekkür ederim.

Ömer Sait TÜRKMEN

SAMSUN/ 2023

GİRİŞ

Anadolu coğrafyası 1071'den sonra adım adım Türk akıncıları tarafından yurt haline getirilmeye başlanmış, Bizans İmparatorluğu'nun elindeki birçok şehir de hızlı bir şekilde Türk-İslam şehri niteliğine bürünmüştür. Türkler, Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan itibaren ilk olarak şehrin ana kilisesini camiye çevirerek bir fetih sembolü haline getirmişler; aynı zamanda caminin etrafına ve şehrin muhtelif istikametlerine yaptıkları hayrat eserlerle Hristiyan Bizans şehri görüntüsünü Müslüman Türk siluetiyle değiştirmeyi hedeflemişlerdir. Kırsal kesimlerden gelen Anadolu'ya yapılan göçler, kurulan zaviyeler vasıtasıyla şehirdeki nüfusun da Türk hâkimiyeti altına girmesini sağlayarak demografik yapıda da kontrolü sağlamışlardır.

Danişmendiye Vilayetinin merkezi, Osmanlı Dönemi'nde ise şehzade sancağı ve Eyalet-i Rum'un merkezi olan Amasya da bu şehirlerden birisidir. İlk olarak Danişmendliler Döneminde örnekleri görülen Türk-İslam hayrat yapıları olan vakıf eserleri, Anadolu Selçuklu döneminde de devam etmiştir. Osmanlılar zamanında ise doğu sınırında önemli bir merkez ve şehzade sancağı olması hasebiyle Amasya şehri, merkeze yakın şehzade sancaklarının önem kazandığı XVI. yüzyıla değin, gelişerek ve kendine has bir nitelik kazanarak şehrin fiziki yapısını belirleyen ana unsur olmuştur.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Kapsamı itibariyle mimarlıktan coğrafyaya, sosyolojiden idari bilimlere, ekonomiden sanat tarihine kadar birçok disiplinin çalışmalarına açık olan şehir olgusu, hangi disiplin tarafından incelenirse incelensin tarihi arka planını görmezden gelinerek çalışılması mümkün görünmemektedir. Nitekim tarihin faklı dönemlerinde ve dünyanın farklı bölgelerinde çeşitli etkenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan şehirler, Anadolu coğrafyasında Türk-İslam devletlerinin kurumsallaştırdıkları *"vakıf"* kültürü sayesinde bambaşka bir medeniyete dönüşmüştür. Bu bağlamda çalışmamızın temel problemi XIII-XVIII. yüzyıllar arasında Amasya şehrinin fiziki oluşumunda vakıfların nasıl bir role sahip olduğudur.

Araştırmanın Amacı

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarında Bizans'tan devraldıkları şehirler oldukça bakımsız bir haldeydi. Türkler, bu şehirleri vakıf müesseseleri vasıtasıyla ihya ederek yaşanabilir yerler haline dönüştürüp, yine vakıf

eserlerle şehirlerin genişleme yönlerini coğrafyaya uygun bir şekilde tayin etmişlerdir. Kimi yerlerde ise vakıf müesseselerle yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Bu araştırmanın amacı da XIII-XVIII. yüzyıllar arasında Amasya şehrinin fiziki oluşumunda vakıf müesseselerin rolünün ne olduğudur.

Araştırmanın Önemi

İlişkili olduğu disiplin sayısının fazla olmasından ötürü şehir kavramı hakkında özellikle Amasya gibi tarihi çok eskilere dayanan bir şehir hakkında hayli zengin bir literatürün olduğu söylenebilir. Bunun büyük çoğunluğunu telif eserler kapsamaktadır.

Şüphesiz Amasya şehri denilince akla ilk gelen eserler Mustafa Vazıh Efendi'nin "*Amasya Fetvaları"* isimli eseri[1], Hüseyin Hüsameddin'in (YAŞAR), "*Amasya Tarihi*[2]*",* Osman Fevzi Olcay'ın "*Amasya Şehri*[3]*"* adlı çalışmalarıdır. Mustafa Vazıh Efendi bir fetva defteri hüviyetindeki çalışmasının bazı bölümlerinde *"Mesele-i Tarih-i Amasya"* başlığında Amasya tarihi hakkında bilgiler vermiştir. Hüseyin Hüsameddin mahkeme sicilleri, vakfiyeler, kitabeler ve mezar taşlarına dayanarak Amasya tarihini anlattığı eseri ise esasında 12 cilt olup, eserinin ilk dört cildi 1912-1928 yıllarında basılmıştır. Fakat beşinci cildi kayıp olmakla beraber 6-12. ciltleri Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Osman Fevzi Olcay'ın Amasya Şehri ise Amasya'nın coğrafi, iktisadi, doğal özellikleriyle beraber Antik Çağdan mütareke yıllarına kadar olan Amasya tarihini anlatmaktadır.

Bunların dışında birçok farklı disiplinden yazılmış lisansüstü çalışma, Amasya şehri konusunda literatürün zenginleşmesini sağlamaktadır. Adnan Gürbüz'ün *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*[4]*,* Sadi S. Kucur'un *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Vakıfları: Vakfiyelere Göre*[5]*,* Gediz Urak'ın *Amasya Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapıların Analiz ve Değerlendirmesi*[6]*,* Kani

[1] Mustafa Vazıh Efendi, *Belabilü'r-Rasiye fi Riyâz-ı Mesaili'l-Amasiyye*, Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi, (haz. Ali Rıza Ayar-Recep Orhan Özel), Amasya, 2014.
[2] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1327 (1909).
[3] Osman Fevzi Olcay, *Amasya Şehri*, (haz. Harun Küçük, Kurtuluş Altunbaş) Amasya, 2010.
[4] Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993,
[5] Sadi S. Kucur, *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Vakıfları: Vakfiyelere Göre*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.
[6] Gediz Urak, *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994

Kuzucular'ın *Amasya Kentinin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi*[7], Hüseyin Güneş'in *Lale Devrinde Amasya (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı)*[8], Eren Şenol'un *Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları*[9], Sibel Kavaklı Kundakçı'nın *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya: Şer'iyye Sicillerine Göre*[10], Merve Karakulak'ın *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'nın Gündelik Hayatı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*[11]*ve* İsrafil Mutlu'nun *Amasya'da Osmanlı Devri Anıtları*[12], Mehmet Fait Becerik'in *XIX. Yüzyıl Ortalarında Amasya Şehrinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*[13], Feyza Aykutlu'nun *Roma Dönemi Sonuna Kadar Amasya'da Su Yapıları*[14] isimli tezleri bu çalışmalardan bazılarıdır.

Telif eserler hakkında çizilen bu genel çerçeveden anlaşılacağı üzere Amasya şehri hakkında yapılan çalışmalar şehrin toprak-vakıf ilişkisi, gündelik hayatı, sanat tarihi ve mimari bakımdan incelenmesi üzerinde odaklanmaktadır. Bu bağlamda literatürde şehrinin fiziki oluşumunda vakıfların rolü hakkında bir boşluk görünmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın bu boşluğu dolduracağını düşünmekteyiz.

Kaynaklar ve Yöntem

Bu çalışmada nitel yöntem kullanılmış olup, elde edilen veriler içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Belge incelemesi yapılarak, arşiv vesikalarının transkripsiyonu sağlanmıştır. Ayrıca gezi gözlem yapılarak konu, sahasında incelenmiş, çalışmanın ilgili yerlerinde fotoğraflarla desteklenmiş olup, kullanılan fotoğraflar tarafımıza aittir

Bu çalışmada farklı türden birçok kaynaktan veriler toplanmıştır. Bu da konunun kapsamıyla alakalıdır. Zira çalışmanın özünü birinci elden kaynaklar oluşturmaktadır. Bunlar da farklı arşivlerde kayıtlı olduğundan birçok farklı türde vesika incelenmek

---

[7] Kani Kuzucular, *Amasya Kentinin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

[8] Hüseyin Güneş, *Lale Devrinde Amasya (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı),* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Samsun, 2001.

[9] Eren Şenol, Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

[10] Sibel Kavaklı Kundakçı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya: Şer'iyye Sicillerine Göre*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

[11] Merve Karakulak, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'nın Gündelik Hayatı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ordu, 2022.

[12] İsrafil Mutlu, *Amasya'da Osmanlı Devri Anıtları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2022.

[13] Mehmet Fatih Becerik, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Amasya Şehrinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2022.

[14] Feyza Aykutlu, *Roma Dönemi Sonuna Kadar Amasya'da Su Yapıları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023.

durumunda kalınmıştır. Araştırmanın gücünü arttırması amacıyla birinci elden kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılsa da seyahatnameler, salnâmeler ve telif eserlere de başvurulmuştur. Kullanılan arşivler ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîm Arşivi'dir. Bu arşivlerde farklı türden defter ve fonlardan veriler toplanmıştır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Osmanlı'dan günümüze intikal eden arşiv vesikalarının muhafaza edildiği bu arşivde, birçok kapsam ve içerikte belge bulunmaktadır[15]. Nitekim bu çalışmada Amasya'nın erken dönem Osmanlı hâkimiyetinden, XVIII. yüzyıla kadar birçok konuda bu arşivdeki defterler ve fonlardan faydalanılmıştır. Bunlardan Tahrir Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Maarif Vekâleti Arşivi ve Evkaf fonları gibi farklı tür, mahiyet ve muhteviyatta kaynaklar bu arşivden temin edilerek kullanılmıştır. Şüphesiz bu defterlere çevrimiçi ulaşımın mümkün olması, araştırmacılara sağlanmış olan büyük bir kolaylıktır.

Bu arşivde faydalanılan kaynaklardan birisi 387 numaralı (TD 387) Karaman ve Rum eyaletlerinin 1520 yılında tamamlanan tahririnin sonuçlarını belirten 978 sayfalık bir maliye/evkaf/icmal defteridir. Şehir ve kasabalardaki mahalle ve nüfusları ile vakıf eserlerinin dökümleri verilmektedir. Her kayıtta nüfus ve gelir toplamlarına dair bilgiler bulunmaktadır[16]. Defter kesin bir tarihe sahip değildir. Gökbilgin[17] ve Yediyıldız[18] defterin tarihini 1520 olarak belirlerken, İslamoğlu 1523 olarak kabul etmektedir[19]. Ancak Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından iki cilt halinde tıpkıbasım ve indeksi yapılan bu defterin tarihi, 937/1530 olarak belirtilmektedir[20]. Bu çalışmada 1520 tarihli olduğu düşünülerek hareket edilmiştir.

---

[15] Bu arşiv hakkında detaylı bilgi için bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* (haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz), İstanbul, 2010.

[16] İsmail Kıvrım, *Taşova-Erbaa Yerleşme-Nüfus-Ekonomi (15-16. Yüzyıl)*, İstanbul, 2014, s. 10.

[17] Tayyib Gökbilgin, "XV ve XVI. Asırlarda Eyalet-i Rum" *VD,* S 6, Ankara, 1965, s. 54.

[18] Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613),* Ankara, 1985, s. 13.

[19] Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 2010, s. 139.

[20] Defterin Konya, Beyşehir, Akşehir, Larende, Aksaray, Niğde, Kayseri ve İçil'i kapsayan bölümü 1996 yılında I. cilt olarak yayınlanmıştır, bk. *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) I*, (yay. haz. Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun, Gülşen Ergün, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), Ankara, 1996; Amasya, Çorumlu, Sivas-Tokat, Sonisa-Niksar, Karahisâr-

Bu çalışma için en temel kaynaklardan biri de vakfiyelerdir. Nitekim Amasya'ya ait vakfiyelerden 16'sı bu arşivde BOA. Ev. Vkf. (Evkaf Vakfiyeler) fonunda kayıtlıdır. Hüseyin Ağa'nın (Büyük Ağa) vakfiyesi ise aynı arşivde BOA. TS. MA. d (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defteri) fonunda bulunmaktadır. TS. MA. d. fonunda kayıtlı belgelerden birisi de Sultan II. Bayezid Külliyesinin XVII. yüzyılda geçirdiği bakım-onarımı göstermesi açısından bu çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca Ev. Vkf. fonundaki vakfiyelerden Sultan II. Bayezid'in zevcesi Bülbül Hatun'un vakfiyesi mükerrer kayıtlıdır.

Amasya Kalesi'nde esir tutulan Fransız askerler hakkında bilgilere C. HR. (Cevdet Hariciye), vakıf görevlilerin maaşlarının tespitinde MAD (Maliyeden Müdevver Defterler), Alaca Yahya Medresesi'nin yerine rüşdiyenin inşası hakkında MVL. (Maarif Vekâleti) fonundan faydalanılmıştır.

Şer'iye Sicilleri (Kadı Sicilleri)

Şer'iye sicilleri, Osmanlı Devleti'nde merkez ve taşrada her tabakadan insan arasındaki hukuki ilişkilere dair kayıtları içerir. Şer'iye sicil defterleri, kadı sicilleri, kadı defteri, zabt-ı vakâyi', zabt-ı dava cerideleri ve mahkeme kayıtları isimleriyle anılır[21].

Osmanlı tarihinin, özellikle şehir tarihi çalışmalarının en önemli birinci el kaynakları arasında yer alan şer'iye sicillerinde tarihin hemen her kolu ile ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Örneğin aile hukuku açısından; nişanlanma, nikâh, mihr, boşanma, nafaka, miras, vasi ve nâzır kayıtları, insanlar arası ilişkiler açısından şetm (küfür), hırsızlık, zina, fi'l-i şenî, iftira, cinayet, darp ve yaralama kayıtları, mahallede komşular arasındaki ilişkiler açısından avarız, aklama, şuf'a, mesken ya da yol anlaşmazlık kayıtları, iktisadi hayat için ev, bağ, bahçe, tarla, ağaç ve bostan satışları ile narh kayıtları, alacak zimmet, borç, vergi, iflas vb. kayıtları, dinî ve sosyal yapılar için imam, müezzin, müderris, mütevelli ve ferrâş gibi görevli atamaları ya da tamir ve keşif kayıtları, vakfiyelerin tescili, muhasebesi, bir kısım vakıfların idaresi, vakıf evlâdiyet ve tevliyet kayıtları, gayrimüslimlerle ilgili kayıtları ilk akla gelenler olarak sıralayabiliriz.

---

i Şarkî, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburd, Malatya, Gerger-Kahta ve Divriği-Darende'yi içeren kısımları ise bir yıl sonra II. cilt olarak yayınlanmıştır, bk. *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II*, (yay. haz. Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun, Gülşen Ergün, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), Ankara, 1997.

[21] Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri"*, DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 8.

Ayrıca devlet merkezinden gönderilen ve merkezî yönetimle taşra idaresinin ilişkilerini içeren ferman, berat, buyruldu, tezkire gibi belgeleri de unutmamak gerekir. Bütün bu kayıtlar da ait oldukları yerleşim yerlerinde, farklı konumlarda bulunan insanların hayatlarını veya hayatlarından birtakım kesitleri günümüze taşımaktadır. Gündelik hayata dair sosyal, siyasa, idarî, iktisadî birçok konuda önemli bilgileri içeren bu defterler, şehir tarihi çalışanların başvurdukları önemli kaynaklardan birisidir. Öyle ki kadı sicilleri, Osmanlı tarihi üzerine çalışmalar yürüten araştırmacıların elindeki en önemli kaynaktır denilebilir[22].

Bugün hem Ankara'da Millî Kütüphane'de hem de Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Amasya'ya ait 95 adet şer'iye sicili mevcut olup bunların ilki 1624 yılına yani şehrin Osmanlı hâkimiyetine girişinden yaklaşık 225 yıl sonrasına aittir. Nitekim çalışmamızdaki en büyük kısıtlılığı da sicillerin başlangıç tarihinin çok geç tarihli olmasıdır. Sicillerdeki son kayıt ise 1874 yılına aittir. Bu mahkeme sicillerinde en fazla vakfın kaydedildiği defter 76 numaralı Amasya Şer'iye Sicilidir. Bunu 11'er adetle 13 ve 17 numaralı defterler, 10'ar adetle iki numaralı şer'iye sicil defteri takip etmektedir. Ayrıca 57 defterde 199 vakıf kayıtlıdır. Ancak tüm bu defterlerin 37'sinde hiçbir vakfiye kaydına rastlanmamıştır. 28 numaralı defter ise okunamayacak derecede tahrip olduğundan, bundan faydalanmak mümkün olmamıştır. Öte yandan 47, 76, 79, 81 ve 90 numaralı defterler, Amasya Sancağı'na bağlı kazaların XIX. yüzyılın ilk yarısına ait muhasebe kayıtlarını içermektedir. Ayrıca vakıfların geçirdiği bakım-onarımlar, vakıflarda yapılan usulsüzlükler, kimi vakıfların yerlerinin tespiti gibi birçok farklı konuda şer' iye sicillerinden faydalanılmıştır.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîm Arşivi (KKA)

Tarih boyunca merkeziyetçi devletler güçlerini tespit etmek maksadıyla sahip oldukları toprakları bütün yönüyle tanımak ve bilmek için tahrirler düzenlemişlerdir[23]. Osmanlılar da tımar sisteminin uygulandığı eyalet ve sancaklarda vergi nüfusu, yaklaşık vergi gelirleri için tahrirler yapmıştır. Böylece çeşitli aralıklarla eyalet ve sancakların beşerî ve iktisadî kaynakları öğrenilmiş, taşra kontrol edilmiş, bir eyalet ordusuna sahip

[22] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?,* (çev. Zeynep Altok), İstanbul, 2009, s. 59.
[23] Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası II*, İstanbul, 1940, s. 26.

olunmuş, herhangi bir mali teşkilat tesis etmeden taşradaki gelirler toplanmıştır[24]. Üç ayrı türü bulunan tahrir defterlerinin en ayrıntılı olanları mufassal; idari taksimatın göz önünde bulundurularak köy isimleri ve yıllık gelirlerinin gösterildiği özet biçiminde tutulanlar icmal ya da mücmel; sadece vakıflar ve gelirlerinin gösterildiği defterlere ise evkaf defteri denilir[25].

Bu çalışmada yararlanılan tahrir defterlerinden Amasya'yı içeren 26, 34 ve 583 numaralı olanlar Ankara'da bulunan bu arşivde muhafaza edilmektedir[26].

Amasya Sancağına ait günümüze ulaşan tek mufassal 26 ve 34 numaralı olanlardır. Bu tahrir Trabzon Sancak Beyi Ömer Bey tarafından 1576 yılında tamamlanmıştır[27]. İki cilt olarak düzenlenen defterin 187 varaktan müteşekkil birinci cildi olan 26 numaralı defterde Amasya Kazası'nın mahalleleri, kazaya bağlı beş köy ve nahiyeleri ile vergi gelirleri kayıtlıdır. 166 varaktan oluşan 34 numaralı ikinci ciltte ise Merzifon, Gümüş, Kedeğra, Zeytun, Lâdik, Simre-i Lâdik kazalarının mahalleleri, nüfusları, vergi gelirleri bulunmaktadır. 26 numaralı defter Kuyûd-ı Kadîme Arşivi tarafından *Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Amasya Cildü'l-Evvel* ismiyle yayınlanmıştır[28].

583 numaralı tahrir defteri ise Rûm Eyaletinin vakıflarının gösterildiği tek evkaf defteridir (Defter-i Evkâf-ı Rûm). 1576 tarihli olup, 143 varaktan oluşmaktadır. 76-108 varaklar arası Amasya Sancağına aittir. Nahiye ve kazalara bağlı köylerin vakıf veya mülk olarak kaydedilmiş olanların kimin tasarrufunda olduğu ve hangi vakfa ait olduğu belirtilmiş olup, gelirlerinden bahsedilmemiştir.

Aslında Amasya'ya ait 1455, 1482, 1520, 1554 yıllarına ait mufassal tahrir defterleri olduğu bilinmekle beraber, bu defterler günümüze ulaşmamıştır[29].

---

[24] Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler, *VD*, S 22, 1991, s. 430.

[25] Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak: Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, II/2, 1990, s. 11-13; Tahririn nasıl düzenlendiği hakkında bk. Barkan, "Arazi Tahrirler,", s. 29-30; Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*, Ankara 1954, s. XI-XXXIV; Ömer Lütfi Barkan, *Hüdavendiğar Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, 1988, s. 18-43.

[26] bk. *Kuyûd-ı Kadime Arşiv Kataloğu*, (haz. Sevgi Işık, Songül Kadıoğlu, Murat Yıldırır), Ankara, 2012.

[27] Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar*, İstanbul, 1943, s. 299.

[28] *Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Amasya Cildü'l-Evvel*, (haz. Sevgi Işık, Fatma Ayan), Ankara, 2015.

[29] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 332-333.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Vakfiye Defterleri

Ankara'da bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiye defterleri, 1242/1826 tarihinde Evkaf Nezareti kurulup, vakıfların merkezi denetim altına alınmasıyla ortaya çıkan istinsah defterleridir. Bunlar mütevellilerin veya nazırların uhdesinde bulunan vakfiyelerin toplanması ve bu kayıtların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu defterlerde, vakıf idarecilerinin sundukları vakfiyeler kayıtlı olmakla beraber, şer'iye sicillerinde var olan fakat aslı bulunmayan bazı vakfiyelerinde yer aldığı görülür. Vakfiyelerin bir kısmının dua, dibace ve hüküm kısımlarının atlanarak defterlere kaydedilmesine rastlanır. Asıl vakfiyeler ile söz konusu defterlerde bulunan suretleri arasında bazı hükümler, akar veya hayrat bakımından farklılıklar olabildiği gözlenir. Bu defterlerde, başka defterlerde yer alan vakfiye, zeyil vakfiye vb. belgeler de kayıtlıdır. Belgelerden asıl olanı tescile esas belge kabul edilir, istinsah olanı ise "mükerrer belge" olarak adlandırılır. Zaman içerisinde orijinalleri kaybolan vakfiyelerin örnekleri bu defterlerden tespit edilebilmektedir[30].

Mücedded Anadolu Vakfiye Defteri

Bu vakfiye defterlerinin serisi H 440-1341/M 1048-1922 yılları arasında, 578'den 619 numaraya kadar olan, toplam 46 defter ve defterlerde bulunan toplam 11.697 adet vakfiyeden oluşmaktadır. Defterler ağırlıklı olarak Osmanlı idare sisteminde Anadolu olarak ifade edilen ve İstanbul'un Anadolu yakasından başlayıp günümüzde Irak, Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün, Libya, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Kırım ve Kıbrıs'tan oluşan coğrafyaya ait kayıtları kapsamaktadır. Ancak defterlerde Rumeli'de kalan vilayet ve kazalarda kurulan vakfiyelerde rastlanmaktadır. Bunun sebebi, bazı vakıfların hem Anadolu hem Rumeli'de akar ve hayratının bulunması ya da vakfın tescil edildiği kadılığın Anadolu vilayetlerinden birinde bulunmasıdır[31].

Çalışmamızda tespit ettiğimiz 180 vakıf bu defterlerde kayıtlıdır. Bunların en fazla kaydedildiği defter ise 14 vakıfla 602 numaralı vakfiye defteridir.

---

[30] Mevlüt Çam, İbrahim Turhan, Rıdvan Enes Akçatepe, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi,* Ankara 2020, s. 35

[31] Çam, *Arşiv Rehberi*, s. 35-36.

Hurufat Defterleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde faydalanılan bir diğer kaynak da hurûfât defterleridir. Bu defterler vakıf müesseselerde görev yapan mütevelli, müderris, cabi, kayyım, imam, müezzin, hatip, farraş (süpürgeci), bevvab (kapıcı), zaviyedar, cüzhan ile mahkemede görevli muzhır ve esnaf örgütlerinin yöneticilerinin atama ve azillerinin kayıtlı olduğu tayin, terfi gibi muhtevanın harf sırasına göre tutulduğu defterlerdir. Hurûfât defterleri, atîk ve cedîd olmak üzere iki seri halindedir. Atîk kayıtlar H 1086-1103 (1675-1691), cedîdler ise H 1102-1258 (1690-1840) tarihleri arasındaki vakıf görevi tevcihlerini içermektedir[32]. Bu çalışmada vakıf görevlileri ile vakıf isimleri ve yerlerinin tespitinde bu defterlere başvurulmuştur. Nitekim hurufat defterlerinde vakıfların yerlerinin tarifi konusunda toponomiye dair aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır. Amasya'ya ait 24 adet hurufat defterleri bulunmaktadır.

Salnameler

Bu çalışmada yararlanılan kaynaklardan bir diğeri de Sivas Vilayet Salnameleri'dir. Halep mektupçusu İbrahim Hâlet Bey'in yayımladığı *Fihrist-i Vilâyet-i Haleb* adlı salname Babıali tarafından beğenilince, bu eserden her vilâyete birer nüsha gönderilerek bu tarzda salnameler hazırlanması istenmiştir[33]. Amasya'ya ait bilgiler ise Sivas Vilayetine bağlı bir kaza olmasından ötürü Sivas Vilayet Salnameleri'nde kayıtlıdır. Sivas Vilayeti'ne ait 13 salname mevcut olup, bu çalışmada Amasya'ya ait bilgilerin bulunduğu 1884 ve 1907 tarihli olanlar kullanılmıştır.

Şehirlerin Ortaya Çıkışı

Latince'de medeniyet kavramının karşılığı olan "*Civilisation"* kelimesi kök itibarıyla vatandaş anlamına gelen *"Civis"* kelimesinden gelmektedir. *"Citizenship"* yani vatandaşlık ve *"City"* yani şehir kelimelerinin de aynı kökten geldiği bilindiğine göre vatandaş olma, şehirlilik ve medeniyet kavramları birbirleriyle ilişkilendirilmiştir[34]. Benzer şekilde Arapça'da şehir anlamına gelen *"Medine"* ve *"Medeniyet"* kelimeleri

[32] Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, Ankara, 2010, s. 831-842.
[33] Bilgin Aydın, "Salnâme", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 53.
[34] James A. Clapp, *The City, A Dictionary of Quotable Thoughts on Cities and Urban Life*, New Jersey, 2014, s. xix-xx.

arasındaki ilişki düşünüldüğünde şehirli olmak medeni olmanın ön şartı gibi görünmektedir[35].

Şehir kavramı idari, ekonomik, demografik olarak değişik yönlerden tanımlanmaktadır. Bunların birçoğunda kırsallığın antitezi olarak görülen şehirler, sahip olduğu işlevlerin fazlalığı ve karmaşık oluşu ile kırdan ayrılmaktadır[36]. Şehirler, içerisinde gıda maddesi ve tarımsal üretim hâricinde uzmanlaşmaya dayalı idari ve iktisadi faaliyetlerin yoğunlaştığı alanlardır[37]. Tabî olarak yalnızca tarım dışı faaliyetlerin yoğunlaştığı alanları şehir olarak tanımlamak yetersiz kalacaktır. İkamet edenlerin güvenliklerini sağlayabilme becerileri, kısmi otonomiye bağlı olarak gelişen kurumlarının bulunması bunun için pazar yeri, sur, idari binalar ve ibadethane gibi toplanma alanlarının varlığı da gereklidir[38].

İnsanların toplumsal yaşam temayüllerini ilk olarak taşları, iptidai sığınaklar ve mağaraların hâkim olduğu köy ve obalarda gerçekleştirmişlerdir[39]. Bitki çeşitliliğinin ve yeraltı kaynaklarının fazla, iklimin ılıman, sulama imkânlarının gelişmiş olduğu verimli alanlar, ilk yerleşimlere sahne olan yerler olmuştur. Bu bağlamda Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki mümbit topraklar ve Anadolu ilk yerleşim yerlerinin ortaya çıktığı, medeniyetin beşiği olan topraklar olarak kabul görmektedir. Böylece ilk şehirler, Mezopotamya'nın güneyinde tarım için yeterli yağış alan komşu bölgelerde ortaya çıkmıştır[40]. Tarımın ilk görüldüğü nüvelerin dışındaki alanlar ilk şehirleşmenin yaşandığı yerler olmuştur[41]. Yazılı kaynakların bulunmamasına rağmen arkeolojik veriler ilk iskândan şehirlerin doğuşuna dek (MÖ 5500-3500) olan sürecin takip edilmesini sağlamaktadır[42]. *"Şehir Devrimi"* olarak adlandırılan ve bu döneme ait ilk yenilikler olan özel mülkiyet, kontrol yöntemi, yazı, seri üretim, saban, teşkilatlı bir toplum, anıtsal kamu

---

[35] İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 2017, s. 213.
[36] H Jean-Louis, JP Thalmann, D Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, (çev. Ali Bektaş Girgin), Ankara, 2000, s. 14.
[37] Tuncer Baykara, "Osmanlı Şehirli Bir Devlet midir?", *Yeni Türkiye Yayınları*, VI/ 32, 2000, s. 371.
[38] Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (çev. Musa Ceylan), İstanbul, 2010, 65-66.
[39] Lewis Mumford. *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*, (çev. G. Koca ve T. Tosun), İstanbul, 2013, s. 27.
[40] Steven J. Garfinkle, "Ancient Near Estern City-States", *The Oxford Handbook of The State in the Ancient Near East and Mediterranean*, (ed. Peter F. Bang- Scheidel Walter), New York, 2013, s. 97.
[41] Joan Oates, *Babil*, (çev. Fatma Çizmeli), Ankara, 2004, s. 14.
[42] Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul, 2005, s. 25.

yapıları, yerleşim yerleri arası ticaret ve ilişki[43] ilk olarak Güney Mezopotamya'da MÖ 3900-3100 tarihlerinde Sümer Şehir Devleti olan Uruk Dönemi'nde görülmüştür[44]. Takriben 500 yıllık bir süre içinde bölgedeki siteler, kırsal nüfus nispetini kaybetmeye ve daha büyük yerleşim yeri görüntüsü almaya başlamıştır. İki yılda bir nadasa bırakılan topraklarda çalıştırılan işçilerin organize edilmesi gerekliliği ve sulama kanallarının açılması görevinin sorumluluğu liderlerin dikkatinin şehirlere odaklamasına sebep olmuştur. Surlarla çevrili, güvenlik amacıyla sığınılan yerler haline de gelen şehirler, üretim fazlasının saklandığı ve ticaretin merkezi olan dinî yapılar olan tapınakların da bulunması nedeniyle giderek önem kazanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde tarımda meydana gelen tohum ekme ve saban sürmede hayvanların kullanılması, sulamanın gelişmesi, hasat ve işleme için daha fonksiyonel aletlerin kullanılması gibi teknolojik gelişmeler tarımda verimliliği arttırırken bütün bu işlerin yerine getirilmesi şehirlere özgü ciddi bir organizasyon ve ihtisaslaşma gerekliliğini doğurmuştur[45]. Böylece Güney Mezopotamya, çevresinden aldığı göçlerle nüfusunu giderek arttıran bir cazibe merkezi haline gelmiştir[46]. Öyle ki MÖ 2500 yılında Sümer Bölgesi'nin yarım milyonu aşkın nüfusunun %80'i şehirlerde yaşar hale gelmiştir[47]. Özet olarak denilebilir ki Mezopotamya'da Uruk'da yaşanan "*Şehir Devrimi",* yakın çevreden başlayarak komşu bölgelere de zaman içinde yayılan ve tarihte ilk şehirlerin ortaya çıktığı bölge olmuştur.

Batıda Şehir

Hiçbir şehir onu ortaya çıkaran toplumsal organizmanın kültüründen, dilinden, inanışından, tarihsel tecrübesinden ayrı düşünülemez. Bu sebepledir ki ilk şehirlerin ortaya çıkışına kısaca değinildikten sonra şehirler, *"Batı Şehri, İslam Şehri ve Osmanlı Şehri"* şeklinde tasnif edilmiştir. Zira bu sınıflandırmada kavramsallaştırılan ifadelerin tarihsel perspektifte bir geçerliliği bulunmaktadır.

Batıda şehirlerin ortaya çıkışının başlangıcı Roma sosyal düzeninin bozulmasıyla olduğu söylenebilir. Avrupa'da bu dönemde yaşanan kargaşa ve kaos ortamında

---

[43] Marc van de Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, (çev. Sinem Gül), Ankara, 2006, s.39; Çevik, *İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, s.25.
[44] Harriet EW Crawford, *Sümer ve Sümerler*, (çev. Nihal Uzan), Ankara, 2010, s.19.
[45] Tekin, "İlk Şehir ve Şehir Devletleri", s. 22.
[46] Norman Yoffee, *Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations*, New York, 2004, s. 54.
[47] Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330*, I, (çev. Dilek Şendil), İstanbul, 2013, s. 40.

şehirlerin birçoğu harap ve metruk hale gelmiştir[48]. Ayrıca Roma gibi merkezi bir otoritenin bıraktığı boşluk doldurulamamıştır. Bu nizamsızlıkta kaynaklanan güvensizlik ortamı, kendi kendine yeten surlarla çevrili feodal yapılanmaların ya da manastırların[49] hâkim olduğu sayısız kırsal üniteden oluşmaktaydı. Manastırların ya da feodal yapının içindeki bireyler, kendilerine sağlanan beslenme, barınma, korunma vb. olanaklarla kendilerini dışarı kapatmıştır. Bu da üretim, eğitim, zanaat, ticaret gibi alanlarda azami bir gerilemeye sebep olmuştur[50]. Dışa kapalı bu kırsal yaşam tarzı, Akdeniz ticaretinin canlanmasına bağlı olarak Avrupa'da XI ve XII. yüzyıllarda artan kıta ticareti sebebiyle gezginci tüccarların karşılaştıkları risklere ve yağmalara karşı surlarla çevrili şatoların muhafazasına ihtiyaç duymasıyla değişmeye başlamıştır[51]. Zaman içerisinde sur içi tacirlere yetmez hale gelince, bunlar tarafından surun dışında ikinci bir yerleşim alanı kurulmaya başlanmıştır[52]. Buralar, ticaret ve imalat yerleri haline gelince birinci surun içindeki imalat da zamanla buralara doğru kaymıştır. Artan ticaret hacmi ve imalatla kırsal alanlardan gelen göçlerle şehir nüfuslarında artışlar yaşanmaya başlamıştır. Yine de Orta Çağ Avrupası'nda nüfusu 25 bin üzerinde istisnai şehirler bulunmaktaydı[53]. Denilebilir ki Avrupa şehirleri ya Roma menşeli ya da Roma şehirlerinin sonradan evrilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Rönesans Dönemi'nde (XIV-XVII. yüzyıl) Thomas Moore'un "*Ütopyası"* ya da Machiavelli'nin *"Prensi"* gibi şehre dair idealler, tasavvurlar ortaya atılsa da yetkin bir Rönesans şehrinden bahsetmek mümkün değildir[54]. Rönesans'ta kiliseye karşı reformist yaklaşım feodalitenin gerilemesi ve merkezi krallıkların ortaya çıkışıyla Barok Dönemi'n (XVI-XVIII. yüzyıl) kilisenin heybetinin yeniden tesisi ve muktedir, büyük kralların sarayları, yakın çevresi, meydanlarının düzenlenmesi şeklini almış, şehrin fiziki gelişimi

[48] M. Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, (çev. F. Akar), İstanbul, 1992, s. 66.
[49] Fransa'daki Aziz Denis Manastırı XI. yüzyılda sığınma hakkı tanıyarak etrafına belli bir nüfus kitlesi çekmiş, bir kasaba büyüklüğündeki bir alanın köşelerine dört haç yerleştirilmiş, Kral I. Philip bu alan içindekilere dışarda yargılanmak, askerlik hizmeti yapmak, vergi vermek sorumluluklarından muafiyet tanımıştır. Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi*, s. 69.
[50] Cumali Bozpinar, "Orta Çağ Avrupası'nda Şehirlerin Doğuşu Meselesi", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIII/2, 2022, s. 3.
[51] Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, 2013, s. 53.
[52] Bozpınar, "Şehirlerin Doğuşu Meselesi", s. 9.
[53] Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 2013, s. 55.
[54] Turgut Cansever, *Osmanlı Şehri: Şiir'den Şehir'e*, İstanbul, 2010, s. 116-117.

de bu tasavvur üzerinden olmuştur. Şehir, bu dönemde uhrevi ve dünyevi olarak büyümenin fiziksel bir ölçütü haline gelmiştir[55].

Barok anlayışın terk edilmeye başlandığı XVIII. yüzyılın sonlarına doğru şehir planlamasında da daha sade, merkezinde meydanın, meydanın ortasında sanayileşmeye bağlı endüstri tesisinin yer aldığı ve buraya açılan geniş bulvarlar çevresinde konutların geometrik şekillerde bir araya geldiği şehir planları geliştirilmiştir[56]. Ancak bu da şehrin burjuvazisine hitap ettiğinden yoksul ve köylü halk, bu planlamada şehrin dışında varoşlar oluşturacak şekilde ayrıştırılmıştır. Fiziksel anlamdaki bu yapılanma sınıfsal ayrışmayı da beraberinde getirmiştir[57].

Özet olarak Batı Şehri'nin oluşumunda ferdiyet ve şahsiyet kavramlarını yok sayan, üst iradenin emredici tavrı sebebiyle her yolun kendisine bağlandığı bir meydan ve aynı yükseklik ve düzende yerleştirilmiş, cetvelle çizilmiş algısı veren binalardan oluşan, yoksul ile varlıklı insanların mekânsal ve sınıfsal olarak ayrıştığı bir şehir düzeni göze çarpmaktadır[58].

İslam Şehri

Bilindiği üzere İslamiyet öncesi Arapların ekseriyeti şehrin yabancısıydı. Bedeviliğin yaygın olduğu bu dönemde Mekke, Hayber ve Taif gibi kendiliğinden ortaya çıkmış plansız şehirler bulunmaktaydı[59]. Özellikle İslamiyet'in ortaya çıktığı sırada Mekke, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu, çevre etkileşimi fazla olan bir Arap yerleşim sahasıydı. İslam'ın ilk yüzyılları da cihat anlayışıyla toprak genişletmek suretiyle dinin yayılması çalışmaları Çin sınırından Aral Denizi'ne, İspanya'dan Fas'a, Hint Okyanusu'ndan Afrika'ya kadar ulaşmasını sağlamıştır[60]. İslam uygarlığının bu geniş yayılma alanında temas halinde bulunduğu yeni kültürler ve kendi doktrininin sentezi sonucunda Timbuktu'dan Kaşgar'a kadar yayılan alandaki şehirlerin hepsinde Müslüman bir kişi tanıdık bir unsurla karşılaşabilmektedir[61]. Öyleyse İslam şehirleri doğrudan

---

[55] Mumford, *Tarih Boyunca Kent,* s. 39.
[56] Leland M. Roth, *Mimarlığın Öyküsü: Öğeleri, Tarihi, Anlamı*, (çev. Ergün Akça), İstanbul. 2000, s. 540-542.
[57] Kartal, "Batı Şehrinin Şekillenmesi", s. 30
[58] Cansever, *Osmanlı Şehri,* s. 94-95
[59] Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* Ankara, 1971, s. 151.
[60] Harun Bıçakcı, Cuma Yıldırım, "İslam Uygarlığı'nda Kent ve Kentleşme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* VII/2, 2018, s. 544.
[61] Fernand Braudel, *Maddi Medeniyet, Ekonomi ve Kapitalizm*, (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1993, s. 446; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 2003. s. 45.

Müslümanlarca kurulmuş olanlar ve fetihten sonra İslam hâkimiyetine alınmış olanlar olarak sınıflandırılabilir. Birinci gruba Basra, Kûfe, Kayrevan gibi ordugâh şehirleri ve Semerkant, Nişabur, Merv, Buhara gibi şehirler örnek verilebilir[62].

Esasında İslam uygarlığında ilk şehirleşme Medine'de başlamıştır[63]. Zaten İslam, özü itibarıyla şehirli bir dindir. Zira dinin direği olarak işaret edilen namaz ibadeti özellikle de cuma namazı yerleşik hayatı gerektirmekteydi[64]. İslam şehirlerinin en belirgin karakteristiği olan camiler, aynı zamanda halifelere biat edilen, politik duyuruların yapıldığı, valilerin halka kendilerini tanıttıkları, yönetim ve savaşlarla ilgili halkın nabzının tutulduğu toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik yönleri de olan çok fonksiyonlu yapılardı. Zaten İslamiyet yerelde cemaat, evrenselde ümmet anlayışına sahip bir din olduğuna göre caminin/cemaatin önemi daha iyi anlaşılacaktır[65]. Ancak Emeviler Devri'ne kadar İslamiyet'in cami yapılarında tevazu ve gösterişsizlik hâkimken, Emevilerle beraber bu yapılarda görkem ve anıtsallık ön plana çıkmaya başlamıştır. Kudüs'te Kubbetü's-Sahra ve Aksa, Şam'da Emevi camileri örneklerinde olduğu gibi. İslam'ın ilk yıllarında Cuma Namazı şehrin merkezindeki camide kılınması şart olarak görülürken zaman içerisinde nüfusun ve dolayısıyla şehrin büyümesi sonucu Cuma kılınan camilerin sayısı da artmış ancak tarihi olarak merkezde yer alan cami, "*Cuma Mescidi", "Ulu Cami", "Büyük Cami", "Orta Cami"* gibi nitelendirmelerle diğerlerinden ayrı tutulmuştur[66]. Zaten şehirlerin kuruluşunda ve şehirleşmede belirleyici rol bu *"Ulu Camiler"* olmuştur. Şehrin sarayı, çarşısı, mahalleleri Ulu Cami'nin etrafında gelişmiştir. İslam'ın *"Tevhid"* inancının tezahürü durumundaki bu planlama, zıt kutupları birleştirici bir unsur olmuştur[67].

İslam Şehri'nde mahalle, cuma camii, meydan ve etrafındaki ticari ünitelerle merkezlenmiş, aktif insan ilişkilerine imkân veren, aidiyet duygusuna altyapı oluşturan, her biri ayrı bir kimliğe sahip yapılardır[68]. İslam'ın ilk yıllarında mensupları kabilecilik

---

[62] Bıçakcı, Yıldırım, "İslam Uygarlığı'nda Kent", s. 544; Mustafa Demirci, "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri" *İlim, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi*, S 2, 2003, s. 131.

[63] Aslen ismi Yesrib olan Medine'ye bu isim Hz. Peygamber tarafından sağlığında şehri taltif edecek şekilde verilmiştir. Bk. Bernard Lewis, *İslam'in Siyasal Söylemi*, (çev. Ünsal Oskay), Ankara, 2007, s. 49.

[64] Yılmaz Can, "H.I-III./M.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/6, 1992, s. 112.

[65] Demirci, "İslam'da Şehir", s. 132,137.

[66] Can, "İslam Şehri", s. 115.

[67] Turgut Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari*, İstanbul, 1997, s. 24-31.

[68] Demirci, "İslam'da Şehir", s. 143.

kültürü içerisinden çıkmış olan Araplardı. Fetihlerle beraber farklı din ve kültürlerle de karşılaşan İslamiyet için din ve millet farklılığı da etkili olmuştur ve genellikle aynı din veya millete mensup olanlar aynı mahallede ikamet etmişlerdir[69]. Mahallelerin bu şekilde bölünmüş olması yalnızca ikamet bölgeleri için geçerlidir, şehir merkezlerinde benzeri bir durum söz konusu değildir[70]. Tabî İslamiyet'in mahremiyete verdiği önemin neticesi olarak İslam şehirlerinde düzensiz, eğri büğrü, dar ve çok sayıda çıkmaz sokaktan oluşan dolambaç bir yol sistemi mevcuttur. Belli bir din ya da gruba ait mahalle, o grubun mahrem alanı, evler de şahısların mahrem mekânını oluşturuyordu. Bu sebeple mahallelere giriş-çıkışı ve güvenliği takip etmek amacıyla çıkmaz sokaklı yapı mahallelere hâkim olurken, evlerde avlu içerisinde ve sokağa bakan yüzü dükkânlara ve duvarlara ayrılarak mahremiyet sağlanmış ve kişinin özel yaşamına duyulan saygı pratiğe dökülmüş oluyordu[71]. Ayrıca İslam şehirlerinde mahalle düzeninde mahallelinin ortak anlayış ve beklentilerine göre hareket edilmiştir[72].

İslam şehirlerinin bir diğer karakteristik özelliği ise çarşılardır. Cami, avlu kapısının hemen karşısında bedesten ya da kapalı çarşı vardır ki bundan amaç iktisadi hayatı ilahi tezahüre göre düzenlemektir. Bu düzende çarşıların yerleşiminde de yüksek bir hassasiyet göze çarpar. Sarraflar gibi temiz ve değerli ürünlerin satıcıları camiye en yakın konumdayken, debbağ ve demirciler gibi çevreye gürültü ve koku gibi olumsuz etkileri olabilecek iş yerleri cami merkezinden uzağa doğru yayılma göstermektedir[73]. Ayrıca aynı cins ürünlerin satışının yapıldığı dükkân ve işletmeler de aynı yerlerde toplanmıştır[74]. Caminin merkez durumda olması ve çarşının da ona göre konumlanması esasında beş vakit camiye gelmek durumunda olan farklı mahalle, inanış, aidiyetlere mensup bireyler için bir kamusal alan oluşturduğu da söylenebilir.

İslam dininin şehirde doğmuş, şehirli bir din olduğu belirtilmişti. İslamiyet'in doğuşuyla göçebe/bedevi topluluklar hızlı bir şekilde şehirlileşmeye başlamışlardır. Kuruluşundan 30 sene sonra Basra 200, Kûfe 100 bin nüfusa sahipken, Bağdat ise kuruluşundan 40 yıl sonra 2 milyon nüfus ile Orta Çağ'ın en kalabalık şehri

[69] Braudel, *Maddi Medeniyet*, s. 447.
[70] Gabriel Marçais, "L'Islamisme et La Vie Urbanie"; aynı yazar, *Articles et Conférences*, Paris 1961, s. 119.
[71] Biçakcı, Yıldırım, "İslam Uygarlığı'nda Kent", s. 549;
[72] Can, "İslam Şehri", s. 115.
[73] Andre Miquel, *İslam ve Medeniyeti*, II, (çev. A. Fidan-H. Menteş), İstanbul, 1991, s. 43.
[74] Can, "İslam Şehri", s. 117-118.

konumundadır[75]. İlk İslam şehirleri, dış müdahale ve emredici bir irade olmaksızın toplumun istek ve beklentileri nazarıyla şekillenmiştir. Bu durum, fetihler yoluyla ele geçirilen ya da yeniden kurulan İslam şehirlerinde de başlangıçta olmasa bile zaman içerisinde tedrici olarak gerçekleşmiş ve İslamiyet'in yayıldığı geniş bir coğrafyada bir plan benzerliği ve birliği meydana getirmiştir[76].

Osmanlı Şehri

Türkler 1071 Malazgirt Savaşı'ndan itibaren, akın akın Anadolu'ya yerleşmeye başladığında Bizans şehir yaşamı oldukça gerilemiş, küçülmüş ve kale şehir/kastra niteliğine bürünmüştür[77]. Anadolu'yu yurt edinme niyetinde olan Türkler ise bu kastralara yerleşerek, Bizans şehirlerinin kısmen ya da büyük ölçüde düzenlenmesi veya Bizans şehrinden ayrı bir yerde zayıf iskânın olduğu bölgelerde yeni şehirler kurarak Anadolu'da mevcut şehir gelenekleriyle beraber Anadolu'ya Türk-İslam kimliği kazandırmaya başlamışlardır[78]. İlk olarak, Osmanlı Devleti'nin de fetihten sonra uyguladığı, fethedilen şehrin ana kilisesi kılıç hakkı olarak camiye çevrilerek Ulu Cami adı verilmiş böylece şehrin artık Türk-İslam şehri olduğu deklare edilmiştir[79]. Aynı zamanda Türker'in İç Asya gelenekleri olan İç Kale, Şehristan, Rabat bölümlerini yeni yerleşim yerlerine de uyarlayarak şehirleşme konusunda İç Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir sentezleme sağlamışlardır[80].

Henüz Selçuklular devrinde onların egemenliği altındaki Anadolu şehirleri genellikle Türk-İslam kimliği kazanmaya başlamışlardı. Selçuklular yeni yerleşim yerleri

---

[75] Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, (çev. Nezih Uzel), İstanbul 1983, s.119.

[76] Can, "İslam Şehri", s. 121.

[77] Doğan Kuban, "Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *VD*, S 7, Ankara, 1968, s.57.

[78] Tuncer Baykara, "Kırşehir Örneğinde Şehirlerde Çarşının Oluşumu veya Şehirlerdeki Esnaf Dalları", 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, II, Kırşehir, 2012, s. 538-539; Aynı yazar "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, I*, Ankara, 2006, s. 277. Kimi Anadolu kentlerinin isimlerinin söyleniş şekillerinin korunmuş olması da dikkate değerdir: Ancyra-Ankara, İkonium-Konya, Trapezunt-Trabzon, Melitene-Malatya, Tirepolis-Tirebolu, Prusa-Bursa, Nikomedia-İznik, Caeserea-Kayseri, Sebastea-Sivas, Nea Caeserea-Niksar, Plaecastro-Balıkesir... Bk. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara, 2000, s. 163.

[79] Tuncer Baykara, "Ulucami. Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, LX/227, 1996, s. 36; Halil İnalcık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6, 2005, s.32;

[80] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977, s.28-31; Kuban, "Anadolu Türk Şehri", s. 55-56; Baykara, yerleşim yerlerinin adlarının sonundaki "Şar" ekini, Uzunçarşı ve Gökmeydan geleneğini Türkler'in Anadolu'ya getirdikleri İç Asya gelenekleri olduğunu belirtir. Bk. Tuncer Baykara, "Türkiye Selçukluları Devri Türk Şehri'nin İç-Asya/Türkistan Kökenleri Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu* (04-06 Nisan 2019), Konya, 2019, s. 4.

kurmak yerine mevcut yerleşimleri İslamlaştırmayı tercih etmişlerdir[81]. Daha sonra Osmanlı hâkimiyetine geçen bu şehirlerdeki dönüşüm sur dışında yeni cazibe merkezleri meydana getirerek, şehirleşmeye yön vermek şeklinde devam etmiştir[82].

Bir Türk-İslam cihan devleti kuran Osmanlılar çok geniş bir coğrafyada uzun bir süre hâkimiyet sağlamıştır. Taşıdığı tarihî-dinî mirası, egemenlik kurduğu yerlerde karşılaştığı yerel kültür unsurlarıyla harmanlayarak kendine has bir medeniyet tesis etmiştir. Bu uygulama becerisi, İslami kaidelerin ve tarihten tevarüs eden geleneklerin uygulanmasında ve çok kültürlülüğün bunların içerisine intibakında açık şekilde hissedilmiştir[83]. Bu pratiği şehirleşmede de uygulamaya geçiren Osmanlı Devleti, hâkimiyet alanında ortak özellikler gösteren ve birbirini andıran şehirler meydana getirerek bir *"Osmanlı Şehri"* modelinin oluşmasını sağlamıştır.

Osmanlılar, Müslüman olmayan bir şehri fethettiklerinde uygulanan muamele şehrin sulhen mi harben mi fethedildiğine bağlı olarak değişiyordu. Sulhen fethedilen şehirdeki halkın durumu fetih öncesi durumunu *"cizye"* vergisi ödemek şartıyla *"zımmi"* statüsünde eski ikamet alanlarında koruyordu. Fetihle ya da göçle gelen nüfus için yeni iskân alanları tesis ediliyordu. Harben fethedilen şehirlerde yağma ve talanla halkın bir bölümü köleleştirilir, sürgün edilir, onların ikamet alanlarına yeni nüfus iskân edilebilir ve şehrin tüm ibadethaneleri kılıç hakkı olarak camiye çevrilebilirdi[84]. Her iki durumda da ele geçirildikten sonra yapılan ilk iş, şehrin ana ibadethanesinin camiye çevrilmesi ve hemen bir kadı tayinidir ki şehrin Müslümanlaştığının en önemli sembolleridir[85]. Nitekim İslam hukukçuları şehri şöyle tanımlamışlardır: "*Şehir, dinî işlere bakan bir müftüsü ve kaza hakkına sahip bir kadısı olan yerdir*"[86].

Ziraî kriterin yanında başka üretim faaliyetlerinin görüldüğü, hukukî bakımdan belirli bir statüye sahip toplanma merkezi konumunda olan; kadı ve mülkî, askerî idarecilerin de bulunduğu Osmanlı şehri, tahrir defterlerinde "*Nefis*", "*Kasaba*" ve

[81] Mustafa Cezar, "Geçen Yüzyıllardaki Türk Şehri", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, İstanbul, 1985, s. 181.
[82]Sevgi Aktüre, "Anadolu Kentinde Türkleşme- İslamlaşma Süreci, Mekansal Yapı Değişimi ve "İslam Mimari Mirası", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, İstanbul,1985, s. 31.
[83]Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir Sempozyumu*, İstanbul, 2015, s. 301-305.
[84] Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", s. 294-295; Arı, İnalcık, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği", s. 31-33.
[85] Arı, İnalcık, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği", s. 33.
[86] Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 116.

"*Şehir*" gibi isimlerle açıklanmıştır[87]. Bütün Osmanlı belgelerinde belirli bir yerleşme merkezini anlatan ve o yönetim biriminin merkezi durumunda olan yerlerin "*şehir, kasaba ya da nefs*" olarak adlandırıla geldiğini görmek mümkündür[88]. Öte yandan tahrir defterlerinde "*nefs"* deyimi genellikle *"yönetim biriminin merkezi niteliğinde olan şehir ya da kasaba düzeyindeki yerleşim merkezi*" için kullanılmıştır[89].

Kırsala göre şehri ayıran bir diğer önemli özellik ise dini ve sosyal kurumlarının olmasıdır. Zira kimi Osmanlı kaynakları şehri "*Cuma kılunur ve bazan durur*" yer olarak tanımlamışlardır[90]. Gerçekten bir cuma camisi Osmanlı şehirlerinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Şehir ve kasabalar büyüklüğüne göre kapalı çarşı, bedesten, hamam, hastane gibi binalar yanında özellikle kasabaların en önemli yapısı, içinde cuma namazı kılınan büyük camidir, buna birçok yerde "Ulucami" denilir. Yarı resmi mahiyette olan bu camiden başka halkın yaptırdığı mescitler kasabanın muhtelif mahallelerine yayılmış halde bulunur. Hâlbuki Ulucami aynı zamanda o yerleşmenin merkezi sayılır. Çok defa cami ile yapılmış çeşme, şadırvan, sebil, medrese hatta kütüphane gibi tesisler de burada toplanır. Şehirdeki ulu camiler şehrin büyüklüğüne göre değişmektedir. Şehirdeki caminin bir diğer önemi de şehirde kurulacak yeni bir mahallenin çekirdeği olmasından kaynaklanıyordu[91]. Zira şehrin önemli özelliklerinden biri de mahallelere ayrılmasıdır. Cami, şehri oluşturan başlıca unsurlardan biridir denilebilir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz Cuma camisinden başka, şehirlerin önemli özelliklerinden biri zaviye ve medreselerin de bulunmasıdır.

Öte yandan belirli aralıklarla kurulan pazarların şehirlerin ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Pazar etkinlikleri, belgelerde ilgili vergilerin varlığıyla kanıtlamalıdır. Ayrıca Osmanlı'da bir yerleşme merkezinin şehir ya da kasaba olarak tanımlanabilmesi için bazı işlevsel özellikleri taşıması gerektiğinden söz edilmişti. Bunlardan birisi de çarşısının olup nüfusun büyük bir kısmı tarım dışı faaliyetlerle uğraşmasıdır. Çarşıya ilişkin belgeler, nüfusun önemli bir kısmının geçiminin tarım dışı uğraşlarla kazandığını kanıtlamalıdır[92].

---

[87] Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988, s. 42-45.
[88] Osman Gümüşcü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, 2001, s. 75.
[89] Arıkan, *Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s. 45.
[90] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi (1976)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, II, Ankara 1981, s. 1266
[91] Arıkan, *Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s. 45.
[92] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994, s. 12-13.

Nüfus açısından değerlendirildiğinde şehir, "*400'den fazla vergi nüfusu olan yerleşme merkezleri*" olarak tanımlanabilir[93]. Osmanlı şehirlerinin genel manada nüfus miktarlarına bakılacak olunursa; Anadolu şehirlerinin 10-30 bin nüfusla genellikle Balkan şehirlerinden kalabalık olduğu görülür ancak şehirlerarasındaki mesafeler açıktır[94]. Amasya Şehri'nin ise 1520 tahririnde 8.018[95], 1576 tahririnde ise 11.478 nüfusa sahip olduğu[96] göz önüne alınırsa orta-az kalabalıkta bir Osmanlı Şehri olduğu söylenebilir. Nitekim bu nüfusuyla 1576 yılında idari bakımdan Rûm vilayetine tabi dördüncü büyük şehirdir[97]. Osmanlı ölçeğinde Cerasi'nin[98] aktardığına göre 1580 yılında 11 milyon nüfusun 700 bini şehirlerde ikamet ediyordu. Oransal olarak bakıldığında ise bu, % 6,3'lük bir şehirleşme oranına tekabül etmekteydi.

Osmanlı şehircilik anlayışının en çarpıcı özelliği olarak göze çarpan *"şenlendirme"* ifadesidir. Şehrin imarı, iskânı, bayındır hale getirilmesi, huzur ve güvenliğin sağlanması bu kavramda ifade bulmuştur[99]. Tabî bu kavramın yerini bulmasında yararlanılan en önemli faktör vakıf kurumudur[100]. Zira Osmanlı devlet anlayışına göre devletin vazifesi emniyeti, adaleti, huzuru, inanç hürriyetini sağlamaktı. Bunun dışında kalan eğitim, kültür, bayındırlık, sağlık gibi hizmetler hayır sahiplerinin kurduğu vakıflar tarafından yerine getirilmiştir[101]. Toplumun ihtiyaç duyduğu temel hizmetlerle beraber[102] günümüzde belediyelerin üstlendiği kanalizasyon, su, mezarlık cenaze gibi hizmetler de vakıflar tarafından yerine getirilmiştir[103]. Cami, tekke, zaviye, türbe vb. yapılarla beraber suyolları, çeşmeler, hapiste olanların borçlarının edası,

---

93 Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 13.

94 Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)*, Ankara, s.773-779.

95 BOA, TD 387, s. 353-354.

96 KKA, TD 26, vr. 6b-17a.

97 Oktay Özel, *The Collapse Of Rural in Ottoman: Amasya, 1576-1643*, Leiden: Bril, 2016, s. 24. Özel'in Amasya örneğinde Anadolu kırsalında nüfus ve toplumsal değişimler hakkındaki çalışması için bk. *Changes in Settlement Patterns Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Manchesters University Department of Middle Eastern Studies Doktora Tezi, 1993.

98 M. Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti*, (çev. A. Ataov), İstanbul, 2001, s.81.

99 Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", s. 294.

100 Mustafa Cezar, "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara, 1989, s.1391-1414.

101 Kuban, "Anadolu Türk Şehri", s. 67.

102 Mehmet Bayartan, "Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilim Araştırmaları,* X/1, İstanbul, 2008, s. 161-170.

103 Ergin, *Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, s. 3; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, S 14, 1982, s.1-27.

yetimlere, dullara yardım edilmesi, okul çocuklarının araç-gereçlerinin temini gibi birçok alandaki hizmetler vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi[104].

Aynı zamanda şehir mimarisine yön veren bir diğer önemli husus da vakıf binaları ve altyapı sistemlerinin inşa edilmesinden hassa mimarlar ocağının sorumlu olmasıdır. Bunlar devletin farklı coğrafyalarında görev yaparak yetiştiklerinden değişik mimari özellikleri sentezleyebiliyor[105], tüm imar faaliyetleri onların bilgi ve sorumluluğunda olması nedeniyle imar faaliyetlerinde bir homojenlik oluşuyordu[106]. Özetle *"Osmanlı Şehri"*, Osmanlı Devleti'nin tarihten ve inanç dünyasından tevarüs eden gelenekleriyle, bünyesine kattığı unsurları ustalıkla bir potada birleştirebilen; gerektiğinde yerelliği, gerektiğinde ise merkeziliği öne çıkaran bir yaklaşımla meydana gelmiş, asırlara yayılan bir birikimin ürünüdür.

[104] Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *VD*, S 1, 1938, s. 107.
[105] Ortaylı, *Türk İdare Tarihi*, s. 225.
[106] İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, (ed. Vecdi Akyüz), Ankara, 2005, s. 54-55; Cansever, *Osmanlı Şehri*, s. 104. Ayrıca Hassa Mimarları ve Şehir Mimarları hakkında bk. Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, II/2, 1981, s. 1-30.

BİRİNCİ BÖLÜM

AMASYA ŞEHRİNİN TÜRK DÖNEMİ BAŞLARINDA FİZİKİ YAPISI

1.1 Amasya Şehrinin Topoğrafyası

Kuzey Anadolu'da Orta Karadeniz'in iç kısmında yer alan Amasya şehri, Yeşilırmak'ın Tokat Suyu kolu üzerinde Tersakan Çayı'nın Yeşilırmak'la buluştuğu yerin güneyindeki derin vadide kurulmuştur. Bu sebeple kuzey ve güneyden yüksek dağlarla çevrilmiştir. Ortalama 50 m genişlikte akan Yeşilırmak âdeta şehri ikiye bölen bir istikamet çizerek ilerler. Irmak güneyde Çekerek Suyu ile birleşip şehri suladıktan sonra Kırklar Dağı'nın güney etekleri ve Sakarat Dağı'nın devamı olan Zincirli Kaya, Ferhat Kayası ve Lokman Dağı'nın kuzey etekleri arasından akarak vadisini oluşturur. Daha sonra şehrin doğu kısmından Merzifon Ovası'nı sulayıp Tersakan Suyu'yla birleşerek Canik Dağları arasından Karadeniz'e ulaşır[1] (Bk. Harita 1).

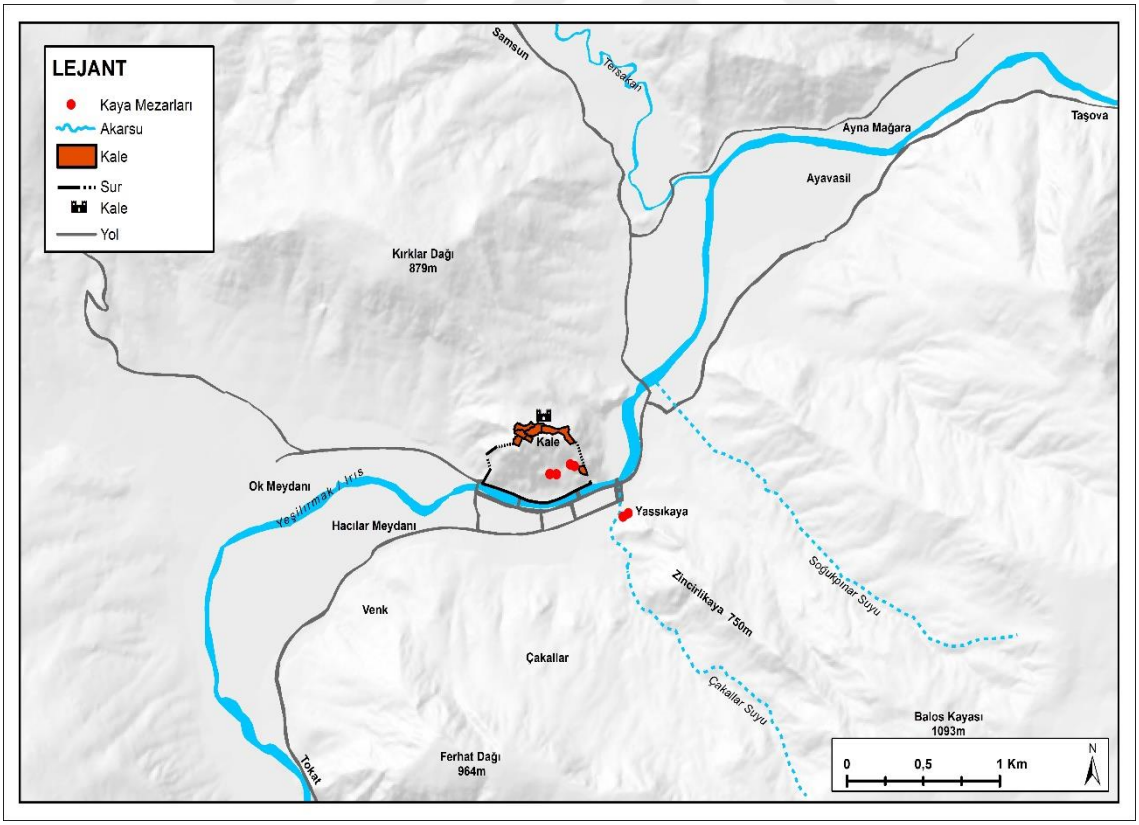

Harita 1: Amasya'nın coğrafî durumu.

[1] Kuzucular, *Amasya Kenti*, s. 7-8.

Meşhur *"Ferhat ile Şirin Efsanesi"* ne atfedilen 18 km uzunluğundaki suyolu, Antik Çağda şehre içme suyu getirmek amacıyla Sakarat Dağı'nın eteklerinde yapılmıştır. Bu dağdan Çakallar ve Soğukpınar suları akar ki Sakarat Dağı bu çayların arasında Zincirli ve Balos kayaları sırtlarından vadiye uzanır; Gedikli ve Yassı kayalar ile Çakallar Suyu'nun yanından Yeşilırmak'a ulaşır. Şehir, Orta Karadeniz kıyılarından sarp ve dağlık topoğrafyası nedeniyle ayrılarak iç kesimin iklim özelliklerini gösterir. Yeşilırmak ve onunla birleşen diğer ırmaklarla beraber ovaları ve vadiyi sulayarak verimli sahalar arasında yerleşimin yayılmasını sağlar[2].

1.2 Amasya İsminin Kaynağı ve Amasya Şehrinin Kurucusu

Amasya şehrinin isminin kaynağı konusunda kesinlik olmamakla birlikte farklı kaynaklardan aktarılan çeşitli hikâye ve bilgiler bulunmaktadır. R 1301/M 1884 tarihli Sivas Vilayet Salnamesi'nde şehrin adı *"Hayber-i Rum"* ve *"Harşena"* olarak geçmektedir[3]. Mustafa Vazıh'ın eserinde şehrin esas adının "*Harşena Vadisi*" olduğu, ayrıca şehirde çıkarılan elmas madeni nedeniyle "*Elmasiye*" olan isminin Amasya şekline dönüştüğü ifade edilmektedir[4]. Amasya için *"Medinetü'l-Hükema*[5]*, Rumiyye-i Suğra, Ermeniyye-i Kübra*[6]*, Bağdâdü'r-Rum, Hısnü'l-Mirat, Kubbetü'l-Ulema, Türbetü'l-Evliya, Dârü'n-Nasr, Dârü'l-İzz, Dârü'l-Fütûh ve Kasrü's-Selâtin"* gibi unvanların kullanıldığı da belirtilmektedir. Ayrıca zayıf bir ihtimal olarak görülse de Amasya'nın ilk fatihi Melik Danişmend Ahmed Gazinin eşi Ümmüasya'nın bu şehirde ikamet etmesinden ötürü, halk dilinde *"Amasya"* şekline dönüştüğü düşünülmektedir[7]. Ancak şehrin bilinen en eski ismi "Amesia" olduğu kanaati yaygındır[8].

Amasya şehrinin isminin kaynağı konusundaki çeşitlilik, kurucusunun kimliği hakkında da bulunmaktadır. Hüseyin Hüsameddin şehrin kuruluşunun "Amis" isimli biri tarafından MÖ XVIII. yüzyılda olduğunu yazmaktadır[9]. R 1325 tarihli salnamede şehrin

---

[2] Halil İbrahim Zeybek, *Amasya Ovası ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Samsun 1998, s. 3-4.

[3] Sivas Vilayet Salnamesi, 1301, s. 215, 287. Salnamede Harşena isminin Hz. Nuh'un oğlu Sam'dan geldiğini Kamus Mütercimi Asım Efendi tarafından belirtildiği ifade edilir.

[4] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s. 50.

[5] Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik*, (haz. İlhami Danış), Ankara, 2019, s. 285.

[6] Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah, *Cami'ü'd-Düvel*, (çev. Ahmed Ağırakça), İstanbul, 1995, s. 199.

[7] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.7-12.

[8] İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya" *DİA*, III, İstanbul, 1991, s.1.

[9] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 15-17

kuruluşu Yunanlar'ın Karadeniz sahillerine göçüne ve Truva Savaşı'na dayandırılmaktadır. Aynı salnamede İranlıların Termopil Geçidi'ne kadar sınırlarını genişletmesiyle Dara'ya bağlı bir eyalet merkezi olduğu, şehirdeki birçok yapının bu hükümet zamanında yapıldığı yazmaktadır[10]. Amasya doğumlu Strabon ise şehrin Amazonlar'dan *"Amasis"* tarafından kurulduğunu ifade ederken[11], Roma İmparatoru Severus'a (MS 193-211) ait bir sikkede şehrin kurucusu, Yunan Tanrısı *"HERMES"* olarak geçmektedir[12]. Osman Fevzi Olcay 1938 tarihinde kaleme aldığı eserinde Amasya Şehri'nin kurucusu hakkında çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerden mukayeseli olarak şehrin kurucusunun "*Amas*" ya da "*Amis*" adında biri olduğuna kanaat getirmiştir. Ancak bunun bir hükümdar mı, sıradan biri mi olduğu ya da hangi milletten olduğunu tespit edememiştir[13].

1.3. Türk-İslam Hâkimiyetinden Önce Amasya

Hititler döneminde Amasya Hitit Konfederal yapısının 13 şehir devletinden birisi olmuş; şehrin kalesi kral "*Amas*" tarafından yaptırılmış ve "*Karsan*" tarafından çeşitli eklemeler ve bakımlar görmüştür[14]. MÖ 1200-700 yılları arasında Frigler'in sonrasında Kimmerler, Lidyalılar ve MÖ 585'te Persler'in hâkimiyetine giren Amasya, MÖ 291 tarihinde kurulan Pontus Krallığı'nın başşehri olmuş ve 200 yıl boyunca bu krallığın başşehri statüsünde, ardından MÖ 25- MS 395 yılları arasında Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır[15]. MS 395-1071 yılları arasında Bizans Hâkimiyeti altında piskoposluk merkezi olarak Hristiyanlığın önemli şehirlerinden biri hüviyetini kazanmıştır[16]. Bizans hâkimiyeti döneminde kısa süreli olarak Peçenekler'in (M 452) ve Sasaniler'in (M 607) hâkimiyetine girse de İmparator Heraklius (M 622) tarafından geri alınarak, VIII. yüzyıldan itibaren Bizans'ın askerî valilikler (Themalar) örgütlenmesiyle

[10] "Amasya kurûn-ı mukaddimeden beri ma'ruf bir memlekettir. Yunanlar'dan Asya-yı Sağîre hicret eden (Doriler)'in imâreti sırasında (Militos') un Amasya'yı da tezyin ve tevsi' ettiği rivâyet olunur. Yunanlar'ın Karadeniz Sevâhiline muhâcereti pek kadîm ise de bu hâle bi'l-hassa (Truva) muhârebe-i meşhûresinden sonra vüs'at verildiği mazbut olduğundan ve harb-i mezkûrun kıbbe'l-milad (1270) veya (1209) sene evvel vukû'a geldiği de mütevâtir bulunduğundan Amasya'nın tarih-i binâsını pek eski addetmek icab eder.", s. 1219.
[11] Strabon, *Geographika*. *Antik Anadolu Coğrafyası*, (çev. A. Pekman), İstanbul, 2000. s. 31.
[12] Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi,* Ankara, 1962, s. 113.
[13] Olcay, *Amasya Şehri*, s. 19-20.
[14] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 7-8.
[15] Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 227-262.
[16] Şahin, Emecen, "Amasya", s. 1.

beraber Bizans'ın askerî garnizon şehirlerinden biri haline gelmiştir[17]. Amasya Şehri yine Bizans hâkimiyeti döneminde Abbasîler ve Emevîler'in Anadolu'ya yaptığı akınlardan nasibini alsa da bu akınlar kalıcı olamamıştır[18]. Şehir, Türkler 1071 tarihinden sonra Anadolu'ya hâkim oluncaya değin Bizans idaresinde kalmaya devam etmiştir[19].

Amasya şehrinde ilk yerleşimin Ponstos devrinde ve özellikle Ünlü Pontos Kralı Mithrades Eupatoria'nın (MÖ 113-63) şehri imar ve ihyasıyla olduğu anlaşılır[20]. Strabon'un aktardıklarına bakılacak olursa Yeşilırmak kıyısını çevreleyen surlar, doğudan ve batıdan kalenin bulunduğu dağın iki tepesine doğru uzanmaktadır. Yeşilırmak Nehri üzerinde şehri varoşlara bağlayan bir köprüden ve varoşları da Merzifon Ovası'na bağlayan ikinci bir köprüden de bahseder ki bunların ilkinin *"Alçak Köprü"* ikincisinin ise *"Kunç Köprü"* civarında olması muhtemeldir. Surların çevrelediği bu bölgede iki kaya tüneli, sarnıçlar, kral sarayları ve kaya mezarlarının bulunduğunu aktaran Strabon kaleden açıkça bahsetmez[21]. Bununla beraber şehirde bulunan 16 kaya mezarının en büyük beş tanesi Strabon tarafından kral mezarları olarak nitelendirilir. Şehrin 2 km kuzeyinde yer alan Aynalı Mağara'da tahrip olmuş, üzerinde *"Rahip Tes"* yazılı yazıt dışında bilgilendirici bir iz bulunmamaktadır[22]. Bu mezarların Pers döneminde oluşturulduğunu belirten Megie, mezarların Pers soylularına ait olduğu görüşündedir[23]. Strabon'un anlattıkları, nehrin güney kısmındaki varoşların az ve kırsal hüviyette olduğunu düşündürmekte ancak Amasya ve Khilikomon (Merzifon) ovalarının verimli sahalarında köy görünümünde birçok yerleşmenin olduğu isminden anlaşılmaktadır[24].

---

[17] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1999, s. 212; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. F. Işıltan), İstanbul, 1970, s. 37.

[18] Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul, 1990, s. 67-68; Ayrıca Emeviler'in Anadolu hâkimiyeti için bk. Adem Apak, "Emeviler Dönemi'nde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/2, Bursa, 2009, s. 95-122.

[19] Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 30.

[20] Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark IV, II. Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont, Artaksiad Krallıkları*, Ankara, 1951, s. 465.

[21] Strabon, *Geographika*, s. 561.

[22] G. E. Bean, "Pontus Yazıtları", *Belleten*, XVII/66, 1953, s. 151-165.

[23] D. Magie, *Roman Rule in Minor Asia*, II, New Jersey, 1950, s. 180.

[24] Strabon, *Geographika*, s. 461; Chiliokomon= Binköy, bk. Mehmet Öz, "Merzifon", *DİA,* XXIX, Ankara, 2004, s. 243.

Pontos Krallığı yönetim zümresi Persler, burjuvazisi ise Grekler'den oluşmaktaydı[25]. Zamanla Grekleşme'nin egemen olması inanç anlamında da kendini göstermiştir. Mithrades Eupatoria zamanında doğu-batı sentezi olan *"Zeus Stratios"* inancı ve bu tanrıya ait Amasya'nın yaklaşık 10 km güneyinde Vermiş ve Ebimi köyleri arasındaki bölgede kült yerinin şehir hayatında yerinin büyük olduğu[26], hatta sefere çıkarken bu kült yerinde büyük bir tören yaptığı buranın ne denli önemli olduğunu göstermektedir[27].

Uzun süren Roma-Mithridates mücadelesi sonucunda Roma galip gelmiş ve Mithridates kaçmak zorunda kalmıştır. Roma için bir tehdit olarak görüldüğünden Pompeius (MÖ 63) Pontus'un stratejik tüm noktalarını, kale ve surlarını yıktırır ki Amasya da bu noktalardan birisidir[28]. Romalıların, Anadolu'da egemenlik ve birliği sağlamak adına tekrar bir imar hareketine girişirler. Tabî bu imar hareketi daha çok güçlendirilmiş kaleler ve büyük yollardan oluşmaktaydı. Kuzey limanları olan Samsun ve Sinop'un İç Anadolu'ya bağlandığı, Marmara ve Ege'den gelip Ankara'da birleşip Amasya'ya erişen bu yollar Romalılar için Amasya'nın önemli bir kavşak noktasında kalmasını sağlamıştır[29]. Bu hâkimiyetinde şehrin zenginlik içerisinde olduğu ve Pontus döneminde olduğu gibi *"Galatia-Pontos'un"* metropol merkezi olduğu basılan sikkelerden ve yazıtlardan anlaşılmaktadır[30]. Ancak dönemle ilgili şehir topoğrafyası hakkında bir şeyler söylemek zor olsa da toponomisi hakkında yine sikkeler ve yazıtlar üzerinde bilgilere ulaşılmaktadır. Pampeius'un yıktırdığı Amasya Kalesi'nin Marcus Aurelius (M 161-180) dönemindeki bir sikkenin ön yüzünde imparatorun arka yüzünde kalenin müstahkem bir figürünün bulunmasından anlaşılıyor ki kale bu dönemde önemli bir yapıdır. Sikkede kaleyle beraber iki tapınak ve sunak da yer almaktadır[31].

Bu dönemde günümüzde II. Bayezid Külliyesi'nin olduğu civarda bir ana tanrıça tapınağı olduğunu Nisialı Gregorios'tan öğreniyoruz[32]. Anlaşılan Pontus döneminde önemli bir yeri olan Zeus/Stratious inancı devam etmektedir. Bu dönem boyunca

---

[25] Günaltay, *Yakın Şark IV*, s. 461.
[26] F. Cumont, E. Cumont, "Vayage Dans le Pont", *Studia Pontica*, II, Bruxelles, 1910, ss.171-184.
[27] Magie, *Roman Rule in Minor Asia*, s. 1072.
[28] Charles Texier, *Küçük Asya / Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, III, (çev. Ali Suat), Ankara, 2002, s. 170.
[29] William Mitchel Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası,* (çev. M. Pektaş), İstanbul, 1960, s. 283.
[30] William Henry Waddington, Ernst Babelon, Theodore Reincach, *Recueil General des Monnaies Grecques d'Asie Mineure*, I, Paris, 1925, s. 32-51.
[31] Waddington, Babelon, Reincach, *Recueil General des Monnaies Grecques*, s. 49.
[32] F. Cumont, E. Cumont, "Vayage Dans le Pont", s. 165.

sikkelerde görülen sunak da Ebemi Köyü civarındaki kült yerinde bu tanrıya ait tapınak yanında olmalıdır. Ayrıca bu figürler, farklı imparatorlar dönemindeki sikkeler[33] üzerinde görülmeye devam etmiştir. Şehirde bir stadyum bulunduğu ve burada gladyatör dövüşlerinin yapıldığı da yazıtlardan anlaşılmaktadır[34].

Ferhat Su Yolu olarak bilinen suyolunun kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinemese de Roma döneminde bakım ve onarım gördüğü yine şehirdeki bir yazıttan anlaşılmaktadır[35]. Ferhad Dağı eteklerinden şehre ulaşan bu yol, Bayezid Paşa Mahallesi'ne kadar ulaşmaktadır (Bk. Harita 2)[36].

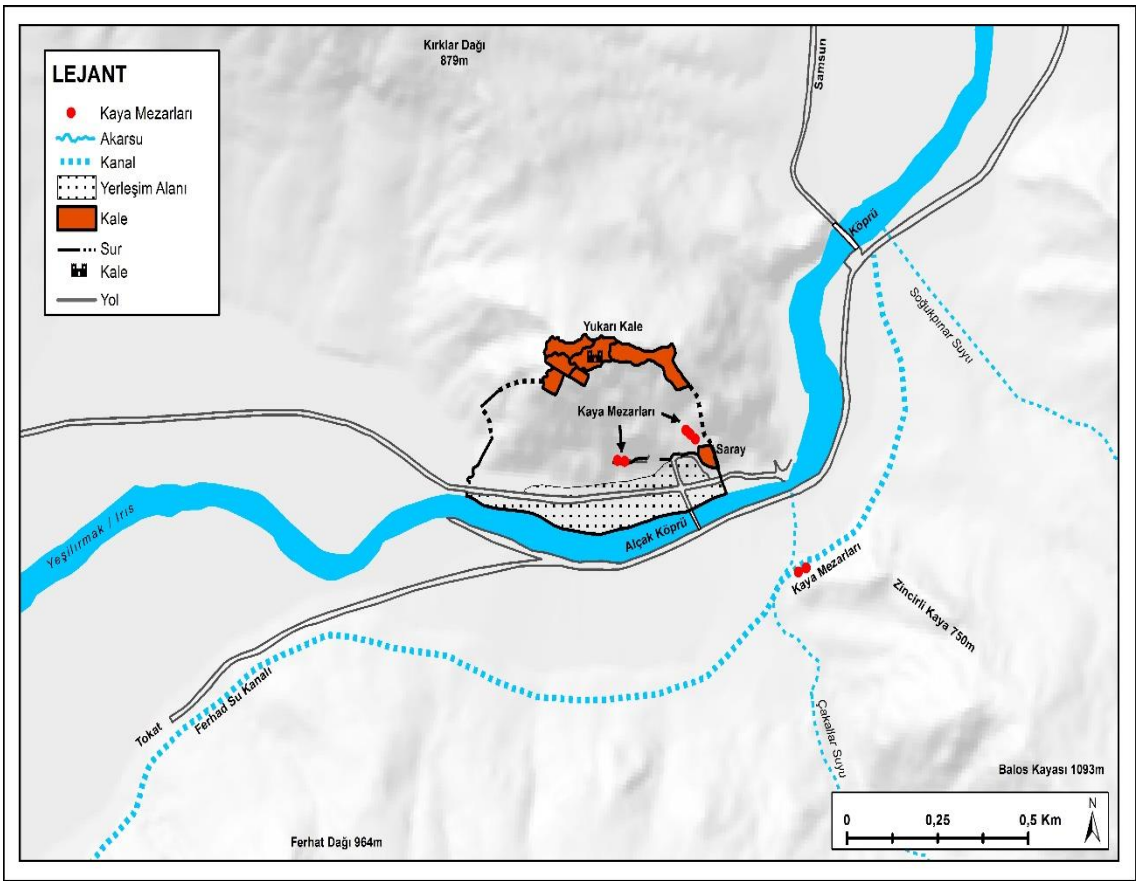

Harita 2: Roma döneminde Amasya

Bilindiği üzere Hristiyanlık Anadolu'da yayılmaya başladığında zaman zaman siyasi otoriteler tarafından şiddetele karşılansa da II. yüzyıldan itibaren değişen

[33] Ali Yalçın Tavukçu, Mesut Ceylan, "Tokat Müzesindeki Roma Dönemi Pontos Eyaleti Şehir Sikkeleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* S 37, Erzurum, 2016, s. 65, 83.
[34] F. Cumont, E. Cumont, "Vayage Dans le Pont", s. 132-133.
[35] John George, Clark Anderson, Franz Cumont, Henri Gregoire, "Recuil des İncriptions Grecques et Latines du Pont et de l'Armenie", *Studia Pontica*, III, Bruxelles, 1910, s. 110-122.
[36] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 36-37.

imparatorların bu dine karşı değişen tutumlarıyla beraber Hristiyanlar hoşgörüyle karşılanmıştır. Nihayet Theodosios döneminde (379-395) resmî din olarak kabul edilmesiyle şehir hayatında pagan tapınaklar yanına Hristiyanlık inancına ait kilise ve manastırlar görülür hale gelmiştir[37]. Bu dönemde Amasya da bilinen en eski Hristiyanlık yapısı Hagios Basilios'un hayatını anlatan bir kaynağa göre Aziz Andreas'a (öl. 60) ait olandır[38]. Tabî imparatorluğun bölünmesi ve doğu kilisesinin devlet teşvikiyle serpilmesi, beledî birçok işin de kilise tarafından üstlenilir duruma gelmesini sağlamıştır. Amasya da bir metropolis şehir olarak önemini devam ettirmiştir[39].

VII. yüzyıldan itibaren başlayan İran savaşlarıyla Bizans *"Tema"* düzeninin kurulmasıyla Amasya önce Armeniokon Teması'nın merkezi sonra da önemli bir şehri haline gelmiştir[40]. Ardından başlayan Arap akınları, Bizans şehirlerinin eski canlılığını yitirmesine ve VII-XI. yüzyıllar arasında birer *"Kastraya"* dönüşmesine sebep olmuştur. Amasya'da bu dönemde müstahkem konumuyla önemli bir garnizona dönüşmüştür[41]. Ancak şehirleşme ve şehir yaşamı anlamında bu dönemde yukarıdaki sebeplerle tüm Anadolu şehirleri gibi Amasya'da fakir ve bakımsız kalmıştır[42]. Şehirdeki yapılar hakkında kesin veriler bulunmamakla beraber varlığı bilinen yapıların da dinsel niteliklidir ve VII. yüzyıl öncesine ait olduğu düşünülmektedir (Bk. Harita 3). Bunlar da kilise babalarının hatırat ve notlarından öğrenilmektedir.

Bahsedilen dinsel yapılar, Hristiyanlığın yayılması uğruna can vermiş azizlerin ruhuna adanmış olup bunlardan ilki V. yüzyıl başına ait Hagios Phokas Kilisesi'dir. Diğeri ise aynı yüzyıl ya da VI. yüzyıl başında Hagios Theodoro Bazilikası'dır. Eurchius'un hayatı hakkındaki bir belgeden yukarı kalede en az üç dinsel yapının mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Bunlar Phlabias adında bir kadınlar manastırı olup aynı zamanda şehirde bu dönemde mahallelerden birinin adıdır, Hagios Ioannes Manastırı ve üçüncüsü Hagios Thalelaios Kilisesi'dir[43]. Bu belgeden şehirde Hagios Ioannes'e ait

---

[37] Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, II, İstanbul, 1984, s. 283.
[38] Anderson, Cumont, Gregorie, "Recuil des İncriptions Grecques et Latines", s. 111.
[39] Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 353.
[40] Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 108.
[41] Speros Vryonıs, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From the Eleventh Through the Fifteenth Century*, Berkeley and Los Angeles, 1971, s. 22.
[42] Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, s. 79; Doğan Kuban, *Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler*, İstanbul, 1975, s. 116, 123, 125; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Y. Moran), İstanbul, 1979, s.79.
[43] Anderson, Cumont, Gregorie, "Recuil des İncriptions Grecques et Latines", s. 112, 124.

başka bir kilise, Amasya Piskoposları Meletios ve Seleukios'un bina ettirdikleri ve sonra içindeki kiliseye defnedildikleri bir manastır[44] ve sonradan kiliseye dönüştürülmüş Hagios Mikhael ve Hz. Meryem'e adanmış bir şapelin varlığı aktarılmaktadır. 529 yılında meydana gelen bir depremde şehrin geneli büyük hasar almış, Iusrinianos hasarlı birçok kiliseyi restore ettirmiştir[45].

Sur dışında Bizans Dönemine ait bir diğer ize ise Fethiye Mahallesi'nde 1883'te mahalle camisine minare eklenirken yapılan kazıda elde edilen Grekçe yazıttan ulaşılmaktadır. Bu iz, İmparator I. Phokas'ın (602-610) kızı Eleni adına yaptırıldığı iddia edilen ve günümüzde *"Fethiye Camii"* olarak bilinen bir kilisedir[46]. M. Vazıh tarafından *"Nasturiye"* manastırı olarak tarif edilir ve bunun dışında XIX. yüzyıl başında görülebilen ve bulundukları yerlere göre adlandırdığı Ca'ban, İltekin, Venk, Çevikçe, Ayvasıl, Dragot, Frenkler, Zana, Ziyare, Ya'kubiye ve Gökliz manastırlarından da söz eder[47]. Bunlarla beraber M 1249 tarihli bir arşiv kaydına göre bugünkü Bayezid Paşa Mahallesi'nin *"Foka/ Phokas Mahallesi"* olarak isimlendirildiği ifade edilir ki bu ismin daha önce bahsedilen Hagios Phokas'tan müsemma olması ihtimali akla gelmektedir[48]. Benzer şekilde Bayezid Paşa Mahallesi'nin kuzeydoğusunda Ayvasil Bağları denilen mevkinin Amasya Piskoposu olarak görev yapan ve daha sonra sur içinde kilisede medfun olan Aya Vasil/ Hagios Basilios'tan (öl. 379) mülhem olma olasılığı Ayvasil Bağları denilen yerde bir kilise ya da manastırın varlığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir[49]. Yine M. Vazıh, Tokat yolunun güneybatısında yer alan *"Venk"* denilen yerde bir manastır ve kilisenin varlığını aktarırken[50], H. Hüsameddin, kayıtlarda bu mevkinin *"Venekios"* olarak geçtiğini ve Hristiyanların önemli ziyaret yeri olduğu, harabelerin ise *"Aya Nikos"* olarak adlandırıldığını ifade eder[51].

Samsun ve Sinop limanlarını güneye ve Anadolu'ya bağlayan Roma ticaret yolu önemini Bizans döneminde de korumuştur. Günümüze ulaşan Magdenos, Helkıs gibi

---

[44] Ramsay, Phlabias adındaki kadınlar manastırının bu manastır olduğunu söyler, Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 363.
[45] Procopıus, *Buildings VII*, (İng.den çev. H.B. Dewing), Cambridge, Massachusetts, 1954, s.260.
[46] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 202.
[47] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s. 51-52.
[48] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, s.101.
[49] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s.68.
[50] Vazıh Eefendi, *Amasya Fetvaları*, s. 53, 59. Müellif s. 59'da Torumtay Paşa'nın Venk Kilisesi'ni yıktırıp, taşlarıyla büyük bir cami yaptırdığını söyler.
[51] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 200.

köprülerin biri sur içine biri bugünkü Helkıs Mahallesi'ne uzanmakta ve taşıdıkları Rumca kökenli adlandırmalara bakılırsa bahsi geçen dönemde de ayakta olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca Strabon'un aktardığı ve günümüzde de ayakta olan Alçak ve Magdenos köprüleri şehir surlarını iki yerden deliyor bunun yanında doğu ve batı istikametinde şehir iki yerden daha dışarı açılıyordu. Alçak Köprü'ye paralel olan yol da kalenin diğer savunma birimlerine ve saray taraçasına erişiyordu. Tanyeli, Bizans dönemindeki bazı şehir unsurlarının erken Türk hâkimiyetinde de aynı yerde mevcut olmasından yola çıkarak Meydan Köprüsü'nün iki başında bir ticaret alanının var olduğunu ve şehrin dışarı açılan en önemli kapısının Meydan Kapısı olduğunu öne sürmektedir[52] (Bk. Harita 3).

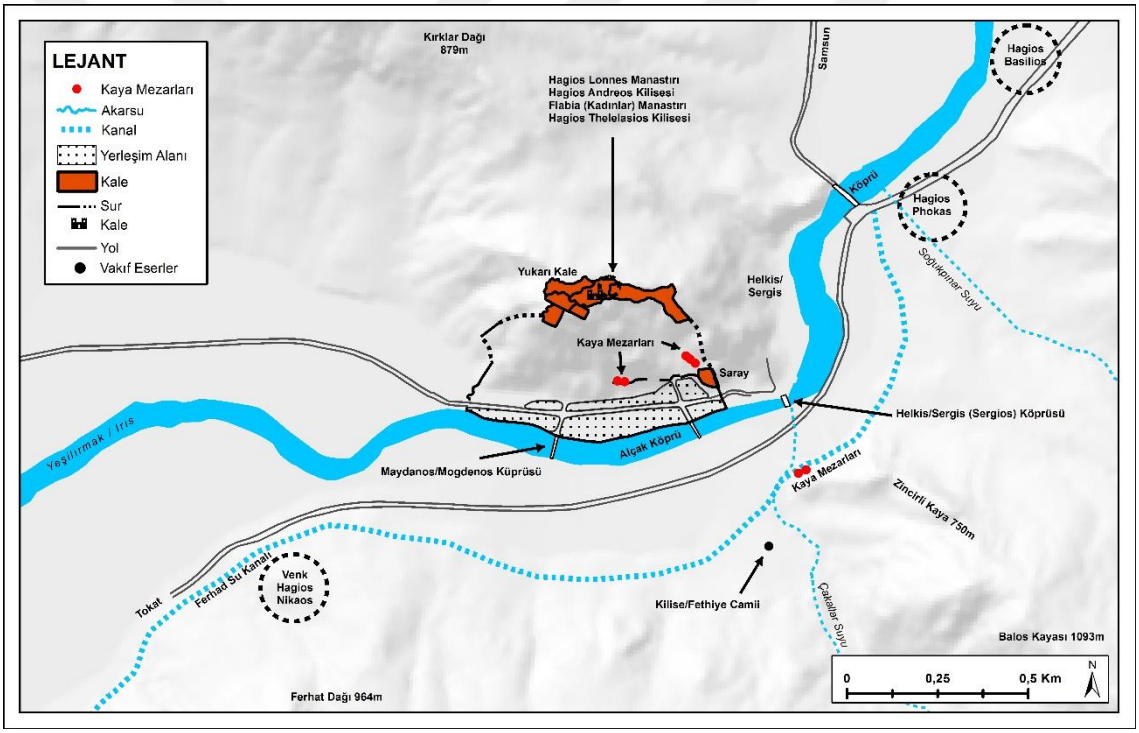

Harita 3: Bizans dönemi Amasya şehri.

Bizans dönemi Amasya'sı hakkında somut verilerin azlığı, şehir planı hakkında söylenebilecekleri kısıtlamaktadır. Ancak sur içinin önceki dönemlerdeki gibi yoğun yerleşme alanı ve dinî yapıların çoğunlukta olduğu bir yer söylemek mümkündür. Bunun dışında şehrin topoğrafyanın sınırına ulaştığı varoşlar da azımsanamayacak yoğunlukta olduğu düşünülenebilir.

[52] Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy)*, İstanbul, 2021, s. 80.

1.4 Türkiye Selçuklularında Şehrin Oturduğu Saha

Amasya Şehri'nin Türkler tarafından ne zaman ve kim tarafından fethedildiği kesin olarak bilinmemekle beraber Aksarayî[53], Malazgirt Savaşı'ndan sonra bölgenin Melik Danişmend'in egemenliğinde olduğunu söyler. H. Hüsameddin de tarih vererek 1075 yılında Melik Danişmed tarafından şehrin ele geçirildiğini belirtir[54]. Yınanç ve Turan ise bölgeyi fethedenin Artuk Bey olduğunu, Amasya civarında Artukâbâd, Artukova gibi yer adlarının Danişmendnâme'deki *"Artuhî"* adının yansıması sonucu olduğunu ileri sürerler[55]. Fetih tarihi ya da fatihi tam olarak bilinmese de XI. yüzyıl sonunda Danişmendliler'in bölgenin hâkim gücü olduğu anlaşılmaktadır. Bölge Danişmendlilerle beraber Türk hâkimiyetine girmiş; bu tarihten Osmanlı dönemine varıncaya dek Selçukîler'in, Moğollar'ın, Eretna ve Şadgeldi Paşa beyliklerinin egemenliklerine sahne olmuştur.

Araştırmacılar tarafından Anadolu şehirlerinin Türkleşmesinin üç yolla gerçekleştiği belirtilmektedir. Bunlar eski Bizans kentlerinin nüfuslandırılması ve geliştirilmesi, yeni kasaba ve şehirlerin kurulması ve konar-göçerlerin kentlere yerleştirilmesidir[56]. Amasya'da da benzer bir süreç işlemiş; Türkler, sur içinde boşluklara yerleşerek ya da terk edilen yerleri doldurarak ilk yerleşimlerini oluşturmuşlardır. Zaten XIV. yüzyıla gelindiğinde Amasya'da Hristiyan nüfusun oldukça azdı. Sur dışında ise göçlerle gelen savaşçı Türkler bir zaviye ya da mescit etrafında yerleşip, arazinin imkân verdiği ölçüde genişlemeyi sürdürmüştür. Böylece Selçuklu şehirlerine hâkim olan iki unsur sağlanmış oluyordu: İdarî ve askerî teşkilatlanmanın göstergesi iç kale ile dinî sembol olarak cami[57]. Tabî Selçukluların yerleşme düzeni ve şehir modellemesi, derin bir tarihî arka plana sahiptir. Yaklaşık 200 yıla yayılan bir süreçte, Orta Asya Türk gelenekleri, İran coğrafyasında karşılaşılan İslam kültürü ile harmanlanarak bir Türk-İslam sentezi doğurmuş, Anadolu'da karşılaşılan Bizans kültür ve medeniyetiyle mekânsal bir birliktelik sağlamıştır[58].

---

[53] Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçuklu Devletleri*, (çev. M.N. Gençosman), Ankara, 1943, s.113.
[54] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* II, s. 277.
[55] Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi,* s. 80-87; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul, 1980, s. 134.
[56] Fatma Acun, "A Portrait of Ottoman Cities", *The Muslim World,* XCII/ (3-4), 2002, s. 259.
[57] Doğan Kuban, "Anadolu- Türk Şehri", s. 59-72.
[58] Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, XXIII/2, 2006, s.21.

Selçuklu döneminde Amasya şehrindeki ilk yerleşimlerin Meydan Köprüsü civarında gerçekleştiği, erken dönem vakfiyelerinden olan Halifet Gazi Vakfiyesinde (M 1225)[59] görülmektedir. Zira vakfiyede belirtilen Halifet Gazi Medresesi, Hazainler Çarşısı (Ayakkabıcılar) ve adı bilinmeyen bir han Meydan Kapısı'nın güneydoğusunda bulunan yapılardır. Öte yandan Hankâh, sur dışında Halifet Gazi Medresesi'nin güneyinde; Rıdvan Hamamı ve Hasan Mescidi medrese yakınında; Halifet Gazi Hamamı ve Bez Çarşısı sur içinde bulunan yapılardır. Vakfiyede Hazainler Çarşısı'ndan başka Helkıs Köprüsü'nün güneyinde bir çarşıdan daha söz edilmekte ancak detaylandırılmamaktadır.

Selçuklu Sultanı II Mesud'un iktidarında (M 1282-1284) Yeşilırmak'ın güney tarafında ikâmet etmesinden ötürü buralarda yerleşim yoğunlaşmaya başlayınca buralara *"Simre"* denilmeye başlanmış; Amasya ismi, sur içini ifade eder olmuştur[60].

Selçuklu dönemi eserlerinin yoğun olmasının yanı sıra bu yapıların aynı alanı paylaşan mahallelere isimlerini vermelerinden de açıkça anlaşılmaktadır ki ırmağın güneybatısındaki *Mağdenos* Köprüsü'nden başlayarak nehir boyunca güneydoğuya doğru uzanan ve Alçak Köprü'ye kadar olan alan, Selçuklu yerleşim sahasıdır[61].

1.5 Kale

Şehirlerin oluşumunda ve yerleşim biçiminin şekillenmesinde hiç şüphesiz en önemli unsurlardan birisi de şehrin kalesidir. Zira kale, şehirle iç içe, onun güvenliğini ve birtakım tehlikelerden korunmasını sağlayan muhkem yapılardır. Kalelerin içinde kale kumandanı ve muhafızlarının ikamet alanları, camisi ve özellikle su ihtiyacını karşılamak için çeşitli donatıları bulunmaktadır[62]. Kale, iç kale ve dış kale olarak ikiye ayrılmaktadır. İç kale, askerlerin silah ve mühimmatlarının, zindanın, barut ve tahıl mahzenlerinin, hazine veya resmî evrakların muhafaza edildiği bölümleri içermektedir. Şehri çepeçevre

[59] VGMA, VD 610/ 37; Medrese ve vakıfları hakkında detaylı bir inceleme Yınanç tarafından yayınlanmıştır. Bk. Refet Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *VD*, S 15, 1982, s. 5-22.

[60] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, I, (haz. F. Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara, 1949, s. 28-29.

[61] Kuban, "Anadolu Türk Şehri", s. 60; Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapı*, s. 80.

[62] Semevi Eyice, "Kale", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 234-35.

saran dış kalenin ise ana yollardan şehre giriş çıkışların yapıldığı kapıları bulunmaktadır[63].

Amasya Kalesi, Enderun Kalesi (Aşağı Kale-İç Kale) ve Harşene Kalesi (Yukarı Kale-Kal'a-i Bâlâ) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Enderun Kalesi, doğudan Helkis Mahallesi, batıdan Sâbıküddin Mahallesi, güneyden Yeşilırmak ve kuzeyden Harşena Kalesi'yle mahduttur. Dört kapısı ve iki burcu bulunmaktadır[64]. Bizans yapısı olan iç kale, Türklerin bölgede hâkimiyet kurmasıyla yoğun bir bakım-onarım ve ilaveler geçirmiştir. 1520 ve 1576 tarihli tahrir defterlerine göre iç kalenin etekleri yerleşim alanı olarak faal bir şekilde kullanılmıştı. Mescid-i Hatibüddin, Ahi Sadeddin, Cami-i Enderun, Mescid-i Hızır Bey, Karatay, Hak-ı Zeber (Çandır) ve Saray Mahalleleri Enderun Şehri olarak tabir edilen iç kalede bulunmaktadır[65].

Harşene Kalesi ise yaklaşık 15 metrelik surlarla çevrelenmiş gösterişli bir yapı görünümündedir. Kalenin surları hemen yanı başındaki ırmağı takip eder. Ancak kale ve surların büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Geniş bir alana yayılmış olan Harşene Kalesi içerisinde saray, medrese, zaviye, iki hamam ve imarethane bulunmaktadır. Kalenin iki burcu ve girişi vardır[66]. Burçlardan biri doğu, diğeri ise kuzeydedir. Kapıların ise biri kuzeydoğu kısmında bulunan Şamlar (Şamiler) Mahallesi'ne açılır. Diğer kapı ise şehrin batısında bulunan Hızır Paşa Mahallesi'ne bakar.

Amasya Kalesi, şehri ziyaret eden seyyahların da anlatımlarında değinmeden geçemedikleri bir şehir elemanıdır[67]. Öyle anlaşılıyor ki şehrin en göze çarpan yapılarının başında gelmektedir (Bk. Fotoğraf 1).

Şehirde Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasından sonra da kaleye önem verilmiş ve içine müstahfızlar yerleştirilerek tımarlar verilmiştir. Fakat XVII. yüzyılda kalenin sınır

---

[63] Yusuf Oğuzoğlu, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", V. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (8-10 Nisan 1987)*, I, Ankara 1988, s. 2.

[64] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 44.

[65] BOA, TD 387, s. 353-354; KKA, TD 26, vr. 11a, 11b, 15b; Adnan Gürbüz, "15 ve 17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007)*, Amasya, 2007, s. 95.

[66] Gürbüz, *XVI. Yüzyılda Amasya*, s. 43.

[67] Seyyahların kale hakkındaki gözlemleri hakkında bk. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, (haz. Z. Kurşun-S. A. Kahraman-Y. Dağlı), İstanbul, 1999, s. 95; Hans Dernschwan, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (çev. Yaşar Önen), Ankara, 1992, s. 279; Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, İstanbul, 2013, s. 104; Ayşegül Kuş, "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XI/1, Yaz 2016, s. 261.

boyunda yer almamasından ve kaledeki askerlerin seferlerde mecburi görevlerinin bulunmamasından ötürü kaledeki müstahfızlar, 1657'de Sinop Kalesi'ne nakledilmiştir. Hatta 1832'de kaledeki askeri teçhizat ve mühimmatlar tamamen kaldırılmıştır[68].

Öte yandan şehrin en muhkem konumunda bulunan kale, şehrin yerleşim alanlarının ve gündelik hayatın çerçevesinin belirlenmesinde aktif bir role sahiptir. Kale sakinlerinin hizmetleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmaları da yerleşimi teşvik edici bir rol üstlenmiş, kale kompleksi içerisinde bulunan han, hamam, camii ve çarşılar halkın toplandığı ve alışverişin yaşandığı alanlar olmuşlardır[69].

Fotoğraf 1: Amasya Kalesi

Önemini XVIII. yüzyılda kaybeden kalenin hapishane olarak aktif bir şekilde kullanıldığı görünmektedir[70]. Hatta Fransız askerlerinin Mısır'a girişiyle başlayan Osmanlı-Fransız savaşında esir alınan 20 Fransız askeri, Amasya'da bulunan kalede hapsedilmiş, masrafları için günlük beşer para tayin edilmiştir[71]. Ancak kale, şehirleşme, idarî ve sosyal yapının değişimi, askerî teknik ve düzenin değişmesi gibi sebeplerden

[68] Gürbüz, *XVI. Yüzyılda Amasya*, s. 44-45.
[69] Karakulak, *Amasya'nın Gündelik Hayatı*, s. 38-39.
[70] Mucize Ünlü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Amasya Hapishanesini Islah Faaliyetleri", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007)*, Amasya, s. 174-178.
[71] BOA, C.HR., 106/5282; 177/8844.

ötürü bakımsız kalmış, doğa şartlarının da etkisiyle tahribata uğramıştır. Böylece âtıl bir duruma düşen Amasya kalesi, dönem dönem tamir edilse de harabeye dönmüş ve günümüze yalnız kale duvarlarının bazı parçaları ve sur temelleri ulaşmıştır[72].

1.6 Ulu Cami

Ulucami, camiler arasındaki büyük olanına ve şehrin esas mabedine denilmektedir. Bunun kâtipler arasındaki resmî adı cami-i kebir ise de halk hep Ulu Cami demiştir[73]. İslam'ın ilk yıllarında Cuma Namazı şehrin merkezindeki camide kılınması şart olarak görülürken zaman içerisinde nüfusun ve dolayısıyla şehrin büyümesi sonucu Cuma kılınan camilerin sayısı da artmış; ancak tarihi olarak merkezde yer alan cami, "*Cuma Mescidi", "Ulu Cami", "Büyük Cami", "Orta Cami"* gibi nitelendirmelerle diğerlerinden ayrı tutulmuştur[74]. Zaten şehirlerin kuruluşunda ve şehirleşmede belirleyici rol bu *"Ulu Camiler"* olmuştur.

Malazgirt Savaşı'ndan itibaren Anadolu'nun Türkleşme sürecinin hızla devam ettiği, bu sürecin ilk işaretlerinden birisi şehrin ana kilisesinin kılıç hakkı olarak camiye çevrilerek Ulu Cami adı verilmesi olduğu yukarıda belirtilmişti.

Amasya şehri Türk hâkimiyetine girdiğinde de süreç benzer şekilde olmuştur. Nitekim günümüzde *"Fethiye Camii"* olarak bilinen yapı, Hristiyan manastırı iken Türkler tarafından ilk fethedilen yer olmasından ötürü kılıç hakkı olarak camiye dönüştürülmüştür[75]. Fetih Gazi tarafından H 510 yılında camiye çevrildiği yapılış tarzından da anlaşılmaktadır[76]. Nitekim 1520 ve 1576 tarihlerindeki tahrirlerde *"Mescid-i Kilise"* olarak geçen mahalle ismi[77], XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmamıştır. Bu yüzyıldan itibaren kaynaklarda[78] "*Fethiye Mahallesi"* olarak geçen yer, aynı yer olmalıdır. Bu nedenle bu cami, şehrin ilk ulu camisi olarak addedilebilir.

Şehirde nüfus artışının da bir göstergesi olan cuma camilerinin yer seçimi de bu artışa göre maksatlı olarak seçilmiştir[79]. Sur içinde bulunan *"Enderun (1238)"*, sur

---

[72] Karakulak, *Amasya'nın Gündelik Hayatı*, s. 40.
[73] Tuncer Baykara, "Ulucami", s. 51.
[74] Can, "İslam Şehri", s. 115.
[75] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s. 55.
[76] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 83.
[77] BOA, TD 387, s. 353; KKA, TD 26, vr. 7b.
[78] AŞS, 10/195.
[79] Baykara, "Ulucami", s. 44-45.

dışında *"Gökmedrese Camii'nin (1266)*[80]*"*; XIV. yüzyılın başında ise şehrin güneydoğusunda, Fethiye Camii'nin alt kısmında "*Pervâne Bey Camii'nin"* inşa edilmesi *(M 1300)* [81], şehrin nüfus yoğunluğunun nerelerde olduğu ve yeni yerleşimin ne yönde olması istendiğinin bir göstergesidir. XV. yüzyıl sonlarında II. Bayezid, yeni bir ulu cami inşa ettirince, şehrin Selçuklu çağındaki cami düzeni hayli değişse de Fethiye Camii, fetih camii olarak, ilk devrin anılarını yansıtmaya devam ettiği söylenebilir[82].

1.7 Vali Sarayı/Hükümet Konağı

Amasya şehrinin fiziksel olarak biçimlenmesinde hiç şüphesiz en önemli unsurlardan birisi, yönetici sınıfın yaşadığı mekân olan saraylardır. Şehirlerin savunma ve kontrol organizasyonlarının sürdürülebilmesi için sarayların yer seçimi de oldukça önemlidir. Amasya şehrinde de saray yerinin seçiminde böyle bir gaye olduğu düşünülmektedir[83]. Şehirde yapılan ilk saray olduğu düşünülen ve sur içinde bulunan saray, Pontus döneminde yapılan ancak Pontus-Roma mücadelesinde kaleyle beraber yıkılan, daha sonra Roma döneminde tahkim edilen *"Kral Sarayı"*dır[84]. Türk-İslam döneminde isim değişikliğine uğrayarak *"Kızlar Sarayı"* olarak adlandırılan saraya, bu ismin neden verildiği bilinmemektedir. Ancak kalenin Alçak Köprü istikâmetine açılan kapısının Saray Kapısı olarak isimlendirilmesinden ötürü yeri, bu mevkide aranmalıdır.

Neşrî, bu sarayın Kastamonu emiri Kötürüm Bayezid'in oğlu İsfendiyar tarafından kullanılmasından dolayı *"İsfendiyar Sarayı"* olarak da bilindiğini ifade eder[85]. Bezm ü Rezm'de Bayezid Bey tarafından, oğlu İsfendiyar Bey'in, elçi olarak Amasya emiri Şadgeldi Paşazâde Divitdâr Ahmed Bey'in yanına geldiği ve bir ay kadar kaldığı[86] belirtilse de bunun saraya isim verecek kadar uzun bir süre olmadığı düşünülmektedir. Bu adlandırmanın ancak Amasya ayanından Seydi Alizâde İsfendiyar Çelebi'nin mahdumu Hızır Çelebi'nin uzun süre bu sarayda memur olarak oturmasından kaynaklanması, daha güçlü bir ihtimal olarak görülmektedir. Sarayın iki kapısı, bahçesi, iki hamamı, mutfağı ile iç ve dış avlularının olduğu ve aynı zamanda dış avlu kapısının bir kısmının XIX.

---

[80] Vakfiyesi için bk. VGMA, VD 490/100.
[81] Vakfiyesi için bk. VGMA, VD 579-2/2.
[82] Baykara, "Ulucami", s. 54.
[83] Ferruh Toruk, "Amasya Kentinin Fiziksel Oluşum Süreci İçerisinde Saray Olgusu", *VD,* S 29, 2005, s. 434.
[84] Texeir, *Küçük Asya*, III, s. 170.
[85] Neşrî, *Cihânnümâ,* I, s. 343.
[86] Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara, 1990, s. 344-345.

yüzyılda yerinde olduğu belirtilse de[87], Osmanlı döneminde hiç kullanılmadığı, hatta varlığını kaybettiği düşünülmektedir[88].

Öte yandan Selçuklu Sultanı Sultan Mesud'un (1116-1155) Amasya'yı saltanat merkezi yaparken iç kaleyi tamir ettirip, cami, medrese ve hamamla beraber bir de saray inşa ettirdiği belirtilmektedir[89]. Bu saray, Kurşunlu Mahallesi ile Ahi Sadeddin mahalleleri arasında, ırmak kenarında bir yerde olmalıdır. Sultan Mesud, kendi inşa ettirdiği saray tamamlanıncaya dek Kızlar Sarayı olarak bilinen sarayda faaliyetlerini yürütmüş olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı döneminde var olan Saray Mahallesi, ismini bu ikinci saraydan almıştır. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde padişahla görüşmek için Amasya'ya gelen Busbecq'in heyetinde bulunan Dernschwam saray hakkında şunları söylemektedir:

"*Daha önce şehzade Mustafa'nın, şimdi de padişahın kaldığı ikametgâh, dağın tepesinde bir yerdedir. Burası büyücek, sade etrafı bahçe ile çevrili bir saraydır. Girişte etrafı kerpiç duvarlarla örülmüş bir tahta kapı var. Bu kapının yanındaki odalar, bir köy evinin odaları gibi. İçinde avlu kısmında tek katlı bir bina görülüyor. Kerpiçten, uzunluğuna yapılmış bir yapı. Binanın ahşap kısımları iyice işlenmemiş, kaba, basit tahta parçalarından ibaret. Bunlar bir kulaç boyunda çam tahtalardır. Bunun yanında, bahçe içinde fırınlanmamış tuğladan inşa edilmiş, tek katlı bir bina daha var. Padişah burada kalıyormuş... Bizdeki alelâde bir esnafın evi gibi bir şey bu* [90]*."*

Seyyah, şehre taş bir köprüden geçip, dar bir sokaktan ulaştıklarını da ifade etmektedir. Bu halde seyyahın söz ettiği saray, Sultan Mesud Sarayı olmalıdır. Ayrıca betimlemelerine bakılırsa sarayı son derece mütevazı bulduğu anlaşılmaktadır.

Bahsedilen saraylardan başka Selçuklu veziri Muineddin Süleyman Pervâne Bey'in (1262), Osmanlı döneminde Darüsselam olarak bilinen mahallede bir sarayı olduğu bilinmektedir[91]. Bu mahallenin kuzeydoğusunda Gümüşlüzâde Taceddin Mahmud Çelebi'ye ait olan ve *"Gümüşlüzâde Köşkü"* olarak bilinen yeri, Sultan Çelebi Mehmed'in (1413-1421) satın alarak, buraya bir saray yaptırdığı ve idareyi buradan sağladığı söylenmektedir. Bu mevki *"Beyler Sarayı"* ya da *"Saray Düzü"* olarak adlandırılmaktadır. Bu saray, büyük bir harem, selâmlık, ağalar için üç dairesi, iki hamam, iki mutfak, bahçe ve ortalarında mermerden havuz ile kuzeydoğusunda bir kasırdan

[87] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 56-59.
[88] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapı*, s. 173.
[89] Şükrullah Efendi, *Behcetü't-Tevârih*, (çev. Hasan Almaz), İstanbul, 2010, s. 333-334.
[90] Dernschwan, *Seyahat Günlüğü*, s. 284.
[91] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 137.

oluşmakta ve büyük kâgir duvarla çevrilmektedir[92]. 1735 yılına kadar çeşitli depremlere maruz kalan saray, tamir edilmiştir. Ancak bu tarihteki depremde ağır hasar görmüş, devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve savaş ortamı sarayın tamir edilmesine imkân tanımamıştır[93].

1.8 Meydanlar

Meydan, geniş alan, saha, yarışma ve eğlence yeri, fırsat ve imkân anlamlarına gelmektedir[94]. Batı literatüründe şehir tanımlanırken sahip olması gereken unsurlar arasında kale, sur, ibadethane, çarşı ve pazarla beraber meydan da zikredilmektedir[95]. Nitekim şehir sakinleri, bir tören, kutlama ya da başka vesilelerle meydan ya da diğer adlandırmalarla anılan geniş alanlarda bir araya gelmektedir. Antik Yunan'da tiyatro, Roma'da kollessumlar gibi alanlar bu işlevi yerine getiren yapılardır[96].

Orta Çağ Avrupa şehirlerinde meydanlar, kilise, katedral gibi dini yapıların etrafında gelişmiştir[97]. Anadolu Türk şehirlerinde ise meydanlar, Avrupa'dakinden farklı olarak, büyük abidevî yapılar çevresinde gelişmemiştir. Külliye, cami, medrese, bedesten, han, hamam gibi yapılar meydan unsuru olarak planlanmamıştır. Bu yapılarla meydan arasında bir bağlantıdan söz edilemez. Yani Anadolu Türk şehirlerinde tasarlanmış bir meydan yok denilebilir. Meydan kadar büyük olmayan açıklıklar, mescit ve çeşmenin etrafında ya da pazarlarda olurdu[98]. Tabî bu, Anadolu Türk şehirlerinde meydanların olmadığı anlamına gelmemektedir. Türkler Anadolu'ya hâkim olmadan önce Semerkant, Buhara, Harezm ve Tirmiz'de geniş meydanlara sahip şehirleri olduğu bilinmektedir[99]. Her ne kadar planlı bir meydan teşekkülünden söz edilemese de Anadolu Türk şehirlerinde de bu gelenek devam ettirilmiş, şehir içerisinde kalan yeşil ve düz alanlar meydan olarak kullanılmıştır.

---

[92] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 51-52.
[93] Ferruh Toruk, "Saray Olgusu", s. 439.
[94] Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 856.
[95] Ergin, "Şehirciliğin Tarihi İnkışafı", s. 35.
[96] Tülay Metin, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde "Meydan" Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013, s. 210.
[97] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapı*, s. 65.
[98] Kuban, "Anadolu-Türk Şehri", s. 70.
[99] Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 2001, s. 219-267.

Selçuklu'da meydanların fonksiyonlarına baktığımızda bunların yalnızca bir toplanma alanı olmadığı dikkati çeker. Nitekim meydanlar, çevgan[100] oynanan, güreş, okçuluk gibi spor müsabakalarının ve idmanlarının yapıldığı bir saha olarak kullanıldığı gibi, yöneticilere ve halka gündelik hayatın dışında bireysel veya toplumsal hürriyetlerinin yaşama fırsatı sunulduğu alanlar olarak önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında kimi cezalar meydanlarda infaz edilir; savaş esirleri burada toplanır, sultan ve üst düzey devlet ricalinin de katıldığı kutlamalar meydanlarda yapılırdı. Böylece belirli zamanlarda halkın toplandığı meydanlar, dil, din ya da etnik farklılık gözetmeksizin toplumun birçok kesiminden kimselerin kaynaştığı; birlik ve beraberliğin ve aidiyet duygularının güçlenmesine vesile olan alanlar olarak görülebilir[101].

Amasya şehrinde varlığını bildiğimiz iki büyük meydan bulunmaktadır. Bunlar *"Ok Meydanı"* ve *"Hacılar Meydanı"*dır. Ok Meydanı, Hızır Paşa Mahallesi'nin güney kısmında, Yeşilırmak'ın kuzeyinde bulunmakta; güneyde Tokat istikametine doğru uzanmaktadır. Ok Meydanı'nın karşısında olmak üzere nehrin diğer yakasında ise Hacılar Meydanı bulunmaktadır. Bu meydan, Yörgüç Paşa Külliyesi'nin doğusundan başlayıp, Ferhad Dağı eteklerinden Tokat istikâmetine doğru yayılmaktadır (Bk. Harita 1). İlki, isminden de anlaşılacağı üzere, okçuluk talimi ve müsabakalarının yapılmasından ötürü bu ismi almıştır. İkincisi ise, hac vazifesini ifa edecek hacıların dualarla uğurlandığı ve dönenlerin aynı şekilde karşılandığı yer olmasından ötürü bu isimle anılmıştır[102]. Cuma ve bayram namazlarının kılınması maksadıyla bir cami yaptırılması için hayırseverlerin talebi üzerine verilen fermanda, *"Dua Meydanı"* olarak tarif edilen yer Hacılar Meydanı olmalıdır[103]. Selçuklu dönemindeki durumunu kesin olarak bilemesek de Osmanlı döneminde Ok Meydanı, daha çok bir mesire alanını andırmaktadır[104]. Hacılar Meydanı, ırmağın güneyinde, daha fazla nüfusun ikamet ettiği bir alanda bulunduğu göz önüne

---

[100] At üzerindeki sporcuların ellerindeki değneklerle, oyun alanındaki yedi topu kaleden geçirmeye çalıştıkları, bir tür oyun. İngilizler, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı işgalleri sırasında bu oyunu öğrenmiş ve "polo" ismiyle tüm dünyada tanınmasını sağlamıştır, bk. Fevzi Halıcı, "Çevgân", *DİA,* VIII, İstanbul, 1993, s. 294-295.

[101] Metin, "Meydan Kültürü", s. 218-219.

[102] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 88-89.

[103] AŞS, 76/16. "Kazâ-i mezbûre civârında duâ meydanı demekle ma'rûf nâm mahalde, edâ-yı salât-ı cum'a ve ıydeyn olunmak için…"

[104] "Ok Meydanı'ndan vâkî' Hacı Mehmed'in bağı", AŞS, 30/7; Hilmi bin Abdulbâki'nin Ok Meydanı'nda vakî' bahçesi, AŞS, 13/ 96; "Ok Meydanı'nda vâkî' bir taraftan Salih bağı ve bir taraftan nehri kebir ve bir taraftan el-Bostani bağı ve taraf-ı râbî'i Ok Meydanı ile mahdud derununda üç bağ…", VGMA, VD 732/ 288.

alınırsa, Osmanlı dönemine gelindiğinde şehrin esas toplanma merkezi olarak kullanıldığı düşünülebilir.

1.9 Şehrin İlk Mahalleleri

Mahalle, birbirini tanıyan ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan kişilerin yaşadığı yer veya aynı mescitte ibadet eden cemaatin, aileleri ile ikamet ettikleri alandır[105]. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere mahalle, bir cami/mescit ya da tekke/zaviyenin etrafında oluşmaktadır. Mahalle aynı zamanda şehrin en temel yaşam alanı, hatta şehri meydana getiren ana unsurdur[106]. Türklerin Anadolu'yu fethi akabinde Bizans'tan devraldıkları şehirlerde, ilk olarak, şehrin ana mabedini mescide çevirdiği belirtilmişti. İlk iskânlar da şüphesiz bu mescit etrafında meydana gelmiştir. Mahalleler büyük ölçüde, dinsel ve etnik gruplara ayrılmış, gayrimüslimler genellikle ayrı mahallelerde oturmuştur[107]. İbn Batuta, Antalya'yı anlattığı kısımda, buradaki Rumların kendilerine ait, surlarla çevrili bir mahallede oturduklarını söylemektedir[108].

Selçuklu şehirleri, bir iç kale ile şehrin bütününü kuşatan surlardan oluşuyordu. Bugün kapalı ve açık şehir[109] şeklinde ifade edilen şehirlerden bir kısmı bütün orta çağ boyunca kapalı şehir olarak halinde kalırken, bir kısmı da XII. yüzyılın ortalarından itibaren sur dışına taşarak açık şehir haline gelmişlerdir[110].

Amasya şehri de açık şehir özelliği kazanmış şehirlerden birisidir. Şehir, Türklerin hâkimiyetine girdiğinde Fethiye Camii civarında ve daha çok sur içindeki boş ve terkedilmiş alanlarda ilk mahalleler kurulmuştur. Fakat henüz erken yıllarda mahallelerin sur dışına da yayıldığı anlaşılmaktadır. Tabî bu döneme ait mahallelerin yerlerini kesin olarak tespit etmek güçtür. Ancak mevcut verilere bakılarak, Osmanlı öncesi Türk hâkimiyeti döneminde Amasya'da 22 mahallenin varlığına ulaşılabilir (Bk. Tablo 1; Harita 4). Arşiv kaynaklarında tespit edilen ve yeri belirlenemeyen ilk mahalle Halifet Gazi Vakfiyesi'ndeki *"Kertos Mahallesi"*dir. Osmanlı'nın ilk hâkimiyet yıllarında erken

---

[105] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV/4, 1984, s. 69.
[106] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehir Tipolojisi ve Vakıflar", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, Ankara, 2013, s. 183-184.
[107] Ergenç, "Mahallenin İşlev ve Nitelikleri", s. 69-70.
[108] Ebû Abdulah Muhammed İbn Batûta Tancî, *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, I, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul, 2004, s. 403.
[109] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapı*, s. 41-45.
[110] Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/1, 2014, s.70.

Türk dönemi mahallelerinin büyük ölçüde var olduğunu var sayılırsa Yakut Paşa Vakfiyesi'inde geçen *"Darüşşifa Mahallesi"*, Bayezid Paşa Vakfiyesi'ndeki *"Kibritiye Mahallesi"*, Ahi Darbhâneci Tekkesi Vakfiyesi'nde (M 1431)[111] geçen *"Pervane Bey Mahallesi"* erken Türk hâkimiyetinde kurulan diğer mahallelerdir. Aynı zamanda Osmanlı Dönemi'nde kullanılan *"Cami-i Enderun"*, *"Doğrakiye"* ve *"Çeribaşı"* mahallelerinin erken Türk dönemi yapılarından isimleri aldıkları düşünüldüğünde bunların Osmanlı öncesi dönem mahalleleri olduğu saptanabilir. Sur içinde Meydan Kapısı'ndan başlayarak Subaşı, Mes'udiye, Yağıbasaniye, Karatay, Mir-i Ahur; sur dışında Gök Medrese ve Şamice mahallelerinin olduğu yeri *"Güdül Mahallesi"* olarak bilinmektedir. Hankâhın bulunduğu yer *"Hankâh Mahallesi"*, Receb Mahallesi'nin olduğu yer *"Tekvur Sinan Mahallesi",* aynı yerin doğusu *"Alişir Mahallesi"*; Kazgancı, Saraçhâne, Hoca Süleyman, Uzun Mustafa mahallelerinin yeri *"Melik Şehinşâh Mahallesi"*; Fethiye Cami ve Temenna Mahallesi'nin olduğu bölge ise *"Fethi Han Mahallesi"* olarak bilinmektedir. Sofizâde, Yakutiye, Gümüşlüzâde mahallelerinin olduğu yer *"Melik Gıyaseddin Şah Mahallesi",* Melik Gazi Mescidi'nin bulunduğu bölge de *"Danişmendiye Mahallesi"* olarak tarif edilmektedir[112]. Bunlara Hızır Paşa Vakfiyesi'ndeki *"Meydan Mahallesi"* ve *"Zincirli Koğa (Kaya)"* mahalleleri de eklenebilir ki 1520 tarihli tahrir defterinde bu mahallelerden Meydan Mahallesi *"Mahalle-i Meydan-ı Mescid-i Sebükiddin"* şeklinde yer alırken, Zincirli Koğa Mahallesi ismi geçmemektedir. Sebükiddin Mahallesi'nin sur içinde yeraldığı bilindiğinden, Meydan Mahallesi, Ok Meydanı olması kuvvetli ihtimaldir. Zincirli Koğa Mahallesi ise muhtemelen erken Türk döneminde var olan ancak Osmanlı hâkimiyetinde ortadan kalkmış olduğu ya da yakınındaki Fethiye Mahallesi veya Dere Mahallesi içerisine dâhil edilmiştir.

Burada dikkat çeken husus, şehrin sur içinde yer alan kısmının içeri şehir anlamına gelecek şekilde *"enderun"* olarak adlandırılmasına rağmen, buradaki mahalleye doğrudan *"Enderun Mahallesi"* denilmemesidir. Bunun yerine mescid/cami-mahalle bütünleşmesinden ötürü buradaki mahalleye *"Cami-i Enderun Mahallesi"* adlandırılması yakıştırılmıştır.

---

[111] VGMA, VD 605/119.
[112] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 103.

Tablo 1: Amasya'da kurulan ilk mahalleler.

No	Mahalle Adı	No	Mahalle Adı
1	Kertos	**12**	Güdül
2	Darüşşifa	**13**	Hânkah
3	Kibritiye	**14**	Tekvur Sinan
4	Pervâne Bey	**15**	Melik Şehinşâh
5	Zincirli Koğa (Kaya)	**16**	Fethi Han
6	Meydan	**17**	Melik Gıyaseddin Şah
7	Cami-i Enderun	**18**	Danişmendiye (İsmail Gazi)
8	Mesudiye	**19**	Doğrakiye
9	Yağıbasaniye	**20**	Subaşı
10	Karatay	**21**	Alişir
11	Mir Ahur	**22**	Çeribaşı

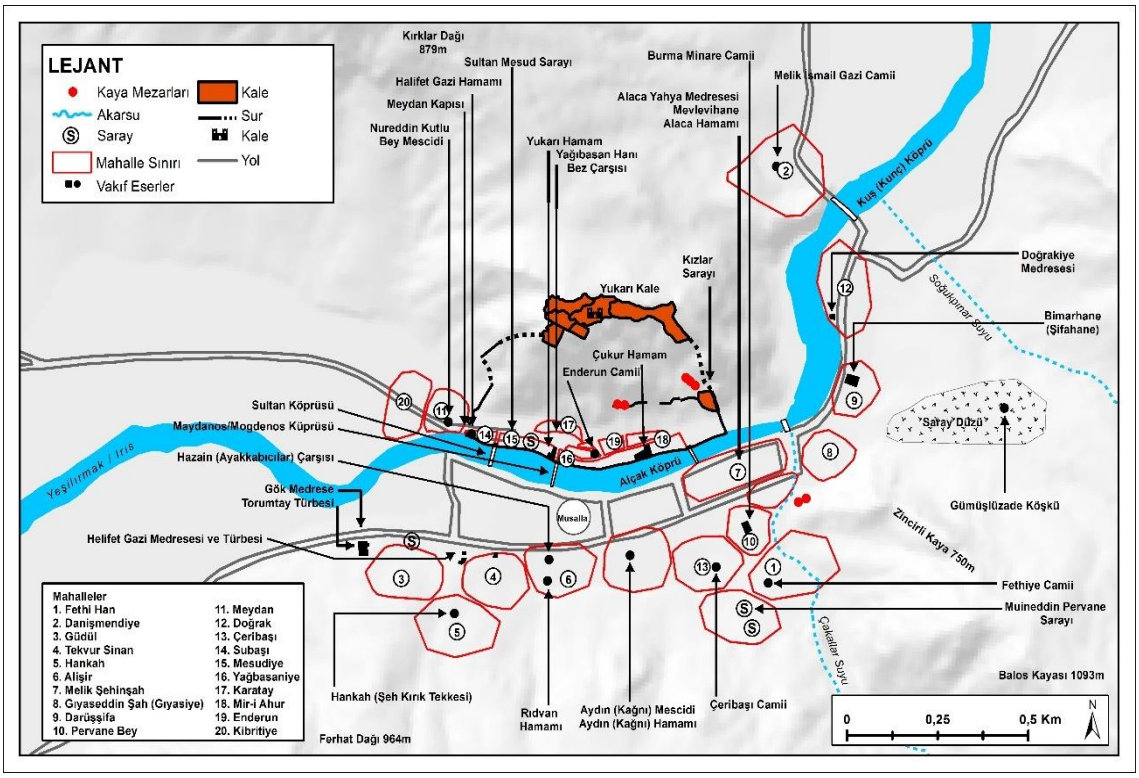

Harita 4: XIV. yüzyıl sonunda Amasya mahalleleri.

1.10 Osmanlı Döneminde Mahalleler

Selçuklular döneminde kurulan kimi mahalleler, tarihî süreklilik içerisinde Osmanlı döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Ancak Amasya'da Osmanlı yerleşimi sur içindeki alanlarda yoğunlaşma şeklinde gerçekleşirken, sur dışında ise yeni alanlara doğru yayılma şeklinde tezahür etmiştir. Amasya, XVI. yüzyılın ortalarına kadar şehzade sancağı olması ve İran'la yapılan mücadelelerde doğuda stratejik bir sınır şehri konumunda bulunmasından ötürü Osmanlıların önemli şehirlerindendir. Bu sebeple XVI.

yüzyıla kadar inşa edilen cami, mescit, zaviye gibi vakıf yapılar etrafında yeni mahalleler teşekkül etmiştir.

Şüphesiz bu dönemdeki mahallelerin tespitinde en önemli kaynaklar 1520 ve 1576 tarihli tahrir defterleridir. 1520 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde şehirde 48 Müslüman, yedi gayrimüslim ve merkeze bağlı beş köy olmak üzere 60 mahalle bulunmaktadır[113]. 1576 Tarihli Tahrir Defteri'nde ise 49 Müslüman, dört Gayrimüslim olmak üzere 53 mahalle kayıtlıdır[114]. Yeri bilinmeyen ancak defterlerde *"Hak-ı Zeber der Şehr-i Enderun"* ifadesi bu mahallenin sur içinde yer aldığının anlaşılmasını sağlarken, *"Mescid-i Kutbüddin der Şehr-i Enderun"* ifadesi benzer şekilde düşünmemizi sağlamaktadır. Aşağı Pazar Mahallesi ise bugünkü Gümüşlüzâde, Sofizâde, Yakutiye ve Mehmed Paşa mahallelerinin olduğu yerde olmalıdır. Aynı şekilde Aşağı Pazar *"Pirinççi ma' Bazar-ı Sufla"* şeklinde de kayıtlıdır[115].

Amasya şehrinin XVI. yüzyılda en kalabalık mahalleleri Dere, Sofular, Şamlılar, Yahudiyân ve Suvâdiye iken Avkuniye, Tâife-i? Zımmî, Kuba, Alacamescid, Mevlâna Sofu ve Hızır Bey mahalleleri yoğunluğun en az olduğu mahallelerdir. Mahallelerin ortalama 33 neferle küçük mahalleler oldukları söylenebilir. Gayrimüslimlerle Müslümanların birlikte yaşadıkları mahalleler olduğu gibi, ayrı mahallelerde ikâmet ettikleri de görülür. Devehâne, Saraçlar, Aşağı Pazar (Pazar-ı Sufla), Yukarı Pazar (Pazar-ı Ulyâ) mahalleleri ise isimlerinde ticarî alanların izlerini taşır.

1576 yılına gelindiğinde nüfusun %76 oranında arttığı görülür. Ancak nüfus artışı mahalle sayısında bir artışa sebep olmamıştır. Zira 1576'da olduğu gibi Müeyyedzâde ve Alacamescid mahallelerinin Yakutiye Mahallesi ile; Yörgüç Paşa Mahallesi'nin Gökmedrese Mahallesi ile birleşmesinde üç mahalle eksilmiş aynı zamanda Avkuniye ve Taife-i…? mahallelerinin ortadan kalkması ve Hızır Bey Mescidi ve Şah Çelebi mahallelerinin kurulmasıyla 1520 yılına göre mahalle sayısı 60'tan 58'e düşmüştür[116]. Diğer bir değişle Kanuni Sultan Süleyman devrinde merkeze bağlı beş köy, Yahudi ve Hristiyan Cemaat mahalleleriyle beraber 60 mahallenin varlığı ortaya çıkmaktadır.

[113] KKA, TD 26, vr. 1b.
[114] BOA, TD 387, s. 353-354.
[115] AŞS, 10/100.
[116] BOA, TD 387, s. 353-354; KKA, TD 26, vr. 6b-16b.

XVI. yüzyıla gelindiğinde Mescid-i Kilise olarak kayıtlı olan mahalle ortadan kalkmış bunun yerine Fethiye Mahallesi ismi kullanılır olmuştur. Aynı zamanda Doğrak, Hatibüddin, Kuba, Hak-ı Zeber, Şah Çelebi, Mescid-i Hızır Bey, Mevlâna Sofu ve İmaret-i Sultan Bayezid mahallelerinin XVII. yüzyılda ortadan kalktığı görülmektedir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Şeyh Cui, Bağ-ı Helkıs, Kurşunlu, Hacı İlyas, Sebükiddin, Hatuniye, Bozahane mahalleleri oluşmuştur. Ayrıca Suvadiye Mahallesi XVII. yüzyıldan itibaren muhtemelen nüfusundaki artış miktarının fazlalığından Yukarı ve Aşağı Suvadiye olarak ikiye ayrılmıştır. Öte yandan Seyfeddin Mahallesi ismi XVIII. yüzyıldan sonra kayıtlarda geçmezken, bu yüzyılda Çevikçe Mahallesi oluşmuştur. İsmi sonraki dönem kaynaklarında görülmeyen mahalleler iskân alanında yaşanan yoğunlaşmadan ötürü yakınlarındaki diğer mahallelerle birleşmiş olmalıdır.

Buna göre şehirde XVI. yüzyılda oluşan mahalleler, yaşanan nüfus artışlarına ve yerleşmedeki yoğunlaşmaya bağlı olarak kimi zaman eksilmeler, artışlar ya da isim değişiklikleri yaşasa da XVIII. yüzyıl sonuna kadar ciddi bir değişiklik yaşamadan ulaşmışlardır (Bk. Harita 5; Tablo 2; Fotoğraf 2). Bunda şehrin doğal yapısının rolü büyüktür[117]. Öte yandan mahallelerin oransal olarak yarıdan fazlası cami, mescit, medrese, imaret gibi yapılardan ya da bu yapıların bânilerinden ismini almaktadır. Bu da şehirdeki iskân alanlarının oluşmasında vakıfların rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmanın üçüncü bölümünde bu konu üzerinde daha teferruatlı şekilde durulacaktır.

[117] Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti: Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1981, s. 35.

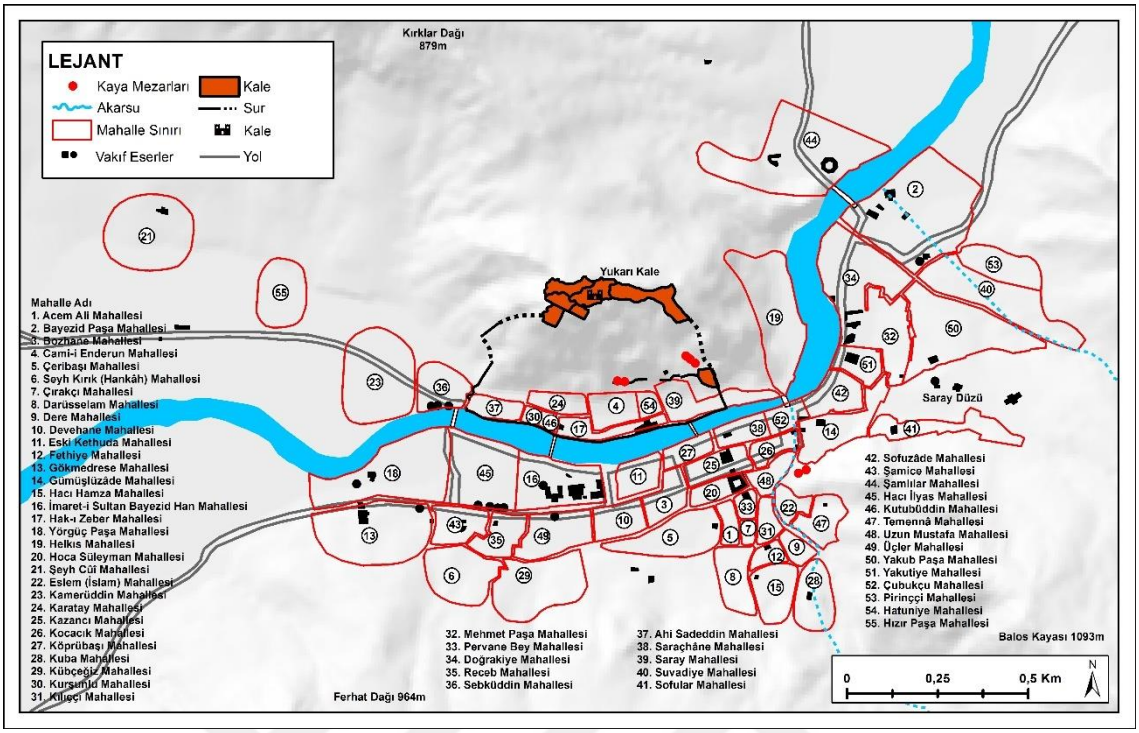

Harita 5: Osmanlı döneminde (XVI- XVIII. yüzyıllar) Amasya mahalleleri.

Tablo 2: Yüzyıllara göre Amasya Mahalleleri

No	XVI. yy	XVII. yy	XVIII. yy
1	Temenna	Temenna	Temenna
2	Kazgancı	Kazgancı	Kazgancı
3	Çırakçı	Çırakçı	Çırakçı
4	Kılıççı	Kılıççı	Kılıççı
5	Dere	Dere	Dere
6	Mescid-i Kilise	Fethiye	Fethiye
7	Pervane Bey	Pervane Bey	Pervane Bey
8	Acem Ali	Acem Ali	Acem Ali
9	Gümüşlüzâde	Gümüşlüzâde	Gümüşlüzâde
10	Uzun Mustafa	Uzun Mustafa	Uzun Mustafa
11	Kuba		
12	Sofuzâde	Sofuzâde	Sofuzâde
13	Darüsselam	Darüsselam	Darüsselam
14	Köprübaşı	Köprübaşı	Köprübaşı
15	Eslem (İslam)	Eslem (İslam)	Eslem (İslam)
16	Kocacık	Kocacık	Kocacık
17	Yakutiye	Yakutiyye	Yakutiyye
18	Saraçhâne	Saraçhâne	Saraçhâne
19	Bayezid Paşa	Bayezid Paşa	Bayezid Paşa
20	Sofular	Sofular	Sofular
21	Şamlılar	Şamiler	Şamiler
22	Doğrak		
23	Mescid-i Hatibüddin		
24	Ahi Sadeddin	Ahi Sadeddin	Ahi Sadeddin
25	Cami-i Enderun	Cami-i Enderun	Cami-i Enderun

26	Karatay	Karatay	Karatay
27	Küpceğiz (Köyceğiz)	Küpceğiz (Köyceğiz)	Küpceğiz (Köyceğiz)
28	Şeyh Kırık	Şeyh Garik	Şeyh Garik
29	Üçler	Üçler	Üçler
30	Receb	Receb	Receb
31	Şamice	Şamice	Şamice
32	Gökmedrese	Gökmedrese	Gökmedrese
33	Devehâne	Devehâne	Devehâne
34	Hızır Bey	Hızır Paşa	Hızır Paşa
35	Kamerüddin	Kamerüddin	Kamerüddin
36	Seyfeddin	Seyfeddin	
37	Hak-ı Zeber		
38	Saray	Saray	Saray
39	İmaret-i Sultan Bayezid Han		
40	Çeribaşı	Çeribaşı	Çeribaşı
41	Mehmed Paşa	Mehmed Paşa	Mehmed Paşa
42	Pirinççi ma' Pazar-ı Sufla	Pirinççi ma' Pazar-ı Sufla	Pirinççi ma' Pazar-ı Sufla
43	Hoca Süleyman	Hoca Süleyman	Hoca Süleyman
44	Hacı Hamza	Hacı Hamza	Hacı Hamza
45	Eski Kethüda	Eski Kethüda	Eski Kethüda
46	Suvadiye	Suvadiye	Aşağı Suvadiye
47	Mevlâna Sofu	Suvadiye-i Asl	Yukarı Suvadiye
48	Tatar		Şeyh Cui
49	Vartan	Kurşunlu	Kurşunlu
50	Çavrıcı	Hacı İlyas	Hacı İlyas
51	Anderyas		Yahudiyân
52	Sevadiye	Sebükiddin	Sebükiddin
53	Avkuniye	Bağ-ı Helkıs	Bağ-ı Helkıs
54	Şah Çelebi	Hatuniye	Hatuniye
55	Mescid-i Hızır Bey	Bozahane	Bozahane
56			Çevikçe/ Çubukçu

Fotoğraf 2: Osmanlı döneminde oluşmuş Sofiler Mahallesinden bir görünüm.

1.11 Amasya Evleri

Tüm canlılarda olduğu gibi insanlar için de temel ihtiyaçlarından birisi barınmadır. İnsanların bu ihtiyacı gidermek için çevre ve coğrafî şartlara uygun olarak inşa ettikleri fiziki unsurlara ev denilmektedir. Evler, gündelik hayat içerisinde aile yaşantısına uygun olarak düşünülmüş, yalnızca bu yaşantının gereksinimlerine uygun olarak inşa edilmiş yaplardır. Bu yapının en önemli özelliği aile yaşantısını dış dünyadan

ayırması, ona mahremiyet kazandırmasıdır[118]. Nitekim bütün toplumlarda ev ile aile kavramı örtüşmüş durumdadır[119].

Evler yapıldıkları bölgeye göre farklılık arz edebilir. Bunda çeşitli sebepler etkilidir. İklim, jeolojik yapı, toplumun üretim durumu[120], yapı malzemesi, toplumsal yapı[121], sahip olunan tarihî, kültürel ve dinî arkaplan[122] bu sebepler arasında sayılabilir.

Türk ev tarzının oluşumunda İslam aile yapısıyla[123] birilkte göçebe çadır kültürünün de etkisi görülmektedir. Osmanlılar'ın hâkim oldukları geniş coğrafyalarda ev yapımında ağaç, kerpiç ve kireç gibi daha az dayanaklı malzemelerin kullanılması göçebe kimliğinin bir yansıması olarak görülebilir[124].

Busbecq Amasya evlerinin İspanya'dakiler gibi kerpiçten yapıldığını, damlarının düz ve yapımında aynı malzemenin kullanıldığını belirtir. Damın yağmur ya da rüzgârda zarar görmesi halinde üzerine eski bir sütun yuvarlanarak sathının sıkıştırılıp düzleştirildiğini, sıcak yaz günlerinde insanların damlarda uyuduğunu anlatır[125]. Onunla aynı heyette bulunan Dernschwam, Busbecq'in yapı malzemeleri hakkında verdiği bilgileri tasdik ederken, evlerin genellikle iki katlı olduğunu, alt katta ahır, üst katta odaların bulunduğunu ifade eder. Ayrıca odaların tahta ve kalaslarla örüldüğünü, üzerlerinin toprakla kapatıldığını söyler. Evlerin damlarının da yarım arşın kalınlığında toprakla örtüldüğünü, hemen hemen her evin damında bu toprağı zaman zaman sıkıştırmak için kullanılan silindir taşların bulunduğunu, çizimiyle beraber aktarmaktadır[126].

Amasya evleri, Dernschwam'ın verdiği bilgilerin aksine genellikle tek katlı ve odasız olsa da iki katlı olduğu da görülmektedir[127]. Bu durum belgelerde *"fevkâni*

---

[118] İsmail Kıvrım, *Ayntab'da Gündelik Hayat (1650-1700),* Ankara, 2019, s. 222.
[119] Turan Alkan, "Ev ve Ailenin Değişimi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara, 1992, s. 786.
[120] Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, III, İstanbul, 1984, s. 58.
[121] Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, İstanbul, 1998, s. 30.
[122] Kıvrım, *Ayıntâb Gündelik Hayat,* s. 223.
[123] Doğan Kuban, "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 228.
[124] Beşir Ayvazoğlu, "İnsan, Ev, Çevre", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, s. 770–771.
[125] Ogier Ghislain de Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (çev Derin Türkömer), İstanbul, 2005, s. 62.
[126] Dernschwan, *Seyahat Günlüğü*, s. 279-280.
[127] XVII. Yüzyılın ikinci yarısında alım-satıma konu olan 173 evin 53'ü iki, 120'si tek katlıdır, bk. Kavaklı Kundakçı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, s.244.

(yukarı)" ve *"tahtâni (aşağı)"* şeklinde ifade edilmektedir. İster iki katlı ister tek katlı olsun, tüm Amasya evlerinde vazgeçilmez unsur olarak avlu göze çarpmakta, evin avluya göre konumunun farklılık arz ettiği görülmektedir. Avluda ev halkının ihtiyacını karşılayacak ocak, fırın, su kuyusu, tuvalet gibi üniteler bulunmakta; avlu sokak, cadde ve etrafındaki diğer evlerden yüksek, insan boyunu aşan duvarlar ile ayrılmaktadır[128]. Bunda mahremiyeti sağlama kaygısının etkili olduğu düşünülebilir.

Öte yandan belgelerde evlerin mahalledeki konumları tarif edilirken kullanılan ifadeler, evlerin yapılışında da mahremiyet ve komşuluk hukukunun göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Nitekim evlerin neredeyse tamamının en az bir cephesinin *"tarîk-i amm (cadde)"* ya da *"tarîk-i hass (çıkmaz sokak)" a* nazır olduğu görülmektedir[129]. İki cephesinin tarik-i amma nazır olduğu evler bulunduğu gibi[130], dört cephesinin de tarîk-i amm ile çevrelendiği evler de bulunmaktadır[131]. Ayrıca evlerin birçoğunun bahçeli oldukları da görülmektedir. Bu durumda bir cephesi tarik-i amma bakan bahçeli bir evin[132] doğal olarak iki cephesinin de bir başkasının evine rahatsızlık vermesi ihtimali azalmış olmaktadır.

Evlerin sahip oldukları birimler hakkında şer'iye sicilleri ve vakfiyelerde hayli detaylı bilgiler verilmektedir. Buna göre avluyla birlikte evin vazgeçilmez birimlerinden birisi de ahırdır. Kimi evlerde ise çardak da bulunmaktadır. Şüphesiz evlerin birimleri ve sahip oldukları özelliklerin de sahibinin maddi gücüyle orantılı olarak değiştiği söylenebilir. Nitekim tek katlı, odasız evlerin yanında birçok birime sahip evlerin de varlığı söz konusudur. Emine bint-i Hacı İbrahim'in evi bunlardan birisidir. Emine Hatun'un vakfettiği ev, alt katında iki kiler, üst katında üç oda, dört ambarı, ahır ve samanlıktan müteşekkildir[133]. Burada hemen belirtilmelidir ki evlerin fiyatını belirleyen unsurlardan birisi sahip olduğu birimler olsa da Yeşilırmak'a ve kaleye yakınlık ile yönetici zümrenin oturduğu mahallelerde bulunması evlerin fiyatını yükselten diğer unsurlardır[134].

---

[128] Şenol, *Kentleşme Sorunları*, s. 58.
[129] AŞS, 18/76; 19/21; 24/39; 37/11.
[130] AŞS, 69/144.
[131] AŞS, 9/29.
[132] AŞS, 13/51-52.
[133] AŞS, 25/47.
[134] Kavaklı Kundakçı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, s. 253.

Evlerin iç kullanım alanlarını incelendiğinde ilk göze çarpan unsurlardan birisi sofalardır. Evin planına göre konumu değişen sofalar, çoğunlukla aile bireylerinin müşterek yaşam mekânı olarak kullanılmakla beraber; arsa koşullarına ve ev sahibinin ekonomik gücüne bağlı olarak nadiren de olsa odalar arasında geçiş mekânı olarak da kullanılmıştır. Ayrıca her bir oda sahip olduğu ocak, şerbetlik, dolap, gömme/gizli dolap (gusulhane) gibi donatılarla bir ailenin günlük ihtiyacını görecek şekilde planlanmıştır. Evin içerisinde tuvalet, banyo ve balkon bulunmamaktadır[135]. Bu durum kötü koku ya da görüntü kaygısı taşıdığı gibi[136], su şebekesinin olmayışıyla da izah edilebilir. Benzer şekilde gömme dolabın düşünüldüğü bir yaşam alanında banyo gibi en çok ihtiyaç duyulacak ünitelerden birinin bulunmayışı da aynı sebeple ve ek olarak hamam kültürünün yaygınlığıyla açıklanabilir. Balkonun bulunmayışı ise yaz aylarında avlunun, kış aylarında ise cumbaların bu ihtiyacı karşılıyor olmasından kaynaklanıyor olmalıdır[137].

Özetlemek gerekirse Amasya evleri genellikle uzun ömürlü olmayan malzemelerden yapılmış, fonksiyonel alanlara sahip, içinde yaşayanların mahremiyeti kadar çevresini de önemseyen bir anlayışla tasarlanmış yaşam alanlarıdır.

[135] Şenol, *Kentleşme Sorunları,* s. 60-61.
[136] Öykü Özbucak, *Amasya Kurtoğlu Evleri'nin Restorasyon Önerisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 257.
[137] Şenol, *Kentleşme Sorunları,* s. 61-62.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEHİRDE ÇARŞI ve PAZAR YERLERİNİN OLUŞUMUNA VAKIFLARIN KATKISI

İslâm devletlerinde son derece önemli bir konuma sahip olan vakıflar, tarihi süreç boyunca her türlü toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik tesis edilmiş; iktisadi, sosyal, kültürel birçok alanda derin izler bırakmış dinî, hukukî bir kurumdur[1]. Türk- İslâm devletlerinde âdeta bir yarış halinde gelişen vakıflar, özellikle Osmanlı Devleti'nde tekâmülünün zirvesine ulaşmış, İslam Hukuku'nun en etkili ve verimli kurumlarından birisi haline gelmiştir[2]. Böylece Türk kültür hayatında son derece önemli rol oynayan müesseselerden biri olmuştur[3]. Öyle ki Osmanlılar döneminde bir kimse, doğumundan vefatına kadar, tüm hayatı boyunca vakıfla iç içe yaşar ve gereksinimlerinin tamamını vakıflardan karşılayabilirdi[4].

Askerî konularda ve güvenlik meselelerinde varını yoğunu ortaya koyan Osmanlı Devleti, sosyal yaşama yönelik hiçbir yatırıma girişme ihtiyacı duymamıştır. Gerçi devlet; çok sayıda yol, köprü, kale, kışla vs. inşa etmiştir. Ancak bunlar da doğrudan doğruya askerî gayeler taşımaktadır. Devlet kendi bütçesinden medrese, imarethane, cami, mescit, hastane, zaviye, kervansaray, han, hamam, çeşme ve sebil gibi herhangi bir sosyal müessese inşa ettirmemiştir. Çünkü Osmanlı'ya göre bunları yaptırmak devletin temel görevleri arasında değildir. Nitekim Osmanlı yönetim anlayışına göre devletin vazifesi, adaleti sağlamak, tebaanın can ve mal emniyetini temin etmek ve insanlara istedikleri gibi inanma fırsatı vermektir. Bunların dışında kalan eğitim, kültür, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini yerine getirmek, varlıklı kimselerce kurulan vakıflar tarafından sağlanmıştır[5]. Mektep, medrese, dergâh ve kütüphane gibi eğitim ve ilim müesseseleri; cami, mescit, namazgâh gibi dinî müesseseler; hastane, misafirhane, imaret ve kabristan gibi sosyal ve beledî müesseseler; yol, su, köprü,

---

[1] Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, 2003, s. 7.

[2] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1995, s. 155.

[3] Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s. VII.

[4] Esat Arsebük, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I*, İstanbul, 1938, s. 298.

[5] Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, C V, (ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s. 49; Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı*, V, (ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s. 35.

kaldırım, çeşme ve sebil gibi bayındırlıkla ilgili hizmetler hayırsever kimseler tarafından tesis edilen vakıflar tarafından yapılmış ve yürütülmüşlerdir[6].

Osmanlı Devleti'nde, vakıf müessesesi kişilerin hayatında da toplum hayatında da önemli bir konumdadır. Devlet mülkiyeti ve özel mülkiyet yanında üçüncü bir kategori olan vakıflar, idarî ve malî açıdan bağımsız müesseseler olarak, Osmanlı şehirleri için gerekli altyapı yatırımlarının yerine getirilmesi, eğitim-bayındırlık ve toplumun ihtiyaç duyduğu temel hizmetlerin icra edilmesinde önemli bir fonksiyon üstlenmişlerdir[7]. Osmanlılar döneminde zirve noktaya ulaşan vakıf kültürü bir medeniyete dönüşmüş, padişahlardan, ülkenin en ücra köşelerindeki köy ve mezralarda yaşayan insanlara kadar toplumun tüm katmanlarından insanlar vakıf kurmuşlardır[8]. Kısacası kişinin, toplumun ve çevrenin ihtiyaç duyabileceği her türlü hizmet vakıflar tarafından temin edilmiştir.

Öte yandan hayırseverleri vakıf kurmaya sevk eden birçok etmen söz konusudur. Bunlar toplumsal faydası olan bina ve imar işlerinin yerine getirilmesi, eğitime, sağlığa verilen önem[9], zayıfı koruma arzusu, Türk-İslam dünyasının dünyayı algılama biçiminde etkili tüm inanç sistemi; dünya, devlet, makam, ikbal konusundaki anlayış olarak sıralanabilir[10]. Zira günümüzde bireyselleşmenin ve gelir sınıfları arasındaki makasın üst tabakalar lehine orantısız şekilde açılmış olduğu düşünüldüğünde, vakıflar sayesinde üst tabakalara mensup bireylerin servetleri, onların mülkiyetinden çıkarak kamusallaşıyor ve getirileri alt tabakalardaki insanlara hizmet olarak dönüyordu[11]. Böylece gelir sınıfları arasındaki mesafenin açılması önleniyor, en azından üst sınıfın gelirleri, alt sınıflardaki insanlar tarafından faydalanılır hale geliyordu.

Osmanlı döneminde vakıf kuran ilk padişah Orhan Gazi'dir. İkinci Osmanlı padişahı olarak devlet daha beylik görünümündeyken vakıf kurması açısından önemlidir[12]. Daha sonraki dönemlerde de en üst devlet ricalinden, toplumun her kesimindeki insanlar tarafından, servetleri miktarınca, bu kurum yaşatılmıştır.

---

[6] Kuban, "Anadolu-Türk Şehri", s. 67.
[7] Bayartan, "Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", 161-170.
[8] Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı*, s. 155; Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri Şam: Vakıflar ve Şehir*, İstanbul, 2012, s. 216-221.
[9] Nazif Öztürk, "İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar", *VD*, S 29, Ankara, 2005, s.13
[10] Nazif Öztürk, "Osmanlı Dönemi Vakıfları", s. 37.
[11] Adnan Ertem, "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", *VD*, S 36, Ankara, 2011, s. 27.
[12] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiyülevvel- 1324 Mart", *Belleten*, V/19, 1941, s. 277-288.

Hayırseverlerin yaptırdıkları ve kendilerinden doğrudan yararlanılabilen külliye, cami, mescit, medrese, darüşşifa, imaret, zaviye, çeşme gibi yapılara *"müessesât-ı hayriye"* denilmekteydi. Ayrıca bu müesseslerin bina ve hizmetlerinin sürekliliği maksadıyla vakfedilen bağ, bahçe, arazi gibi gayrimenkullere *"müstegallât"*; han, hamam, dükkân, ev gibi üstü kapalı gayrimenkullere de *"müsakkafât"* adı verilmekteydi[13]. Bu gelir getirici unsurların hepsine birden ise *"akar/ akarât"* ismi verilmiştir[14].

Bazı müsteşriklerin vakfın ebedileşmesi ve ticari emtia olmaktan çıkması nedeniyle ekonomik hayatı durağanlaştırdığı yönündeki düşüncelerinin[15] aksine, büyük ekonomik proje ve yatırımların fonlanması bakımdan ekonomiye bir dinamizm kattığı söylenebilir. Bunun yanında vâkıf, kurduğu dinî/sosyal kurumlarla iktisadî unsurları tek bir idarede toplayabilmiş, kırsaldan gelen ürünler kentte değere ve yatırıma dönüşmüş, bir yandan da iktisadi canlılığa katkı sağlamıştır[16]. Ayrıca varlıklı hayırsever kişilerin servetlerinin bir kısmını vakıf kurmak için ayırmaları toplum için iş imkânları sunarken kıtlık zamanları için de belli küçük teminatlar yaratılmasına vesile olmuştur[17]. Bedesten, han gibi ticari alanlar yalnızca kurulan vakıfların giderlerini karşılanmamış, şehirler arasında ticari ilişkiler ağı da oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında vakıflar, önemli bir düzenleme ve denetleme vasıtası olarak da görev yapmıştır. Şehirde iktisadî, içtimaî ve idarî entegrasyonun kurulmasını sağlayan vakıf kurumu sayesinde, uhrevî olan günlük sosyal hayata ve şehrin maddî kültürüne nüfuz etmiştir[18].

Tesis edilen özellikle büyük çaplı vakıfların gelir devamlılığının sağlanması için inşa edilen ticarî mekânlar, şehre ayrı bir değer katmıştır[19]. Süreci şu şekilde tasvir etmek doğru olacaktır: Bir hayırsever tarafından inşa edilen vakıf bir müessesenin hizmetinin devamlılığı ve binasının bekası için akarât olarak yaptırılan bedesten, şehrin ticarî kalbi niteliği kazanıyor; başka hayırseverler de inşa ettirdikleri müesseselere akârat olarak bedesten yakınında han, hamam gibi iş yerleri yaptırıyorlardı. Böylece bedesten kapılarından camilere ve mahallelere doğru uzanan bit hat boyunca, uzmanlık alanlarına

[13] Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, s. 475.
[14] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, s. 179.
[15] Weber, *Şehir,* s. 644.
[16] Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri Şam*, s. 216.
[17] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat*, (çev. Emine Sonnur Özcan), İstanbul, 2006, s. 54.
[18] Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri Şam*, s. 217-221.
[19] Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatı Üzerine Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990, s. 264-272.

göre farklı türde çarşılar meydana geliyordu. Çevrelerinde çarşıların ve muhtelif dükkânların oluşturduğu sokakların meydana gelmesine zemin hazırlayan bedestenler, aynı zamanda mahallelerin de nüvesi konumunda bulunuyordu[20]. Mahalleler bir şekilde şehrin merkezini teşkil eden bedestene doğru, asitmetrik bir uzanış gösteriyordu.

Bedesten merkezli olmak üzere yayılan ve her türlü mal ve hizmet erbabının yer aldığı *"uzunçarşılar[21]"* ise şehrin en göze çarpan unsurlarındandır. Her biri birer vakfın akarı olan bu yerler, insan çekme potansiyeli en yüksek olan alanlardır. Zira cami, kilise gibi ibadethaneler yalnızca o dine mensup bireylerin uğradığı mekânlar iken; bedesten merkezli çarşılar, kadın/erkek/çocuk, her neviden çok çeşitli insanların etkileşimine sahne olan mekânlardır[22]. İnsan hareketliliğinin en yoğun yaşadığı yer olması nedeniyle pazarlar da yine bu alanlar da kurulmaktadır. Cansever'in ifadesiyle bu alanlar, şehrin genellikle %15-20 kadar alanını kaplamakta, şehirlinin varlığından kaynaklı oluşan artı kıymet ve rant, kurulan vakıflar aracılığıyla yine şehirliye dönmekte ve spekülatif emlak fiyatlanması da önlenmekteydi[23]. Öte yandan bu merkezlerin vakıflara gelir getiren kiralama sistemi ile işletildiği, pek çok dükkân ve işletmeye ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Vakıflar tarafından yönetilen bu mekânlar, finanse edilen pek çok yapının inşası, görevlilerinin ücretlerinin karşılanması ve mamur halde kalması sağlamış; birçok kişinin de geçim kaynağı olmuştur[24].

Öte yandan vakfiyelerde açıkça ifade edildiği gibi vâkıflar, kurdukları vakfın bekası için, gelirlerinin öncelikle vakfın ve akarâtının bakım-onarımı için sarf edilmesini istemişlerdir. Kimi vakıflar ise, hayırseverler tarafından bina edilmiş müesseselerin devamlılığı adına, başka hayırseverler tarafından kurulmuştur[25]. Bu bakımdan vakıflar, şehirlerin fiziki yapısının oluşumunda ve bunun sürdürülebilirliğinde en önemli unsur olarak göze çarpmaktadır. Zira vakıf kurumu şehirde dinî, kültürel, sosyal, ticarî hayatın

---

[20] Aktüre, "Anadolu Kentinde Türkleşme", s. 22.
[21] Baykara, "Çarşının Oluşumu", s. 542.
[22] Cezar, "Türk Şehri", s. 182.
[23] Turgut Cansever, "Vakıflar ve Şehirleşme, Şehirleşmede Vakıfların Özel Yeri", *Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu*, Ankara, 2004, s. 207-208; *Osmanlı Şehri*, s. 104-105.
[24] Becerik, *Amasya Şehrinin Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 333.
[25] Örneğin İstanbul'da ikâmet eden Hacı Hasan Efendi, M 1705 tarihli vakfiyesinde, Pervane Bey Camii yakınında yaptırdığı sıbyan mektebinde muallim olanlara Bakkallar Sokağı'nda dükkân vakfetmiş; bakım-onarım ihtiyacı doğarsa muallimin geliri evvela bunun için harcamasını istemiştir, VGMA, VD 626-2/449; Mehmed Paşa Mahallesi'nden İbrahim bin Mustafa ise, 1812 yılında Osman Bey Medresesi'nin bakım-onarımı için 100, mahalledeki pınarın bakım-onarımı için 20 kuruşunu vakfetmiştir, AŞS, 69/ 27.

canlı tutulmasına vesile olurken; yapılan hayrat binalar ve onların akâratıyla beraber; mekânsal organizasyonunun gerçekleşmesi, şehrin siluetinin oluşması ve Türk-İslam şehri görüntüsü kazanmasını sağlamıştır.

Amasya şehri bulunduğu konum itibarıyla üzerinden geçen yollar işlekliği nedeniyle canlı bir ticarî hayata sahiptir. Bu yollardan birisi Niksar'dan başlayıp Erbaa'dan geçip, Esençay Kasabası doğusundan Amasya'ya giren, Tekke Kasabasından devam edip, Sakarat Dağları'nı aşıp, Ezinepazar'a inen, buradan da Çorum üzerinden Ankara'ya ulaşan tarihi Roma yoludur. İkinci ve daha önemli yol ise Osmanlılar döneminde XV. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanan Bursa'dan başlayan Kuzey Anadolu fay hattını boyunca ilerleyerek Bolu, Amasya (Merzifon) üzerinden Erzurum'a ve buradan Tebriz'e kadar ulaşan kervan yoludur[26]. XVI. ve XVII. yüzyılda daha da gelişen bu yol, kuzey kervan yolu olarak Sapanca, Mudurnu, Bolu, Merzifon, burada iki kola ayrılmış şekilde, güneyden Amasya, Tokat Sivas, Malatya, Diyarbakır'a; kuzeyden ise doğuya doğru Niksar, Şebinkarahisar, Kelkit, Çiftlik, Aşkale, Erzurum'dan İran şehirlerine (Tebriz ve diğerleri) varıyordu. XVII. ve XVIII. yüzyılda posta tatarlarının izlediği yol ise, Üsküdar, İzmit, Bolu, Merzifon, yine iki kola ayrılarak güneyden Amasya, Tokat, Sivas ve Diyarbakır'a kuzeyden ise kuzey kervan yolu ile Erzurum ve kuzey Mezopotamya'ya ulaşıyordu[27]. Bu sebeple sarayda talep gören İran ipekleri dışında Hint ve Arap malları için önemli bir geçiş noktasıydı[28]. Ayrıca ipek üretiminde Bursa'dan sonra Osmanlı'nın ikinci önemli merkeziydi[29]. Hal böyle olunca Amasya'da ticarî hayatın canlı, ticarî yapıların oldukça canlı olduğu düşünülebilir. Bu sebeple hayırseverler tarafından tesis ettikleri vakıflara gelir getirmesi maksadıyla, bedesten, han, hamam, dükkân gibi birçok ticarî ünite vakfedilmiştir. Vakfedilen bu yapılar, şehrin fiziki yapısının şekillenmesinde büyük öneme sahip bir etken olarak öne çıkmıştır. Öte yandan şehirde yaşayan insanların da etkileşim alanları olmuştur.

---

[26] H. Sadi Selen, "Türkiye'nin Yol Sistemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, III/4, Ankara, 1943, s. 354.

[27] Franz Taeschner, "Die Verkehrslage und Das Wegenetz Anatoliens im Wandel der", *Mitteilungen aus Justus Perthas Geographischer,* S 72, Berlin, s. 205.

[28] İsmail Kıvrım, Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, VI/4, 2011, s. 717.

[29] Emel Emine Naza Dönmez, "Amasya'da Türk Dönemi Mimarisinin Gelişimi", *Amasya "Yar ile Gezdiğim Dağlar",* (ed. Filiz Özdem), İstanbul, 2014, s. 210.

2.1 Bedesten

Köken olarak Arapça ve Farsçada "*kumaş alınıp satılan yer*" anlamına gelen bedesten, *"bezistan"* veya *"bezzezistan"* kelimesinden evrilmiştir. Başta mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silâhlar, müzeyyen koşum takımlarıyla değerli kumaşların satıldığı yerler anlamını da taşımaktadır[30]. Başka bir deyişle bedestenler, pahaca daha kıymetli tekstil ve madenî ürünlerin satışının yapıldığı üstü kapalı alanlardır ve genellikle vakıf bir müessese yapılırken ona akar olarak inşa edilmiştir[31].

Osmanlı-Türk şehirciliğinin ana planlarından birisi, şehirlerde dinî ve ticarî merkezlerin kurulmasıdır. Dinî merkez vazifesini ulu cami görürken, ticarî merkez vazifesini bedesten görmüştür. Şehir bu merkezlerin etrafında gelişerek çevreye yayılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere vakıf yapılara akarât olması düşüncesiyle yapılan bedestenler, esnaf çarşılarının da planını çizmiş oluyordu[32]. Böylece oluşturdukları merkezî iş alanları; ticaret, sanayi, ulaşım, sosyal, dini, sağlık, sosyal yardım, adlî/idarî, eğitim gibi birçok fonksiyonun yerine getirildiği alanlar haline geliyordu[33].

Bedesten, aynı zamanda tüccarların değerli mallarından başka, çarşı esnafı ve tüccarların kasaları, evrakları, defterleri ile loncaların belgelerinin muhafaza edildiği yerdir. Halk da parasını, mücevherlerini ve değerli eşyalarını, evraklarını burada muhafaza etmiştir[34]. Bu sebepledir ki olası bir afet anında yaşanabilecek maddi ve manevi kayıpları en aza indirmek amacıyla kârgir ve sağlam yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Zaman içerisinde ulu camiler gibi çok kubbeli yapılar olarak gelişme göstermişlerdir[35].

Mücevher ve kıymetli taşların alınıp satılması sebebiyle bedestenler, bulundukları şehrin borsa ve finans merkezi fonksiyonuna sahipti. Bu kapsamda bedestenlerde satılan ürünlerin fiyatları tespit edilmekte ve görevliler tarafından fiyat denetlemesi de yapılmaktaydı. Bedestenler aynı zamanda, kıymetli malların el değiştirdiği yerler olması nedeniyle esnaflardan alınacak vergi oranının belirlendiği ve tahsil edildiği ticaret

---

[30] Semavi Eyice, "Bedesten", *DİA*, V, İstanbul, s. 302.
[31] Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", s. 312-316.
[32] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler,* I, İstanbul, 1996, s.411.
[33] Mehmet Sait Şahinalp, Veysi Günal, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi", *Turkish Studies*, XI/8, 2016, s. 343-352.
[34] Raphaela Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, (Çev. Beyza Sümer Aydaş), Ankara, 2006, s. 71.
[35] Eyice, "Bedesten", s. 303-304.

alanlarıydı[36]. Taşıdığı ticarî ve iktisadî önem nedeniyle bedestenlerin idaresi ve güvenliği için de kadrolar tahsis edilmiştir. "*bedestenci*" veya "*bedesten kethüdası*", bedestenin idaresini sağlarken; "asesbaşı" adı verilen bekçiler, bedestenin güvenliğinden sorumluydu[37]. Yine bu güvenlik kaygısından ötürü bedestenler, iç kaleye yakın konumda yer almaktadır[38].

Osmanlı şehirlerinde genellikle bir bedesten bulunmaktaydı. İktisadî önemine göre iki bedesten bulunan şehirler de vardı. Ancak bu durumun tek istisnası üç bedesteni olan payitaht İstanbul'dur[39].

Bugün Amasya Bedesteni olarak bilinen bedesten ise Yukarı Pazar bölgesinde Kazgancı Mahallesi'nde II. Bayezid'in Amasya şehzadeliğinde kapı ağalarından olan Büyük Kapı Ağası Hüseyin Ağa tarafında kitabesine göre 1483 yılında vakıflarına gelir getirmesi maksadıyla yaptırılmıştır[40]. İstanbul, Edirne ve Amasya'da birçok hayır eseri bulunan Hüseyin Ağa, yaptırdığı bedestenle şehrin görüntüsünün değişmesine neden olmuş, şehrin ticaret merkezi bedesten ve çevresi haline gelmiştir.

Şehirleri bedestenli ve bedestensiz olarak sınıflandıran Evliya Çelebi, Amasya Bedestenini *"kal'a misal cümle kıbablar (Kubbeler) ile müzeyyen dört demir kapulu bezzazistanı vardır"* ve *"Cümle bazarı ve bezzasteni Bayezid Han Camii tarafındadır"* şeklinde betimler [41].

---

[36] Osman Nuri Ergin, *Mecell-i Umur-u Belediye,* II, İstanbul, 1995, s. 689.

[37] Mehmet Akif Erdoğru, "Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri", *OTAM*, S 4, 1993, s. 477-503; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul, 1995, s 71; Bayram Ürekli, Doğan Yörük, "Karaman Eyâletine Ait Bir Kanunnâme Sûreti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 8, 2002, s. 363.

[38] Mustafa Cezar, "XIV-XVI. Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu ve Çarşıların En Tipik Yapısı", *Akademi Dergisi,* S 10, 1981, s.12-25.

[39] Eyice, "Bedesten", s. 302.

[40] Vakfiyesi için bk. BOA, TS. MA. d. Sıra 6980, 7005; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul, 1927, s. 82; Kitabesinde ismi Hüseyin bin "Abdu'l-Muîn", vakfiyesinde "Abdu'l-Hay" şeklinde geçmektedir. Eyice buna dayanarak onun bir devşirme olduğunu belirtir. Zira Osmanlılarda öteden beri âdet olduğu üzere devşirmelerin babalarının adlarını Hristiyan olarak göstermemek adına Arapça'da "kul" anlamına gelen "abd" ön ekiyle yazıldığı bilinmektedir, Semavi Eyice, "Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 9 (Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı), s. 151; Ancak bazı araştırmacılar baba adı "Abdullah" olan herkesin "muhtedî" kabul edilemeyeceğini savunmaktadırlar, bk. Victor L. Menage, "Seven Ottoman Document From The Reign of Mehemmed II", *Documents From İslamic Chanceries*, 1965, s. 112; Yılmaz Kurt, "Adana Sancağında Kişi Adları", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 1990-1991, s. 184; M. Hanifi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat,* Ankara, 2002, s. 319-337.

[41] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* II, s. 97.

Fotoğraf 3: *Amasya Bedesteni.*

Amasya Tarihi müellifi, Kazgancı Mahallesi'ni tanıttığı bölümde, Hüseyin Ağa'nın yaptırdığı bedestenle beraber, 1485 yılında II. Bayezid'in hazinedâr başı ve Kızlarağası olan Firuz Ağa tarafından da bir başka bedesten daha yaptırıldığını belirtir[42]. Ancak bahsedilen bedestenin varlığını teyit edecek herhangi bir tarihî belge tespit edilmemiştir. Fakat Eski Kethüda Mahallesi'nden Ayşe Hatun'un gelirlerini mahalle mescidinde imam olanlara vakfettiği iki bezzaz dükkânının 1673 tarihli vakfiyesinde geçen *"yeni bezzazistan kurbunde vâkî'..."* ifadesi, Hüseyin Ağa'nın yaptırdığı bedestenden önce şehirde bir bedesten daha olduğu ya da bu hüviyette başka bir ticarî yapının var olduğu düşüncesini akla getirmektedir[43]. Bu yapının, Halifet Gazi vakfiyesinde geçen bezzazistan olması da ihtimal dâhilindedir.

Hüseyin Ağa'dan başka birçok hayırseverin, bedestende sahip oldukları dükkânları çok farklı amaçlarla vakfettikleri görülmektedir. Örneğin Eski Kethüda olarak bilinen Hacı Mehmed Ağa, adını verdiği mahallede bir mescit yaptırmış ve bedestenden sekiz dükkânı mescidin ihtiyaçları için vakfetmiştir. H 1011/ M 1602 yılında çıkan yangında büyük zarar göre mescit, Çavuşzâde Hacı Mehmed Efendi tarafından yeniden yaptırılmış ve bedestenden üç dükkân daha mescit için vakfedilmiştir. Onun oğlu Sarı

[42] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 157.
[43] AŞS, 17/26.

Mehmed Ağa da mescit için bedestenden iki dükkân daha vakfederek, mescidin hizmetine devam etmesini sağlamıştır[44]. Böylece Amasya mahallelerinden birine ismini veren mescidin hizmetinde süreklilik olmuştur. Bir hayırseverin yaptırdığı ticarî bir yapı olan bedesten, ticarî hayatın merkezini teşkil ettiği gibi, başka yapıların ve hizmetlerin de yerine getirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Fatma Dudu Hatun da bedestende dükkân vakfeden hayırseverlerden birisidir. Başka gayrimenkulleriyle birlikte bedestende sahip olduğu iki dükkânı vakfetmiş; gelirlerinin ise Sultan II. Bayezid Külliyesi'nde kış aylarında sıcak su temini, Hacı İlyas Mahallesi'ndeki su dolabı ve Müslüman mezarlığının duvarlarının bakım-onarımı, yaz aylarında ve sıcak günlerde kar alınıp, halka soğuk su dağıtılması gibi çeşitli gayelerle sarf edilmesini istemiştir[45].

Amasya'da ticaretin en canlı olduğu konumda bulunmasından ötürü sahip olduğu ekonomik büyüklük ve oluşan rant, tarihi süreçte bedestende suiistimallerin yaşanmasına da sebep olmuştur. 3 Mart 1723 tarihine ait bir beratta, vakfın mütevellisi Hacı İbrahim'in görevlilerin ücretlerini noksan verdiği ve depremde hasar gören kurşun örtülü 70 dükkânın arsasının bir kısmında kendine bir han yaptırdığı ve bir kısım dükkânları ise oğluna bedelsiz şekilde kiraladığı için yerine Hacı Hüseyin atanmıştır[46]. 26 Nisan 1723 tarihli fermanda ise dükkânların kira gelirleri ve kurşunlarının ne kadar tutacağı vakıf görevlilerinden ve ahaliden sorularak, Hacı İbrahim'in zimmetine geçirdiği paranın tahsil edilmesi istenmiştir[47]. Ancak ferman gelmeden 12 gün evvel Hacı İbrahim'in İstanbul'a gittiği için tahsil edilemediği belirtilmiş, mahkemeye cebren getirilmesi talebinde bulunulmuştur[48]. Daha sonraki yazışmalarda kovuşturmanın akıbetinin ne olduğu takip edilememektedir. Şüphesiz her dönemde, her yerde bu ve benzeri suiistimaller söz konusudur. Burada dikkati çeken husus, vakıf görevlilerinin ve adlî mercilerin bu tür konularda ciddi bir takip içerisine girmeleridir.

Bedestenin dükkân sayısı hakkında kesin bir sayı tespit edilemese de Vazıh Efendi 200 civarında olduğunu bildirir[49]. Öte yandan yukarıda bir mescit için bedestenden 13

[44] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 106.
[45] VGMA, VD 615/110.
[46] AŞS, 31/ 143; 31/ 189.
[47] AŞS, 31/ 147.
[48] AŞS, 31/ 148: 31/ 191.
[49] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s. 58.

dükkân vakfedildiği bahsedilmişti. Hacı İbrahim'in suistimalinde ise 70 dükkândan bahsedilmektedir. Bu verilere bakarak bedestenin 200'den fazla dükkâna sahip olduğu düşünülebilir.

Bazı kısımlarında oluşan hasarın 1705 tarihinde 100 kuruşluk bir bakımdan geçirildiği anlaşılan Amasya Bedesteni[50], 1734 yılında meydana gelen depremde yine ağır hasar almıştır. Bunun üzerine yapılan keşifte 1.230 kuruşa ancak tamir olunacağı tespit edilmiştir. Fakat yapılan tamirat tahmin edilenden fazla olup, 1524 kuruş tutmuştur. Vakfın mütevellisi Hacı Mehmed Ağa kendi malından 1.030 kuruş harcamıştır[51].

Tarihi süreç içerisinde depremler, suistimallere rağmen görevlilerin, yerel idarecilerin müdahaleleriyle günümüze kadar ulaşmayı başaran Amasya Bedesteni, bina edildiği dönemde şehrin ticarî kalbiydi. Kendi hinterlandında şehir içi ve şehirlerarası bir ticarî bir merkez oluşmasını sağlayacak kadar önem taşımıştır. Günümüzde, eskiden olduğu kadar olmasa da ticaretin devam ettiği bir yer olarak varlığını sürdürmekte, şehir için hala merkezî bir mevkide bulunmaktadır.

2.2 Şehir içi hanlar

Şehirlerde ekonomik hayatın geliştiği yerlerden bir diğeri de hanlardır. Hanlar, mal üretimi ve ticarî işlerin birlikte yürütüldüğü, tüccarların konaklayıp, mallarını pazarlayabildikleri ticarî ünitelerdir[52]. Bunlar, bedestene nazaran daha çok günlük tüketime dayalı ve pahaca daha az değerli ürünlerin satıldığı ve satılan ürüne göre buğday hanı, arpa hanı gibi isimler aldığı iş yerleridir [53]. Şehir içi hanları, ortada bir avlu, avluyu çevreleyen revaklar ve revakların arkasına yerleştirilmiş odalardan müteşekkil, çoğunlukla iki katlı kârgir binalardır[54]. Şehirlere yakın ve uzak çevreden gelen misafirlere konaklama imkânı sunan mekânlar, öncelikle hanlardır[55].

Şehirlerin siyasî yaşama göre önem kazanarak gelişmeleri, şehir hanlarında da bazı değişimlere sebep olmuş, bazı hanlar ticaretin ve pazarların önemli merkezleri

---

[50] AŞS, 25/14.
[51] AŞS, 38/ 72.
[52] Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", *DİA*, XXV, Ankara, 2022, s. 299.
[53] Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", s. 312.
[54] Tuba Akar, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VII/13, 2009, s. 271.
[55] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde 'Sûk-ı Sultânî", *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, İstanbul, 2013, s. 173.

olmuştur. Hanlar, artık sadece gece konaklanan mekânlar olmaktan çıkıp ticaret ve iş hayatının ofisleri olarak kullanılmaya başlanmışlardır[56]. Buralar, çok farklı statü, inanış ya da mezhepten kişilerin bir arada kalıp, ilişki halinde olduğu mekânlardır[57]. Şehrin vazgeçilmez unsurlarından birisi olan hanlar, şehirdeki ticarî hayatın canlılığına sahne olurken, diğer yandan da bu canlılığın oluşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. İçerisi avlulu ve genellikle iki kattan oluşan bu yerler, yalnızca ticarî fonksiyona sahip yerler değil; başta tacirler olmak üzere, şehre dışardan gelenlerin gece konakladıkları ve etkileşim içinde oldukları sosyal birer de mekân görevi görmüşlerdir[58]. Tereke defterlerinde bunun birçok örneği görülmekte, şehre çok farklı coğrafyalardan gelip, hanlarda konaklayan kişilerin isimleri tutulmaktadır[59].

Hanlar, genellikle bir vakıf müessese bina edilirken ona akar olması maksadıyla, beraberinde inşa ediliyordu. Ayrıca vakfedenin şartlarından birisi de vakfın gelirleriyle öncelikle inşa ettirdiği müesseseyle birlikte, akarının da bakım-onarımının sağlanması yönünde oluyordu. Bu durum, vakıf müessesenin şehre yeni ve sürdürülebilir bir hizmet kazandırmasını güvence altına alırken, şehirde ekonomik bir dinamizm oluşması ve bunun devamlılığını sağlıyordu.

Evliya Çelebi, Amasya hanlarını *"Hân-ı Hacegân"* ve *"Hân-ı Mücerredân"* olarak tasnif eder. İlkinde iş insanları, nitelikli ve tüccar şahısların; diğerinde ise bekâr ve yolda kalmış şahısların kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak yalnızca ilk gruptakilerin isimlerini zikreder. Zikrettiği hanlar; Sarı Mehmed Ağa, Sultan Bayezid, Yörgüç Paşa, Bayezid Paşa, Hoca Mehmed, Rıdvan Ağa, Mehmed Paşa hanları ve Kapanhanı ile Tımarhane'dir[60].

Yağıbasan Hanı

Amasya şehrindeki hanlara dair ilk izler, yine Halifet Gazi'nin vakfiyesinde bulunabilmektedir. Sur içinde olduğu bildirilen *"Yağıbasan Hanı"*, erken döneme ait hanlardandır. Danişmendli emirlerinden Yağıbasan Gazi tarafından H 560 yılında, sur içinde, Kurşunlu Mahallesi'nde yaptırıldığı bilinmektedir. Yağıbasan Gazi'nin

[56] Ceylan Gürcan, *Türk hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarîsi*, Ankara, 1976, s. 12.
[57] Mehrdad Kıa, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, (çev. Özgür Özol), İstanbul, 2013, s. 102.
[58] Ergenç, "Sûk-ı Sultânî", s. 173.
[59] Hüseyin Güneş, *Lale Devrinde Amasya*, s. 45.
[60] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 97.

torunlarından Cemal Gazi Bey tarafından onarımdan geçirilerek üzeri kurşunla kaplandığı için *"Kurşunlu Han"* olarak da tanınması, bulunduğu mahallenin de bu isimle anılmasını sağlamıştır[61].

Kapan Hanı

Erken döneme ait hanlardan *"Kapan Hanı[62]"* ise ilk olarak Yörgüç Paşa'nın vakfiyesinde geçmektedir. Yörgüç Paşa bu hanı ve hana bitişik üç dükkânı külliyenin giderleri için yaptırmıştır. Nitekim külliyenin önemli gelir kaynaklarından birisi olduğu görülmektedir[63]. Kapan Hanı'nın dış çeperinde de diğer hanlarda olduğu gibi dükkânlar sıralandığı görülmektedir. Hayırseverler bu dükkânları tesis ettikleri vakıflara akar olarak tescil ettirmiştir. Bunlardan birisi, Devehâne Mahallesi'nden Şeyh Arif Efendi'dir. Hayırsever, Kapan Hanı'na bitişik şifacı dükkânını vakfederek gelirlerinin evlatlarına ait olmasını şart kılmıştır[64]. Bir diğeri ise Amasya Mutasarrıfı Mikdat Ahmed Paşa'dır. Paşa, yaptırdığı çeşme için 1784 tarihinde çeşitli gayrimenkullerle birlikte Kapan Hanı önünde iki dükkânı vakfetmiştir. Vakfiyede Bakkallar Sokağı'nda olduğu belirtilen bu hanın, içindeki 30 dükkândan kendi hissesine düşen kısmı gelir olarak kaydedilmiştir[65]. Böylece hanın dükkân sayısı da öğrenilebilmektedir. Belgelerde hanın 1663 yılında 40.000 akçelik bir bakımdan geçtiği görülmektedir[66].

Acem Ali Hanı

Hoca Hacı Acem Ali Çakallar Suyundan Amasya'ya su getirmiş ve şehrin içerisinde 11 ayrı yerdeki çeşmelerde halka hizmet vermesini sağlamıştır[67]. Bu hizmetin devamlılığı için düzenlediği 1466 tarihli vakfiyesinde, çeşmelerden birinin *"Acem Ali Hanı"* önünde akıtılmasını istemiştir[68]. Başka kaynaklardan teyit edilemese de böyle bir hanın varlığına vakfiyeden ulaşılabilmektedir.

---

[61] Hüsameddin, *Amasya* Tarihi, I, s.159.
[62] Günümüz toptancı halleri ya da zahire borsalarına benzeyen kapan hanları; un kapanı, yağ kapanı, bal kapanı gibi satılan malın adıyla birlikte kullanılmıştır. Sorumluların huzurunda malların tartıldığı, ağırlık, kalite ve çeşidine göre vergi ve narha tâbi tutulduğu, fiyatları belirlendikten sonra esnaf aracılığıyla tüketiciye sunulduğu yerlerdir, Salih Aynural, "Kapan", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 338.
[63] AŞS, 47/46; AŞS, 76/6.
[64] AŞS, 87/49.
[65] VGMA, VD 578/193.
[66] AŞS, 14/31.
[67] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 30.
[68] VGMA, VD 587/108; AŞS, 42/16-17.

Ali Ağa Hanı

Devehâne Mahallesi'nde Aydın Bey'in yaptırdığı mescit ve akarı olan hamam, H 999/ M 1591 depreminde yıkılınca torunlarından Hacı Ali Ağa, bunları yeniden inşa ettirmiştir. Ayrıca büyük bir han yaptırıp, bununla birlikte etrafındaki çok sayıda dükkânı mescide akar olarak eklemiştir[69].

Bayram Paşa Hanı

Amasya'nın merkezî konumunda yer alan önemli hanlarından birisi de *"Bayram Paşa Hanı'dır"*. Bu han, Hayreddin Hızır Paşa tarafından Kunç Köprü yakınlarında, pazar esnafının mallarını korumak maksadıyla yaptırılmış olup, İran Seferi sırasında Bayram Paşa isimli bir komutan uzun süre bu mahalde ikamet ettiği için bu isimle anılmıştır[70].

İbadullah Hanı

Amasya'da han inşa eden bir diğer hayırsever de Ubeydullah Efendi'dir. Bozahane Mahallesi'nde yaptırdığı mescit için çeşitli gayrimenkullerle birlikte bir de han vakfeden Ubeydullah Efendi, mescidin önünden başlayarak uzanan bir çarşı oluşmasını sağlamıştır[71]. Yapıları günümüze ulaşamasa da ismi *"İbadullâh Çaşısı"* olarak son döneme kadar ulaşmıştır.

Hoca Bahşayiş Hanı

Hızır Paşa'nın Amasya'da yaptırdığı medresesi için düzenlenen vakfiyede geçen *"Hoca Bahşayiş Hanı"* ise akış yönüne göre nehrin sağ sahilinde, bedesten yakınında bulunan hanlardandır. Ayrıca *"Zincirli Koğa Mahallesi'nde"* bulunan diğer bir hanın tamamı vakfiyede Hızır Paşa Medresesi'ne akar olarak eklenmiştir.

Taş Han

Şüphesiz Amasya'da Bedestenden sonra en önemli ticarî yapıların başında *"Taşhan"* gelmektedir. Evlatlık vakıf olarak Rahtvân Mehmed Paşa tarafından 1698 yılında yaptırılan han, Hoca Süleyman Mahallesi'nde bulunmaktadır. Taşhan'ın ortasında

---

[69] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 138.
[70] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s. 67-68.
[71] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 113.

oğlu Hacı Ahmed Bey tarafından bir mescit yaptırılmıştır[72]. Arşiv vesikalarında *"Rahtvân Hanı demekle maruf Taşhan"* şeklinde geçtiği de vâkidir[73]. Hanın 29'u üst, 34'ü alt katta olmak üzere 63 odası ve hana bitişik 24 dükkân bulunmaktadır[74]. Ayrıca Bekir Beyzâde Hacı Osman Bey tarafından 1752 yılında düzenlenen vakfiyede, çeşitli gayrimenkullerle birlikte bu handaki hissesi ve bitişiğindeki 26 dükkânının evlatlarına vakfedildiği görülmektedir[75].

Fotoğraf 4: Taşhan'ın cepheden görünümü

İki Kapılı Han

Bekir Beyzâde Hacı Osman Bey evlatlarına vakfettiği Kapan Hanı'ndaki hissesinden başka, Köprübaşı Mahallesi'nde yaptırdığı medresenin giderleri için bina ettirdiği *"İki Kapılı Han"* olarak bilinen han, 1752 tarihinde düzenlenen vakfiyede başka gayrimenkullerle beraber medresenin akarı olarak kaydedilmiştir[76]. Bu hanın alt katında 17, üst katında 29 oda bulunduğu anlaşılmaktadır[77].

---

[72] AŞS, 76/108; Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 136; Uzunçarşılı, *Kitâbeler,* s. 134.
[73] AŞS, 79/109.
[74] AŞS, 76/180.
[75] BOA, Ev. Vkf. 12/41.
[76] BOA, Ev. Vkf. 12/41.
[77] AŞS, 76/182.

Hacı Hasan Hanı (Ahşap Han)

Yeri tespit edilememektedir. Oda sayısı bilinmemekle beraber, bitişiğinde dört dükkân olduğu anlaşılmaktadır[78]. XVIII. yüzyılda varlığını devam ettirdiği bilinmektedir[79].

Boyahâne Hanı

Hacı Osman Bey'in yukarıda bahsedilen vakfiyesinde bu han ve bitişiğindeki sekiz dükkânın vakfedilmesinden varlığını tespit edebilmektedir.

Serdar Hanı

Serdar Hanı, yukarıda bahsedilen Mikdat Ahmed Paşa vakfiyesinde de yakınındaki tuzcu dükkânının akar olarak kaydedilmesinde zikredilen bir handır[80]. Hacı Osman Bey de bu han ve bitişiğindeki ekmekçi dükkânı ile yakınındaki üç arpacı dükkânını vakfetmiştir[81].

Diğer Hanlar

Yukarıda bahsedilen hanlar dışında XIX. yüzyıl ortalarında kayıtlarda ismi anılan hanlar da bulunmaktadır. Bunlar: Fazlıoğlu *Hanı*[82], *Saracoğlu Hanı*, *Abdullah Beyoğlu Hanı*, *Tabutçuoğlu Hanı, Kalaş Hanı, Zeyneloğlu Hanı, Millioğlu Hanı*[83], *Yeğenzade Ali Bey Hanı*[84] ve *Hacı İsmail Hanı*'dır[85]. Bunların XIX. yüzyıl öncesinde de ayakta olması muhtemeldir.

Zikredilen hanlar, genellikle bedesten çevresinde ya da ona yakın bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca hepsi bir vakfın akarı olarak kaydedilmiştir. Tarihî süreçte banisi ve yaptırılış gayesi tespit edilemeyen hanların da Türk şehircilik teamüllerine bakılarak birer vakıf akarı olduğu söylenebilir. Buralar, bir vakfın hayatta kalması ve hizmetlerini sürdürebilmesini sağladığı gibi, şehirdeki ticarî hayatın da yön bulduğu mekânlar olarak temayüz eden yerlerdir. Öte yandan şehirde bulunan han sayısının fazla olması ticarî

[78] AŞS, 76/137.
[79] Güneş, *Lale Devrinde Amasya*, s. 104.
[80] VGMA, VD 578/193.
[81] AŞS, 78/25.
[82] AŞS, 77/163.
[83] BOA, NFS. d. 2134, s. 50.
[84] AŞS, 76/126.
[85] BOA, Ev. Vkf. 12/41.

hayatın canlılığının ve alım-satıma konu olan ürün çeşidinin fazla olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir.

2.3 Çarşılar

Arapça'da *"Sûk"*, İngilizce'de *"Bazaar"* ya da *"Souk"* kelimeleriyle ifade edilen çarşı kavramı Farsça *"Çihar (Dört)"* ve *"Suk (Sokak)"* kelimelerinin terkibinden meydana gelmiştir[86]. Anlam olarak ise iki tarafında dükkânları olan üstü açık ya da kapalı olabilen alışveriş merkezleridir[87]. Çarşılar, pek çok dükkânın bulunduğu, tüm şehrin gündelik ihtiyaçlarını giderdiği perakende sektörünün olduğu alanlardır[88]. Çarşıların iktisadî fonksiyonlarıyla birlikte; adlî-idarî, sosyal, kültürel, dinî, ulaşım ve üretim gibi birçok fonksiyonu bulunmaktadır[89].

Osmanlı şehirlerinde iki nedenden ötürü aynı işi yapan esnaf ve zanaatkârlar, genellikle bir çarşıda veya sokakta toplanmışlardır. Bunlar: aynı meslek mensubu zanaatkâr ile dükkân sahipleri arasındaki gayri meşru rekabeti önlemek ve kadı, muhtesib gibi kamu görevlilerinin denetimini kolaylaştırmaktır. Bu aynı zamanda esnaf ve zanaatkârlar arasında birlik, beraberlik ve dayanışmayı da geliştiren bir unsurdur[90].

Çarşılarda hangi ürünün nerede ve kimin tarafından satılacağı, çeşitli kurallara göre önceden tespit edilmişti. Bu yüzden satıcıların da mutlaka izin almaları gerekmektedir[91]. Bahsedilen kurallar ve sektörel uzmanlaşmaya bağlı olarak yukarıda da değinildiği gibi genellikle aynı sokak üzerinde toplanan iş kolları, sokağında ismi olmuştur. Bu durum Orta Çağ'dan beri Anadolu'nun pek çok şehrinde olduğu gibi Amasya'da görülmektedir[92]. *Tüfekçiler sûku, haffâflar sûku, pabuççular sûku gibi.* Çarşıların bazen de bir mahalleye isimlerini verdikleri görülmektedir. *Sarraçhâne Mahallesi, Bozahâne Mahallesi* gibi. Çarşılar bazen de şehrin fiziki özelliklerinden[93] veya

---

[86] Şahinalp, Günal, "Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi", s. 339.
[87] Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları*, Ankara, 1998, s. 7.
[88] Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", s. 312.
[89] Şahinalp, Günal, "Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi", s. 353-354.
[90] Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, 1991, s. 105.
[91] Kavaklı Kundakçı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, s. 223.
[92] Aktüre, "Anadolu Kentinde Türkleşme", s. 22.
[93] İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/2, 2000, s. 129-130.

onun ortaya çıkmasına sebep olan yapıdan ya da banisinden ismini alabilmektedir. *İbadullah Çarşısı* gibi.

Şehirleri merkezi iş alanları ve ikamet alanları olarak ikiye ayırdığımızda, bedesten, merkezi iş alanını temsil ederken, mahalleler ikamet alanlarını temsil etmektedir. Ancak bunları keskin bir çizgiyle ayırmak da mümkün görünmemektedir. Zira merkezi iş alanlarından mahallelere yayılan yollar çarşı ve pazarlarla doludur. Bu halde çarşı ve pazarların yayılımını belirleyen asli unsur bedestendir[94]. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi bazı dükkân, çarşı ve pazarların cami ve ibadethanelere yakın bulunması koku, gürültü gibi çevresel bazı amillerden ötürü mahzurlu görüldüğünden, bunlar şehir çeperinde konumlandırılmıştır.

Bu mekânlarda alışverişle ortaya çıkan ticarî etkileşimin yanında, insanlar arasında sosyal bir etkileşim de meydana geliyordu. Zira *"mecmâ'-ı nâss"* olarak adlandırılan bu alanlar, gündelik yaşamda insanların sohbet ettikleri; mahallelerinin, şehirlerinin veya muhtelif birçok sorun ve olayın konuşulup, paylaşıldığı yerlerdi[95]. Bu bakımdan bu yerler, birer kamusal alan olarak düşünülebilir.

Tıpkı bedesten ve hanlarda olduğu gibi çarşıların oluşumunda da vakıf müessesesinin doğrudan bir etkisinden söz edilebilir. Nitekim bu çarşıları oluşturan dükkânların büyük çoğunluğu bir vakıf müessese bina edilirken yapılıyordu. İlk yapılan dükkânlar çarşının nüvesi olurken, başka hayırseverler tarafından yapılanlarla birleşince çarşı haline geliyordu. Bu dükkânlarda mülkiyet hakkında sahip kimi hayırseverler de bu mülklerini başka bir vakfın giderleri için vakfedebiliyorlardı. Aşağıda görüleceği üzere Amasya şehrinde de bunun birçok örneği mevcuttur.

Amasya'da varlığını bildiğimiz ilk çarşılar Halifet Gazi vakfiyesinde adı geçen Hazainler Çarşısı ve Bez Çarşısı'dır. Bez Çarşısı sur içinde muhtemelen Tahtakale'nin nüvesidir. Yine Bayezid Paşa'nın vakfettiği[96] Emir Hacı Şadgeldi tarafından yaptırıldığı bildirilen hamamın yanında paşanın yaptırdığı 11 dükkân ile Yakut Paşa'nın vakfettiği Mevlevihâne karşısındaki bez çarşısı bilgilerine dayanarak Saraçhane Mahallesi'nde bir çarşı nüvesi daha oluştuğu tespit edilebilir. Öyle görünüyor ki Osmanlı'nın Amasya

[94] Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirlerinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985, s. 31; Ergenç, "Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri", s. 411.
[95] Ergenç, "Sûk-ı Sultânî", s. 174.
[96] VGMA, VD 605/244.

hâkimiyetinin erken döneminde Meydan Köprüsü'nün iki yakasında ve şehrin kuzeydoğusunda olmak üzere iki farklı noktadan çarşı oluşumları başlamıştır. Daha sonra Amasya'da şehzadelik yapan Çelebi Sultan Mehmed'in (1398-1413), *"Saraçhâneyi"* inşa ettirmesiyle bu iki nokta birleşmiştir[97]. Yine erken dönemler Yörgüç ve Hızır paşaların vakfettikleri hanların da bu iki nokta arasında olduğu bilinmektedir. Yani Kunç Köprü'nün doğusundan Meydan Köprüsü'ne uzanan bir doğrultuda Osmanlı'nın Amasya hâkimiyetinin başlarında, ticarî alanın yayılma alanı belirlenmiş oluyordu. Bundan sonra bedestenin de inşasıyla, bedesten merkezli birçok esnaf çarşısının şehrin içini donattığı söylenebilir. Artık bu doğrultunun üzerinde birçok çarşı ismine rastlamak mümkündür. Vakfiyelerde bunları net bir şekilde takip edebilmekteyiz.

Saraçlar Çarşısı

Yukarıda değinildiği gibi, Sultan Çelebi Mehmed'in Amasya şehzadeliği döneminde yaptırdığı Saraçhâne ve çevresinde gelişen bir çarşıdır. At koşum takımlarının yapılıp, satıldığı yerdir. Amasya'da çarşılarından en fazla dükkân vakfeden hayırsever olan Mikdat Ahmet Paşa, bu çarşıda da bir saraç dükkânı vakfetmiştir. Çeribaşı Mahallesi sakinlerinden Fatıma Hatun ise vakfettiği bağın gelirleriyle her yıl rebiyülevvel ayında helva yapılıp, bu çarşıda halka dağıtılmasını istemiştir[98].

İbadullah Çarşısı

Bozahâne Mahallesi'nde Ubeydullah Efendi tarafından 1525 yılında bir mescit yaptırılıp; han, dükkân ve ev vakfedilmiştir[99]. Birçok hayırseverde bu çarşıda yaptırdıkları dükkânları çeşitli gayelerle vakfetmişlerdir. Bunun üzerine mescit etrafında bir çarşı oluşumu başlamıştır. Yukarı Kale sakinlerinden Ayşe Hatun, 1644 tarihinde bu çarşıda sahip olduğu dükkânının yıllık kira gelirinden helva yaptırılıp, vefat eden eşinin ruhu için fukaraya dağıtılmasını istemiştir[100]. Bunun haricinde Ebubekir Efendi bu çarşıda berber dükkânı[101], Hacı Osman Bey Semerci[102], Mikdat Ahmed Paşa ise kasap,

[97] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 145.
[98] AŞS, 66/22.
[99] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 113.
[100] AŞS, 6/63.
[101] AŞS, 54/115.
[102] BOA, Ev. Vkf. 12/41.

helvacı, duhancı (tütüncü) ve kalaycı dükkânı[103] vakfetmiştir. Vakfedilen dükkânların türlerine bakıldığında çok çeşitli muhteviyata sahip oldukları görülmektedir.

Bakkallar Çarşısı

İki Kapılı Han'ın çevresinde gelişen çarşıda Hacı Hasan Efendi bakkal dükkânını Pervâne Bey Camii yakınındaki muallimhânede muallim-i sıbyân olanlara vakfetmiştir[104]. Bu çarşıda yine Mikdat Ahmed Paşa tarafından bakkal ve kasap dükkânı[105]; Seyit Mustafa Ağa, Pervâne Bey Camii'nin yol tarafına yaptırdığı abdesthanenin bakım-onarımı için dört bakkal dükkânı vakfetmiştir. Sa'di Çelebi ise yangında zarar gören Üçler Mescidini tamir ettirmiş ve Bakkallar Çarşısı'nda üç dükkânı bu camiye vakfetmiştir[106]. Ayrıca Sultan II. Bayezid'in ibrikdârı Ali Ağa tarafından bu sokakta 1485 tarihinde bir mescit yaptırılmıştır. Cemaatinin fazla olması nedeniyle ahali tarafından 1734 tarihinde minber eklenerek camiye tahvil edilmiş ve hatip ataması yapılmıştır[107]. Buna bakılarak çarşının esnaf mevcudunun ve çarşıya uğrayan kişi sayısının arttığını, ticarî canlılığın hayli geliştiğini söylemek mümkündür.

Haffaflar (Ayakkabı İmalatçıları) Çarşısı

Ayakkabı üretiminin yapıldığı yer olan bu çarşının varlığı, Fatma Hatun ve Hacı Osman Bey vakfiyelerinden öğrenilmektedir. Fatıma Hatun, bu çarşıdaki bir haffaf dükkânını, kira geliriyle öncelikle bakım-onarımının yapılması, sonrasında Saraçhâne Camii imamına cuma günleri kendi ruhu için Kur'an-ı Kerim okuması şartıyla vakfetmiştir[108]. Burada dikkat çeken husus Fatma Hatun'un vakfettiği dükkânın ayakta kalmasını önemseyerek, bakım-onarımını öncelemesidir. Hayır sahibi, bu şekilde vakfının devamlılığını da sağlamayı hedeflemiştir. Hacı Osman Bey ise bu çarşıda bir tahmis (kuru kahveci) dükkânını vakfetmiştir[109].

Pabuççular Çarşısı

Ayakkabı satılan bu çarşının yeri tam olarak belirlenememektedir. Ancak yine vakfiyeler vasıtasıyla varlığı tespit edilebilmektedir. Eski Kethüda Mahallesi'nden

[103] VGMA, VD 578-193.
[104] VGMA, VD 626-2/449
[105] VGMA, VD 578/193.
[106] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 108, 119, 278.
[107] AŞS, 37/ 178; HD 534/ 98.
[108] AŞS, 22/23.
[109] BOA, Ev. Vkf. 12/41.

Emrullah Ağa, bu çarşıdaki dükkânını, yine ilk olarak bakım-onarımı yapıldıktan sonra, mahalle mescidinden imam olanlara vakfetmiştir[110]. Hac vazifesini ifa etmek üzere şehirden ayrılan Şeyh Kırık Mahallesi ahalisinden Hacı Hüseyin, yola çıkmadan önce 10 kuruşunu vasiyet ederek vakfetmiştir. Mevkuf paranın muamele ile işletilip, Pabuççular Çarşısı Camii imamına verilmesini istemiştir. Hac yolunda vefat etmesi üzerine vasileri mahkemeye başvurarak vakfiye şartlarının gerçekleşmesini istemişlerdir[111].

Çarıkçılar Çarşısı

Ham deriden yapılan bir tür ayakkabı olan çarığın üretildiği ve satıldığı yerdir. Bir hayırsever tarafından bu çarşıda dükkân vakfedilmiştir. Bu kişi yine Hacı Osman Bey'dir. Hayır sahibi bu çarşıdaki bakkal dükkânını vakfetmiştir[112].

Hallaçlar Çarşısı

Hallaçlık, pamuk veya yünün kabartılma işine verilen isimdir. Bu meslek erbabının da Amasya'da bir çarşısı olduğu Pazar-ı Süfla Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun'un 1666 tarihli vakfiyesinden öğrenilmektedir. Hatice Hatun, bu çarşıdaki dükkânının gelirini hayatta oldukça kendisinin, vefatından sonra ise mahalle mescidinde imam olanların kullanmasını şart kılmıştır[113].

Tüfekçiler Çarşısı

Yine Miktad Ahmed Paşa ve Hacı Osman Bey'in vakfiyelerinden varlığı tespit edilen bir çarşıdır. İki hayırsever de bu çarşıda birer dükkânlarını vakfetmişlerdir[114].

Kavukçular Çarşısı

Kavuk imalatı ve satışının yapıldığı yerdir. Hayırseverler tarafından bu çarşıda terzi[115], börekçi[116] ve attâr (aktar)[117] dükkânı vakfedilmiştir.

---

[110] AŞS, 17/21.
[111] AŞS, 51/48.
[112] BOA, Ev. Vkf. 12/41.
[113] AŞS, 16/24.
[114] BOA, Ev. Vkf. 12/41; VGMA, VD 578/193.
[115] VGMA, 609/83.
[116] AŞS, 61/27.
[117] VGMA, VD 578-193.

Çilingirler Çarşısı

Kilit, anahtar ve ince demir işlerinin yapıldığı bu çarşıda iki hayırsever dükkân vakfetmiştir. Bunlardan Ovalızâde Mustafa Ağa çilingir dükkânı vakfederken[118], yine Mikdat Ahmet Paşa çilingir ve duhancı dükkânı ile iki demirci dükkânı vakfetmiştir[119].

Muytablar (Muytaflar) Çarşısı

Kıl dokumak suretiyle çul, yem torbası vb. eşyalar yapılan yerdir. Yine Mikdat Ahmed Paşa ve Hacı Osman Bey tarafından bu çarşıda birer dükkân vakfedilmiştir[120].

Debbağlar Çarşısı (Debbağhâne)

Deri tabaklama işinin yapıldığı yer olan debbağhâne, çevreye yaydığı kötü koku sebebiyle şehir içinde bulunması mahzurlu görülen iş yerlerindendir. Amasya debbağ çarşısı, Saraçhâne Mahallesi'nde, ırmak kenarında, eskiden Şehinşah Bahçesi olarak bilinen yerde konumlanmaktadır. Saraçhâne Mahallesi sakini Mehmed bin Halil, 1633 tarihinde dokuz vukiyye[121] ağırlığındaki debbağ kazanını, debbağhâne ustalarına vakfetmiş, debbağhâne yiğitbaşı bulunanların mütevelli olmasını istemiştir[122].

Yukarıda bahsedilen 11 çarşı dışında Mikdat Ahmed Paşa ve Hacı Osman Bey'in vakfiyelerinde geçen başka çarşılar da mevcuttur. Bunlar; *Keçeciler, Berberler, Arpacılar, Kazancılar* çarşılarıdır.

Belgelerde sıkça ifade edildiği şekliyle bu çarşılar çoğunlukla bedesten civarında bulunmaktadır. Hayırseverler tarafından akar olarak inşa edilen dükkânların yoğunlaşması ve aralardaki boşlukları doldurmasıyla çarşılar meydana gelmiştir. Yukarıda çokça örneği görüldüğü üzere bu çarşılardan mülk edinen birçok hayır sahibi de bu mülklerini vakfa dönüştürüyor ve genellikle de gelirinden evvela vakfın akarının bakım-onarımını şart koşuyordu. Bu da hayır işinin devamlılığını sağladığı gibi, ticarî ünitelerin korunması ve iktisadî hayatın sekteye uğramamasını sağlamıştır. Ayrıca bu çarşı ve dükkânlarda ortaya çıkan istihdam, şehre ve şehirliye katma değer sağlamıştır.

---

[118] AŞS, 63/24.
[119] VGMA, VD 578-193.
[120] BOA, Ev. Vkf. 12/41; VGMA, VD 578/193.
[121] Eski bir ağırlık ölçüsü birimi, Cengiz Kallek, "Ukiyye", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, s. 67-70.
[122] AŞS, 2/44.

2.4 Dükkânlar

Ticaret mekânlarının en küçük ünitesi ve alışveriş işleminin sabit ve kapalı bir alanda yapılmasını sağlayan dükkânlar, içinde perakende satış ya da küçük imalat yapılan, kapısı doğrudan çarşıya, pazara, sokağa açılan yerlerdir. Dükkânlar, bir sokağın iki tarafında üzeri açık halde bulunabildikleri gibi, bedesten, han, arasta gibi komplekslerin içerisinde de yer alabilmektedir.

Genellikle içinde yalnızca ürünler ve satıcı için yer olan dükkânlarda ürünler, iç ve dış duvarlar ile dükkân önünde sergilenir. Alıcı sokaktadır ancak dükkân cepheleri açık olduğundan tüm ürünleri görme ve seçme şansı vardır. Satış dışı zamanlarda dükkân cepheleri demir ya da ahşap örtülerle kapatılır; bu örtüler dükkân açık olduğu zamanlarda ürünlerin sergilendiği tezgâhlar olarak da kullanılır[123].

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Amasya dükkânları hakkında *"Cümle 1060 dükkân ve 160 esnâf-ı gûna-gûndur"* ifadesini kullanır[124]. Bu ifadedeki sayılar kesin olmasa da çok çeşitli esnaf gruplarının ticarî hayatta yer aldığı söylenebilir.

Amasya'da 40 farklı hayırsever tarafından kurdukları vakfın ya da başka hayırseverler tarafından kurulan vakıfların yaşatılması adına 40 farklı türde toplam 302 dükkân vakfedilmiştir. Vakfedilen 158 dükkânın türü belirtilmemiştir. En fazla vakfedilen dükkânlar arasında 16 boyacı, 12 hallaç ve dokuzar olmak üzere bezzaz, saraç ve attar dükkânı bulunmaktadır (Bk. Tablo 3). Bu dükkânların sayısının fazla olması o dönemde yaşayan insanların en çok ihtiyaç duydukları hizmet ya da ürünleri temin ediyor olmalarından kaynaklandığı düşünülmelidir. Zira bezzazdan alınan bir bez, boyacıda boyanıp kullanıma hazır hale getirilirdi. Aynı şekilde evlerde kullanılan yastık, yorgan, minder gibi gündelik eşyaların içi pamukla doldurulduğu için, konforunun devam edebilmesi adına belirli aralıklarla topaklanan pamukların hallaçtan geçirilmesi gerekmektedir. Devrin ulaşım aracı sayılacak atlar için koşum takımları yapan saraç dükkânları da o dönem insanlarının belirli aralıklarla uğradıkları mekânlar olarak ele alınabilir. Attar dükkânları ise belirli hastalıkların ve yaraların tedavisinde kullanılacak karışımlar için gerekli bitkileri sattığından, ziyadesiyle ihtiyaç duyulan iş yerlerinden olmalıdır.

---

[123] Cerasi, *Osmanlı Kenti*, s. 81.
[124] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 97.

Tablo 3: Vakfedilen dükkân türleri ve adetleri.

No	Dükkân İsmi	Adedi	No	Dükkân İsmi	Adedi
1	Boyacı	16	**22**	Duhancı	3
2	Kasap	5	**23**	Kalaycı	3
3	Hallaç	12	**24**	Ekmekci	5
4	Semerci	6	**25**	Kahvehane	5
5	Neccar	1	**26**	Muytab	4
6	Urgancı	2	**27**	Attar	9
7	Helvacı	6	**28**	Haffaf	3
8	Kebapçı	2	**29**	Berber	5
9	Tuzcu	1	**30**	Saraç	9
10	Çilingir	2	**31**	Arpacı	1
11	Kürkçü	1	**32**	Nalbant	1
12	Kavukçu	1	**33**	Şifacı	1
13	Bakkal	9	**34**	Çömlekçi	1
14	Debbağ	1	**35**	Kazaz	1
15	Börekçi	6	**36**	Tahmis	1
16	Tüfekçi	3	**37**	Bakırcı	1
17	Terzi	3	**38**	Kuyumcu	1
18	Bezzaz	4	**39**	Leblebici	1
19	Kazancı	1	**40**	Eskici	1
20	Pabuççu	1	**41**	Belirtilmeyen	158
21	Demirci	5			
Toplam					**302**

Amasya'da dükkân vakfeden hayırseverler arasında ikisi, vakfettikleri dükkân sayısıyla dikkati çekmektedir. Bunlardan Mikdat Ahmed Paşa, 1784[125] ve 1787[126] tarihlerinde üç yıl arayla düzenlenen iki ayrı vakfiyede, 26 farklı türde 139 dükkân vakfederken, vakfettiği 80 dükkânın türü belirtilmemiştir. Hacı Osman Bey ise yaptırdığı darü'l-hadis ve evlatları için düzenlediği iki ayrı vakfiyede sahip olduğu 14 farklı türde toplam 65 dükkânı vakfederken, 33 dükkânın türünü belirtilmemiştir[127]. Şüphesiz vakfedilen malın miktar olarak büyüklüğü sahip olunan konum ve servetle orantılıdır. Mikdat Ahmed Paşa, Caniklizâdeler gibi köklü bir aile mensubu ve Amasya mutasarrıflığı yapmış bir zat olarak[128]; Hacı Osman Bey ise Anadolu Valisi Ömer Paşa'nın oğlu[129] olarak varlıklı insanlar arasında sayılabilirler. Ancak bu kişilerin dışında herhangi bir unvana sahip olmayan kişiler de vardır. Hacı Hamza Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun bunlardan biridir. Hayırsever, iki pabuççu ve bir attar dükkânı vakfetmiştir[130]. Görüleceği

[125] VGMA, VD 578-193.
[126] VGMA, VD 578-196; AŞS, 61/27.
[127] BOA, Ev. Vkf. 12/41.
[128] Caniklizâdeler hakkında tafsilatlı bilgi için bk. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 1993.
[129] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 163.
[130] AŞS, 13/103.

üzere, toplumun farklı kesimlerinden insanlar, hayır yapma eylemine güçlerince katılmışlardır.

Amasya'da yer alan dükkânlar genellikle tek katlı olmakla birlikte, iki katlı dükkânların da var olduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Örneğin Mahmud Kâmil Efendi, Köprübaşı Mahallesi'nde bulunan; alt katı dört dükkân, üst katı tamamen kahvehaneden oluşan bir dükkân grubunu vakfetmiştir[131]. Bazı dükkânların da üst katlarında hanelerin bulunduğu görülmektedir. Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Mehmed Bey'in vakfı buna örnektir. Vâkıf, Mehmed Paşa Camii yakınında alt katı dört dükkân, üst katı altı odalı bir mülkünü vakfetmiştir[132].

Vakfiyelerde dikkat çeken bir diğer nokta da dükkânların kendi meslek kollarına ait çarşılarda konumlandığı gibi, bazı dükkânların başka meslek kollarının çarşılarında yer alması, bazılarının ise çarşılardan başka, mahalle araları gibi yerlerde bulunmasıdır. Bu durumun oluşmasında, o iş koluna ait hizmet, imalat ya da satışın; bakkal, berber gibi çevreye rahatsızlık vermeyen türden olması bir sebeptir. Ancak bunun tam akside söz konusudur. Saraç, demirci ve debbağ dükkânlarının birbirlerine yakın konumda olmaları birinin koku, diğerinin gürültü anlamında çevreyi rahatsız edici türden olması sebebiyle açıklanabilir. Ayrıca bazı dükkânlara herkesin ihtiyaç duyması da bu dükkânların çok farklı yerlerde bulunması sonucunu doğurmuştur. Örneğin herhangi bir çarşıdaki bir dükkân sahibi tıraş olmak için berbere, küçük gündelik ihtiyaçları için bakkala, libasında oluşacak bir sökük veya yırtık için terziye, sağlık sorunları için attara ya da şifacı dükkânına uğramak durumundadır. Bu sebeple bu türden dükkânların çok farklı konumlarda bulunması kaçınılmaz olmaktadır. Mikdat Ahmed Paşa'nın Kürkçüler Çarşısı'nda attar ve berber dükkânı vakfetmesinde görüldüğü gibi. Diğer bir sebep de kimi esnaf kollarının birbirleriyle mesleki bakımdan yakınlığıdır. Örneğin Sofizâde Mahallesi sakinlerinden Hacı Ali, Abdullah ve Fatma Hatun isimli hayırseverlerin kurdukları vakıfta Kavukçular Çarşısı'nda terzi dükkânı vakfetmişlerdir[133]. Yaptıkları iş itibarıyla birbirlerine yakın kollardır. Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Hafız

[131] VGMA, VD 588/134.
[132] VGMA, VD 605/176.
[133] VGMA, VD 609/83.

Mehmed'in vakfettiği, mahallede bulunan duhancı dükkânı[134], mahalle aralarında bulunan dükkânlara örnek olarak gösterilebilir.

2.4. Pazarlar

Farsça kökenli bir kelime olan *"pazar"* sözlükte alıcı ve satıcıların ticaret için muayyen zamanlarda toplandıkları üzeri açık kamu alanı anlamına gelmektedir. Anlam genişlemesiyle birlikte şehrin bir plana göre tertip edilmiş iş bölgesini, caddesini, sokağını veya bunun belli meslek kollarınca işletilen dükkânlar kümesinin meydana getirdiği kesimini ifade eder. Alışveriş amacıyla toplanılması adet olan haftanın herhangi bir gününe ise Pazar adı verilir. Şehirlerin gündelik ihtiyaçlarını giderdikleri küçük pazarlara Arapça'da *"seveyke"*, Farsça'da *"bazarce"*, Türkçe'de *"pazarcık"* denir[135].

İnsanlık tarihinin en basit ticaret yöntemi olan takas/mübadele yani değiş tokuş dahi bir mekânda gerçekleşmiştir. Bu mekânlar, muhtelif yerlerde olabileceği gibi, hepsi ortak bir isimle pazar olarak adlandırılmaktadır. Pazar, en basit manasıyla alıcı ve satıcıların belirli şartlarda ve belirli bir eşyanın alım-satımı için bir araya geldiği yeri ifade eder. Pazarlar haftada bir defa kurulduğu gibi, belli bir alanda yılda bir iki defa belirli aralıklarla kurulanlarına panayır, yılda bir defa kurulan daha büyük çaplı panayırlara ise fuar denir.[136]

Türklerin en eski devirlerden beri ticarî eylemlerle uğraştığı bilinmektedir. Öyle ki Hun ve Göktürkler döneminde bile doğuda Türk-Çin sınırında, Batıda Siriderya kenarlarında belirli tarihlerde büyük pazarlar kurdukları belirtilmektedir[137]. Türkler, bu devirde komşularına at olmak üzere canlı hayvan, konserve, et, deri, kösele, kürk ve hayvansal gıdalar satıp; karşılığında tahıl ve giyim eşyası almışlardır[138]. Selçuklular devrinde de oldukça fazla Pazar vardır. Büyük Selçuklu devletinin başşehri Merv'de sebze, meyve, ekmek satan çarşılar ile ulu caminin yakınında Tahıl Pazarı bulunmaktadır.

---

[134] AŞS, 69/70.
[135] Cengiz Kallek, "Pazar", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 194.
[136] Özer Küpeli, "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırın Tarihine Dair", *Osmanlı*, III, Ankara, 1999, s. 490.
[137] Tuncer Baykara, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir, 1997, s. 155.
[138] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1997, s. 325.

Selçukluların kurdukları milletler arası pazarlar meşhur olmakla birlikte, bunların en çok bilineni Kayseri yakınlarındaki *Yabanlu Pazarı*'dır[139].

Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'daki Antalya, Sinop, Alanya ve Yumurtalık gibi önemli limanlarda hâkimiyet kurulmasıyla, bu limanlar arasında bağlantı sağlayan yollar üzerinde önemli pazarlar kurulmuştur. Koçhisar ve Tokat pazarlarıyla birlikte, Kayseri- Kırşehir yolu üzerinde kurulan *"Ziyaret Pazarı"*, Ilgın'da *"Yılgun Pazarı"*, Lâdik'te (Germiyan) kurulan *"Alemeddin Pazarı"* ve nihayet Amasya-Tokat arasındaki *"Ezine Pazarı"* bu pazarlardandır[140].

Osmanlı şehirlerinde ise ticarî alanlarda cami sosyal hayatın merkezini oluşturur. Şehrin dokusu buna göre şekillenirdi. Çarşılar, genellikle bedestenin etrafında toplanır, çarşının ortasında ya da yanında pazar yeri konumlanırdı. Pazara getirilen ürünün kalitesine dikkat edilir, satışında yerel esnafla üreticilerin ihtiyacının giderilmesine öncelik verilir, artan ürünler tüccarlar aracılığıyla başka yerlere naklettirilirdi. Pazar düzenini bazarbaşı ve muhtesip adı verilen ihtisap ağası temin ederdi. Bazarbaşıların vazifesi, her şehirde olmasa bile, bazı farlılıklar gösteriyordu[141].

Özellikle kırsal kesimlerde ticarî faaliyetler, haftalık pazarlarda yürütülürdü. Sipahiler vergi olarak aldıkları ürünleri, bu tür pazarlarda satarlardı. Buralarda satışa konu olan mallar genellikle gündelik ihtiyaçlar, ev eşyası ve özellikle dayanıksız tüketim mallarıydı. Kanunnâmelerde, köylülerin aynî olarak ödemekle sorumlu oldukları hububatı, en yakın pazara nakletmesi istenmekteydi. Bazı kanunnâmelerde köylülerden bir günden fazla mesafedeki pazarlara ürünlerini götürmesi istenemeyeceği, sipahinin en yakın pazar yerine, başka bir pazara ücretsiz nakil isteğinde bulunamayacağı hakkında hükümler bulunmaktadır[142]. XVI. yüzyılda Anadolu'da ve Rumeli'de düzenli hafta pazarları düzenlenirken yüzyılın ikinci yarısında Celâlî isyanlarının yol açtığı kargaşa ve güvensizlik ortamı sebebiyle pazarlara zaman zaman ara verildiği görülmektedir. Bu sebepten daha çok iç ticarete yönelik pazarların giderek zayıfladığı, pazar şebekesinin bozulduğu, emniyet eksikliği yanında seferler ve salgın hastalıklar gibi nedenlerle

---

[139] Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*, İstanbul, 1985, s. 12.

[140] Yaşar Bedirhan, "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", *Turkish Studies*, XI/11, 2016, s. 18-22.

[141] Tahsin Özcan, "Pazar", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 207.

[142] Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 131, 175, 287-288, 321; Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 57-58.

kurulamadığı dikkati çeker. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise hafta pazarlarının yeniden hizmet verdiği görülmektedir[143].

Vazıh Efendi, Sultan Ebu Sa'id'in Bayrampaşa Hanı civarını pazar yeri tayin edince buraya *"Aşağı Pazar (Pazar-ı Sufla)"* denildiğini, daha sonra ihtiyaç hâsıl olunca Kapan Hanı civarına bir Pazar daha kurdurduğunu ve buranın da *"Yukarı Pazar (Pazar-ı Ulyâ)"* ismi aldığını belirtir[144]. Mahalle olarak kapladığı alana bakılırsa, buradaki *"pazar"* ifadesi, belirli günlerde kurulan ve alışverişe sahne olan bir mekân olmaktan çok, ticarî faaliyetin yoğun olarak yaşandığı; içinde farklı türde çarşı ve pazar alanları ile dükkânların bulunduğu geniş bir ticarî alanı kastetmektedir (Bk. Harita 6). Aşağı ve yukarı ifadelerini ise şehrin içinde ırmağa göre bulundukları yöne göre dillendirilen bir niteleme olarak düşünmek doğru olacaktır. Özet olarak Amasya şehrinde güneyde Yukarı Pazar'dan kuzeyde Aşağı Pazar'a doğru uzanan ve II. Bayezid Külliyesi civarında yoğunlaşan aktif bir çarşı-pazar ağının varlığı söylenebilir. Kaynaklarda bu ağın içerisinde satılan ürüne göre isimlendirilen birçok pazarın varlığı tespit edilebilmektedir. Bazı vakfiyelerde ise vakfedilen gayrimenkulün yeri alanı tarif eder şekilde, "Aşağı Pazar ya da Yukarı Pazar'da bulunan" şeklinde ifade edilmektedir. Aşağıda vakfedilen gayrimenkuller ve bulundukları yerlere bakılarak Amasya'nın en işlek ticarî alanının Yukarı Pazar olduğu söylenebilir.

Kanlı Pazar

Devehâne Mahallesi'nde bulunan Pazar, Amasya mütesellimi Aydın Bey tarafından yaptırılan hamamın yıkılması üzerine torunlarından Kanlı namıyla bilinen Hacı Ali'nin bunu tamir ettirip, bir de mescit inşa ettirmesi ve hayli akarât eklemesiyle mescit etrafında gelişmiştir[145]. Hafız Osman Bey Sultan II. Bayezid Külliyesi'nde yaptırdığı sebile yaz aylarında soğuk su temin edilmesi için bu pazarda dükkân vakfetmiştir[146].

[143] Özcan, "Pazar", s. 207.
[144] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s.58.
[145] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 138.
[146] AŞS, 74/63.

Saman Pazarı (Ekin Pazarı)

Hoca Süleyman Mahallesi'nde olduğu bilinen pazar, Hoca Süleyman Camii'nin etrafında gelişmiş olmalıdır ki halk arasında bu cami, *"Saman Pazarı Camii"* olarak da bilinmektedir[147].

Sığır Pazarı

Yassı Kaya'nın kuzeybatısında, Pir Mehmed Çelebi Camii'nin güneyinde yer almaktadır. Mikdat Ahmed Paşa bu pazarda altı hallaç, dört semerci, üç kasap dükkânı ile bozacı ve urgancı dükkânlarını ve türü belirtilmeyen beş dükkânını daha vakfetmiştir[148].

Araba Pazarı

Mikdat Ahmed Paşa yukarıda sayılanların dışında, Araba Pazarında boyacı dükkânı vakfetmiştir. Ancak konumu tam olarak belirtilmemiştir[149].

Sirke Pazarı

Taşhan civarında bulunan pazarın varlığı yine Ahmed Paşa tarafından bu pazarda vakfedilen iki dükkân vasıtasıyla öğrenilmektedir. Böylelikle iki pazarın daha varlığı tespit edilmekle birlikte, yerleri belirlenememektedir[150].

Aşağı Pazar

Sultan Ebu Sa'id'in Bayrampaşa Hanı civarını Pazar yeri tayin edince buraya "Aşağı Pazar (Pazar-ı Sufla)" denilmiştir. Yakub Paşa İmareti ve Mehmed Paşa Külliyesi arasında kalan bölgededir. Belgelerde gayrimenkulün yerinin Aşağı Pazar olarak tarif edildiği örnek sayısı da fazladır. Örneğin Mehmed Ağa, Yakutiye Mahallesi'nde yaptırdığı darü'l-kurrâ'nın giderleri için Aşağı Pazar'da sekiz dükkân vakfetmiştir[151]. Dudu Hanım ise Aşağı Pazar'da dükkân vakfederek gelirlerinin Emir İmam Kütüphanesi bitişiğinde yaptırdığı çeşme için kullanılmasını istemiştir[152]. Hafize Hanım Aşağı Pazar'da dükkân[153], Fatma Dudu Hatun ise ev vakfetmiştir[154]. Sa'di Çelebi ise yangında

[147] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 137.
[148] Bk. VGMA, VD 578-193.
[149] VGMA, VD 578-193.
[150] VGMA, VD 578-193.
[151] AŞS, 15/74.
[152] AŞS, 69/144.
[153] AŞS, 69/51.
[154] VGMA, VD 615/110.

zarar gören Üçler Mescidini tamir ettirmiş ve Aşağı Pazar'da iki dükkânı mescide akar olarak eklemiştir[155]. Aşçızâde Hacı Mehmed Ağa da Yakub Paşa İmareti'nin mektebine bitişik şekilde yaptırdığı ve Çöplüce Medresesi olarak bilinen medresenin ihtiyaçları için Aşağı Pazarda altı dükkân vakfetmiştir[156].

Yukarı Pazar

Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin güneyinde, Çakallar mevkiinin kuzeyinde yer almaktadır. İki hayırsever de vakfettikleri malları Yukarı Pazar'ın ihtiyaçları için şart kılmıştır. Bunlardan Yukarı Pazar sakini Ahmed Beşe, beş kuruşun kârını burada bulunan çeşmenin bakım onarımına sarf edilmesini[157]; Sofizâde Mahallesi'nden Zeliha Hatun ise vakfettiği 30 kuruşun kârının Yukarı Pazar Camii'nin masrafları için kullanılmasını istemiştir[158]. Dudu Hatun da Yukarı Pazar'da iki kahve dükkânı vakfetmiştir[159].

Fatma Dudu Hatun örneğinde görüldüğü gibi, buralar yalnızca bir ticarî ünite değil, aynı zamanda bir iskân alanıdır. Yani iskân ve ticaret alanlarının katî çizgilerle ayrıldığı söylenemez. Yukarıda değinilen birçok örneğe bakıldığında vakıf eserlerle beraber onların etrafında meydana gelen ticarî ünitelerin aynı zamanda bu eserlerin hizmet ve binaları için önemli bir gelir kaynağı oluşturduğu görülecektir. Ayrıca Pervâne Bey Camii'nin bulunduğu yerin çarşı başı, Gümüşlüzâde Mahallesi'nin olduğu yerin ise çarşı içi olarak nitelenmesi de Amasya şehrinde ticarî hayatın yoğun olduğu yeri göstermesi bakımından kıymetlidir[160].

[155] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 108, 119, 278.
[156] AŞS, 69/ 70.
[157] AŞS, 38/17.
[158] AŞS, 67/95.
[159] AŞS, 69/144.
[160] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 119, 168.

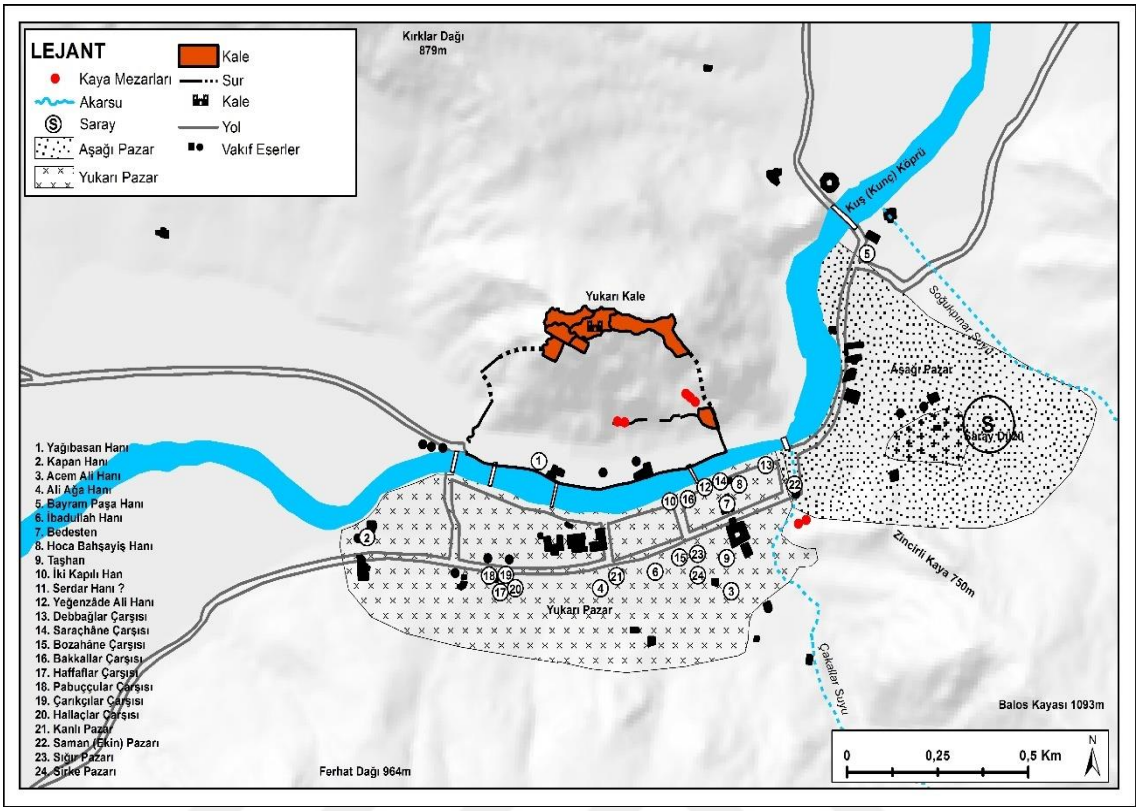

Harita 6: Amasya'da ticarî alanların şehir içerisindeki dağılımı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIF KURUMU OLAN DİNÎ ve SOSYAL YAPILARIN ŞEHİRLEŞMEYE ETKİSİ

Günümüzde sosyal devlet olmanın gereği olarak kabul edilen kamu hizmetleri, Osmanlı sisteminde vakıflar kanalıyla yerine getirilmekteydi. Sağlık hizmetleri, eğitim-öğretim işleri, şehirlere suyun getirilmesi gibi bugün belediyelerin ve özel idarelerin görevleri arasında giren birçok işi yerine getiren vakıf kurumları, şehirlerin gelişiminde belirleyici bir işlev görmüşlerdir. Kamu hizmeti veren ve toplumun ihtiyaç duyduğu tüm ortak kullanım alanları vakıflar tarafından inşa edilmekte ve tamir gerektiğinde de bakımları yapılmaktaydı. Devlet, kasasından tahsisat yapmadan kamu hizmetlerini gördürürken halk da cebinden hiçbir harcama yapmadan bu imkânlardan faydalanabilmekteydi. Vakıflarda görev alanların maaşları vakıf bütçesinde karşılandığı için devletin maaş tahsisatı gibi bir kaygısı da olmamıştır. Vakıflar, yapılan kamu hizmet birimleri ile toplumda iktisadî anlamda istihdam alanı açmakta ve bu alanı da kendisi doldurmaktaydı[1]. Bu bağlamda Osmanlı şehirlerinin vakıflarla var oldukları söylenebilir. Osmanlı döneminde bir şehrin tarihî gelişimi o şehirdeki vakıf eserlerin tarihî gelişimi ile paraleldir[2]. Önde gelen devlet adamları ve hayırsever zenginlerin katkılarıyla şehir dokusu başka vakıf eserlerle işlenmiş, böylece tipik Osmanlı şehri ortaya çıkmıştır[3].

Şüphesiz şehirlerin dinî ve sosyal yapısında en etkili kurum, kurulduğu yerin seçimi, kapladığı alan ve sahip olduğu hizmet donatıları gibi amillerle külliyelerdir. Bununla beraber cami ve mescitler yalnızca birer ibadethane olmanın ötesinde toplanma merkezi, mahallelinin aidiyet kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Dervişler tarafından kırsal bölgelerde kurulan tekke/zaviyeler bir tarikat ve kültür merkezi olurken, şehirde medreseler ve kütüphaneler birer ilim yuvası olarak önemli şahsiyetlerin yetişmesini sağlamıştır. Hamamlar, halkın temizlik ihtiyacının karşılanmasını sağlayan bir yer olmaktan başka birer sosyalleşme mekânları; imaret ve darü'ş-şifalar ihtiyaç sahiplerinin karşılıksız yararlandıkları birer sosyal hizmet müessesi olarak şehrin sosyal hayatında

[1] Yediyıldız, "Vakıf Müessesesi", s. 1.
[2] Hatice Oruç, "Bosna Sancağında Şehirlerin Kuruluşunda Vakıfların Rolü: Yeni Bazar ve Saraybosna Örneği", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir (Sempozyum)*, (yay. haz. Fahamettin Başar, Mehmet Kurtoğlu), Ankara, 2013, s. 169.
[3] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 2006, s. 100.

önemli yer teşkil etmektedir. Öte yandan şehirli ya da mahalleli için ifade ettiği önemden ötürü bu müesseselerin birçoğunun ismi, bulundukları yerin ya da mahallenin de ismi olarak anılmış, resmi kayıtlara da bu şekilde intikal etmiştir.

3.1 Külliyeler

Külliyeler, cami merkez olmak üzere, çevresinde çeşitli dinî/sosyal görevi olan yapıların düzenlenmesi yoluyla oluşturulmuş binalar bütünüdür[4]. Çoğunlukla caminin etrafında türbe, zaviye, mektep, darüşşifa, sebil, çeşme, muvakkithane gibi kendisinden faydalanılan yapıları ve han, hamam, çarşı, dükkân gibi gelir getirici binaların hepsini ya da bir kısmını içeren yapılar kompleksidir. Maliyetli yapılar olmasından ötürü yüksek servete sahip padişahlar, eşleri, kızları, devlet adamları, varlıklı kişiler tarafından kurulmuşlardır. Toplumsal bir hizmet kompleksi olarak düşünülebilecek külliyeler çoğunlukla şehirlerde ya da şehirleşmesi istenilen yerlerde kurulmuşlardır[5]. Nitekim Osmanlılar, çoğu zaman yeni şehirler kurmak yerine var olan şehirlere külliyeler vasıtasıyla yön vermeyi tercih etmiştir[6]. Ancak külliyeler tarafından kurulmuş şehirler de azımsanamayacak sayıdadır[7].

Zengin gelir kaynakları ile finanse edilen bu yapılar, yüzyıllar boyunca işlevlerini devam ettirmişlerdir. Külliyelerin yapımı, Osmanlı döneminde artarak sürmüş, en olgun külliye örnekleri, Osmanlı'nın parlak dönemlerinde yapılmıştır[8].

Külliyeler, yer tercih etme ve konumlandırma veya gelişim yönünü tayin etmede doğrudan etkili bir şehir planlama stratejisi olarak görünür. Bu yapılar eğer merkezde kuruluyorsa yararlanılan akar ve binaları bir arada yer alıyor; konut alanlarının çekirdeğini oluşturmak maksadıyla kuruluyorsa akarâtı merkezde, hizmet kompleksinden

---

[4] Feridun Akozan, "Türk Külliyeleri", *VD*, S 8, Ankara, 1969, s. 303.

[5] Ahmed Vefa Çobanoğlu, "Külliye", *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 542-544.; Başlangıçta "İmaret" kavramı bu yapılar bütününü ifade ederken, zaman içerisinde dar anlamda aşevini tarif için kullanılır hale gelmiştir. Bu çalışmada yaygın kullanımından dolayı "Külliye" ifadesi kullanılmıştır. Bk. Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul, 1939, s.6.

[6] Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", s. 301.

[7] Külliyeler tarafından kurulan şehirler de vardır. Örneğin Damat İbrahim Paşa doğum yeri Muşkara köyünde yaptırdığı vakıflarla buranın kaza merkezi olmasını sağlamış, böylece günümüzdeki Nevşehir'in temellerini atmıştır. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, Ankara, 1978, s.156; Ayrıca Saraybosna ve Yenipazar şehirlerinin oluşumu hakkında bk. Oruç, Şehirlerin Kuruluşunda Vakıfların Rolü, s. 169-173; Benzer şekilde Edirne/ Uzunköprü, Afyon/ Sinanpaşa, Konya/ Karapınar, Gebze ve Cisr-i Mustafa Paşa ve Seydişehir'in oluşumu hakkında teferruatlı bilgi için bk. Görgün Özcan, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, İstanbul, 2017, s. 145-155.

[8] Akozan, "Türk Külliyeleri", s. 306.

uzakta yer alıyordu. Külliyeler vasıtasıyla şehrin eski kalenin etrafında gelişmesini, oluşacak ikamet alanlarının sınırlarının belirlenmesini; şehir dışı boş araziye yerleşeceklere gıda, temizlik, ibadet, sağlık hizmetleri sunulmasını, şehrin gelecekteki gelişiminin belirlenmesini sağlayan son derece ileri görüşlü ve planlı yapılardır[9].

Külliyeler, coğrafyanın imar ve iskânıyla Osmanlı şehirlerinin fiziki yapısında belirleyici rol üstlenmişlerdir. Diğer taraftan, hizmet birimleriyle de sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta önemli konumda bulunmuşlardır. İbadet, eğitim, sağlık, yeme/içme, barınma, alışveriş gibi günlük ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yerler olmaları sebebiyle şehir merkezi niteliğini kazanmışlar ve böylece Osmanlı halkının yaşam kültürünü şekillendirmişlerdir[10].

Külliye-mahalle-şehir ilişkilerinin en dikkat çekici örnekleri, Osmanlıların başkentleri Bursa, Edirne ve İstanbul'da; Saraybosna, Üsküp, Halep, Şam gibi eyaletlerde ve Anadolu'da şehzade şehirleri olan Manisa, Kütahya ve nihayet Amasya'da da görülmüştür[11]. Nitekim Amasya'da Osmanlı hâkimiyetinin başlarında Yörgüç Paşa Külliyesi (1431), XV. yüzyılın sonunda ise Sultan II. Bayezid (1486) ve Mehmed Paşa (1496) külliyelerinin yapılması, şehrin ihtiyaç duyduğu hizmetleri temin etmekle beraber, bir şehirleşme planı da çizmiş oluyordu. Bu plana göre erken dönem Osmanlı yapıları olan Yakub, Yakut ve Bayezid Paşa imaretlerinin arasında kalan boşluklar külliyeler ile birbirlerine bağlanmış, yerleşilmesi istenen alanın da istikameti çizmiştir.

Amasya'da bu yapı türünün ilk örneği olan Yörgüç Paşa Külliyesi, Sultan II. Murad'ın lalası Yörgüç Paşa tarafından Gökmedrese Mahallesi'nde, Tokat yolunun kuzeyinde, Torumtay Medresesi'nin karşısında Yeşilırmak'a yakın bir düzlükte 1431 yılında yaptırılmıştır (Bk. Fotoğraf 4)[12]. Külliye bulunduğu yerde yeni bir mahallenin kurulmasına sebep olmuş ve mahalleye de ismini vermiştir. Nitekim 1520 yılındaki

---

[9] Zekiye Yenen, "Osmanlı Dönemi Türk Kentinde Planlama Kültürü", *Eyüp Sultan Sempozyumu (28-30 Mayıs 1999)*, III, İstanbul, 2000, s. 441-443.

[10] Nilüfer Ateş, "Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI/2, 2007, s. 160.

[11] Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, Ankara, 2013, s. 52.

[12] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 165-166; Kitabesinde "Atabeyli Abdullahoğlu, büyük emir ve ulu vezir celalü'd-devle ve'd-din Yörgüç Paşa" tarafından yaptırıldığı yazılıdır, bk. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.117; Yörgüç Paşa'nın hayatı ve diğer vakıfları hakkında bk. Ahmet Şimşirgil, "Rum Beylerbeyi Yörgüç Paşa'nın Hayatı ve Vakıf Eserleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 459-471; Ferruh Toruk, "Bani Yörgüç Paşa ve İmar Faaliyetleri" *VD*, S 29, Ankara, 2005, s. 105-133.

tahrirde müstakil bir mahalle olarak kayıtlıdır[13]. Ancak bu bölgedeki Gökmedrese Mahallesi ile fiziksel olarak birbirlerinin sınırlarına dayanmış olacak ki 1576 tahririnde bu mahalle içerisinde görünmektedir[14].

Fotoğraf 4: Yörgüç Paşa Camii avlusundan görünümü

Külliyenin yer seçimi ise dikkat çekicidir. Sur dışında, Meydan Köprüsü'nün güneyinde bulunan külliye, Amasya'da Osmanlı yerleşim planının erken örneklerindendir. Zira burası sur dışında Selçuklu devrinde *Simre* olarak ifade edildiği daha önce belirtilen nehrin güneyinde kalan boş alanlardandır. Selçuklu devrinde de bu kısımlarda sık bir yerleşme olduğunu söylemek güçtür. Osmanlı döneminde bu boşlukların vakıf eserlerle vasıtasıyla doldurularak, yerleşimin bu yönde ilerlemesi arzulanmıştır. Zira Yörgüç Paşa Külliyesi ırmağın güneyinde Osmanlılara ait erken döneme ait görkemli yapılardan biri olarak insanları karşılayan bir konuma sahiptir. Daha sonra yapılacak olan Sultan II. Bayezid ve Mehmed Paşa Külliyeleri bu alanın hangi doğrultuda üzerinde ilerleyeceğinin bir göstergesi olacaktır.

[13] BOA, TD 387, s. 353-355.
[14] KKA, TD 26, 2b-17a.

İçerdiği yapılar ile birçok hizmet sunan ve insanların sık uğradığı mekânlardan olan bu tür yapıların sağlıklı bir şekilde yaşatılması için çok sayıda gelir vakfedilmiştir[15]. Ayrıca vakfın görevlileri de bu konuda hassas davranmış, külliyenin bazı dönemlerde hayli teferruatlı bakım-onarımdan geçirilmesini sağlamışlardır. Örneğin Arşiv kayıtlarında 17 Haziran 1863'te vakfın bakım-onarımı için yapılan keşifte[16] pencere, kireç, iskele, kurşun, tekne, çuval, amele ve ustalar için 15.346 kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ancak bu miktar yeterli gelmediğinden 7 Ağustos 1863'te 8.970 kuruş ilave edilmesi istenmiştir[17]. 1862 tarihli muhasebe kaydında vakfın gelirlerinin 94.465 kuruş olduğu[18] düşünülürse külliye bu tarihte ciddi bir bakım-onarımdan geçmiştir. Bu tür bakım-onarımlar külliyenin günümüzde dahi şehrin fiziki görüntüsünde önemli bir parçası olarak ayakta durmasını sağlamıştır.

Yeşilırmak'ın güneyinde, Yörgüç Paşa Külliyesi'nin doğu yönünde, Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) tahta cülûsunun akabinde 30 yıla yaklaşan şehzadeliği (1454-1481) hatırasına şehre armağan ettiği külliye 1486 yılında tamamlanınca şehrin yeni anıtsal yapısı olarak fiziki yapıdaki yerini almıştır (Bk. Fotoğraf 5)[19]. Nitekim külliyenin tamamlanmasıyla Yukarı Pazar kısmındaki tüm camilerden minberlerin kaldırılması istenmiş, böylece şehrin cuma camisi külliyenin camisi olmuştur[20].

Külliye içerdiği yapı ve hizmetlerin büyüklüğünden ötürü ihtiyaçları için Sultan II. Bayezid tarafından oldukça fazla akarât vakfedilmiştir[21]. Öte yandan başka hayırseverler tarafından külliye için ek vakıflar kurulmuş ve yeni yapılar ilave edilmiştir. 1782/83 yılında Türidizâde Hacı Ali Efendi tarafından caminin ırmak tarafına kış

---

[15] BOA, Ev. Vkf. 19/7; KKA, 583, vr. 77a, 78a, 79a, 81b, 82a, 87b, 88a, 89a-b.
[16] AŞS, 92/ 10.
[17] AŞS, 92/ 55.
[18] AŞS, 90/8; 90/25.
[19] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.126.
[20] Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul, 1145, s. 688; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara, 1983; Selâtin vakfı olması hasebiyle külliye hakkında literatür hayli geniştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Külliyenin mimari unsurları hakkında bk. Gabriel, *Monuments Turcs d' Anatolie*, II, s. 33-42; Kitabesi için bk. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 125-126; Urak, *Amasya'nın Türk Devri Sehir Dokusu*, s. 337-387; Külliyenin sanat tarihi açısından değerlendirmesi için bk. Mutlu, *Osmanlı Devri Anıtları*, s. 23-47; vakfın ekonomik idaresi hakkında bk. Kayhan Orbay, *The Financial Administration of an Imperial Waqf in an Age of Crisis: A Case Study Of Bayezid II's Waqf in Amasya (1594- 1657)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001; Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki XV. yüzyıl sonu olduğu düşünülen TS.MA. d. 10232 numaralı belgeye göre külliyenin müştemilatı hakkında bk. Abdulkadir Dündar, "Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi", *AÜİFD*, CLIV/2, 2003, s. 131-172.
[21] BOA, Ev. Vkf. 4/10; KKA, TD 583, vr. 84-b.

aylarında sıcak su sağlamak amacıyla çeşmeler ve suyu ısıtmak için de bir oda yaptırmış, 1813'te de Ayşe Hatun'un bir şadırvan inşa ettirmiştir[22]. Hacı Hafız Osman Ağa 1820 tarihinde bir kar sebili yaptırılmıştır[23]. Külliyenin avlusundaki Muvakkithane ise 1842 yılında Kapancızâde Hacı Hüseyin Zeki Efendi tarafından inşa ettirilmiştir[24]. Bu bilgilere bakarak külliyenin yapıldığı dönemden çok sonra daha şehrin önemli yapılarından birisi olduğu ve hayırseverlerin onun işlevselliğine katkıda bulunmak konusunda hassasiyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Gördüğü bakım-onarımlar da külliyenin günümüze ulaşmasında önemli bir etmendir. Külliye, 1590 ve 1668 depremlerinde büyük zarar görmüş ve kısa sürede tamiri gerçekleştirilmiştir[25]. Benzer şekilde 1781 tarihinde uzun zamandır bakım görmediğinden iyi durumda olmadığı ve tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple saray-ı atîk mimarları keşfe gönderilir ve vakfın tamirinin ne kadara mâl olacağının muhasebesi bildirilir[26]. Buna göre vakfın bu tarihte bir onarımdan geçirildiği görülmektedir.

Fotoğraf 5: Amasya Kalesi'nden Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin görünümü

[22] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 131-132.
[23] AŞS, 74/74.
[24] "Trabzon Valisi atûfetlü Osman Paşa Hazretlerinin dîvân kitâbeti hıdmetinde müstahdem, hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan Hüseyin Efendi tarafından câmî'-i mezbûrun havlusunda bir bâb muvakkithâne inşâ …", AŞS, 77/ 155.
[25] TS. MA. d. 781/32; Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 130.
[26] AŞS 59/29; 59/110.

Külliye içerisinde asayişe de hayli önem verildiği görülmektedir. Örneğin 1568 yılında külliyenin imaretinde medrese talebeleri arasında çıkan kavganın haberi İstanbul'a ulaştığında sultan, kavgaya karışanların bir daha imarete alınmaması, bu gibilerin küreğe konmak üzere hapsedilmesini emretmiştir[27].

Külliyenin şehir planındaki konumu, yer seçiminin gelişigüzel yapılmadığını ortaya koymaktadır. Nehrin güneyindeki Osmanlılara ait ilk anıtsal yapı olan Yörgüç Paşa külliyesinden yaklaşık 700 metre doğuda konumlanan külliye, şehrin bu istikamete doğru genişlemesinin planlandığını göstermektedir. Bu ileri görüşlü anlayış sonuç vermiş, tarihî süreç içerisinde şehir bu istikamette, arada kalan boşlukların başka vakıf eserler ya da onların gelir getirici unsurları ile donatılmasıyla gelişmiştir. Bir bakıma şehrin kalbi konumunu kazanmıştır. Ayrıca inşa edildiği yerdeki mahalle XVII. yüzyıla kadar *"İmaret-i Sultan Bayezid Han"* olarak anılmıştır[28]. Bu yüzyıldan sonra oldukça genişlemiş olacak ki Hacı İlyas Mahallesi ile birleşerek, Yörgüç Paşa Külliyesi'yle bitişik bir mahalle haline gelmiştir. Bu bölge günümüzde dahi şehrin en hareketli bölgelerinden birisidir.

Fotoğraf 6: Mehmed Paşa Camii avlusundan görünümü.

[27] BOA, A. {DVNSMHM. d.}, 7/1657; Hüseyin Menç, *Tarih İçinde Amasya,* Amasya, 2018, s.72.
[28] BOA, TD 387, s. 354.

Şehrin fiziki gelişmesinin arzulandığı konum olan Yeşilırmak'ın güney sahillerinde, eski ismiyle Doğrakiye Mahallesi'nde Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hayreddin Hızır Paşa'nın oğlu, Sultan Bayezid'in şehzadesi Ahmed'in lalası Mehmed Paşa tarafından 1496 yılında yapılan külliye[29] ise yerleşme planının diğer bir önemli parçasıdır (Bk. Fotoğraf 6). Külliyenin yapılmasıyla Meydan Köprüsü'nün güneyinden başlayarak kuzeydoğuya doğru uzanan bir doğrultuda şehrin geliştiği görülmektedir. Ayrıca inşa edildiği yer çevresinde eskiden Doğrakiye olarak anılan mahallenin, genişleyerek Mehmed Paşa Mahallesi adını aldığı görülmektedir[30].

Bu tür vakıf yapılar daha önce de değinildiği gibi hizmet ve binalarının sürekliliği için banileri tarafından çok sayıda kadro ve gelir tahsis edilmiştir. Aynı durum Mehmed Paşa Külliyesi için de geçerlidir[31]. Bu sayede vakıf müesseselerin bakım-onarım ihtiyaçları görevli kadroları tarafından takip edilerek, gerektiğinde giderilmiş ve yapıların ayakta kalması sağlanmıştır. Nitekim külliye camisi üzerindeki kurşun kubbeleri 1651 yılında onarıma muhtaç olduğu ve 15.000 akçeye tamir ettirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır[32]. Ayrıca vakıf yapıların teftişi için 1863 yılında Amasya'ya gelen Ali Rıza Efendi'nin talimatlarıyla külliyenin camisi yeniden bir bakım-onarım görmüştür[33]. Yapı, gördüğü bakım-onarımlar sonucunda günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Külliyenin inşası ve hizmete açılmasıyla Yeşilırmak'ın güneybatısında Yörgüç Paşa Külliyesi'nden başlayıp, Sultan II. Bayezid Külliyesiyle devam eden ve Yeşilırmak'ın güneydoğusunda Mehmed Paşa Külliyesi ve Bayezid Paşa imaretine doğru uzanıp Ayvasıl Bağlarına yaslanan bir düzlem üzerinde Amasya'nın yerleşim planı çizilmiştir. Oluşacak yeni iskân ve ticaret alanları bu doğrultu içindeki boş alanlarda yapılan vakıf eserler ve onların akarları etrafında şekillenmiştir. Bu bakımdan bu çok üniteli yapıların yer seçimleri gayet bilinçli ve planlı bir yaklaşımın ürünü olarak dönemine göre son derece ileri bir şehir planlaması örneğidir.

Bu kompleks yapılar fiziki yapıdaki etkileriyle birlikte sundukları hizmetlerle de şehrin önemli unsurlarıdır. Camisinde namaz kılındığı gibi, medrese içinde daimî kalan

---

[29] Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.127; Baheddin Yediyıldız, "Hızır Paşa Oğlu Mehmed Paşa Vakfının Mahiyeti", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986),* Kongreye Sunulan Bildiriler IV, Ankara, s. 1625-1633; Külliyenin mimarî tetkiki için bk. A. Gabriel, *Monuments Turcs d' Anatolie*, II, s. 43.

[30] BOA, TD 387, s.354.

[31] BOA, Ev. Vkf. 17/54; KKA, TD 583, vr. 79a-b, 82b, 94b; Vakfın görevlileri için bk. VGMA, HD 531/ 88; HD 533/21.

[32] AŞS, 13/86.

[33] İbrahim Serbestoğlu, *19. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Amasya, 2018, s. 85.

talebeler ücretsiz şekilde eğitim-öğretim görmüş, yine ücretsiz şekilde ihtiyaç sahipleri beslenme imkânına sahip olmuş, misafirler ücretsiz konaklamıştır. Böylece dinî, sosyal ve kültürel birçok fonksiyon tek bir mekânda icra edilmiştir.

3.2 İmaretler

Dinî amaçlarıyla birlikte sosyal yönü daha ağır basan imaretler, önceleri birden çok yapının bir arada bulunduğu hizmet yapıları olan külliye kavramı yerine kullanılmakta iken, daha sonraları anlam daralmasına uğramış ve yalnızca aşevi fonksiyonuna sahip yapıları tarif etmek için kullanılır olmuştur[34]. Kâmûs-i Türkî'de *"Bir yeri ma'mur ve âbâdân etme, fukâra ve medrese sakinine ekmek ve çorba vesâire pişirip vermeye mahsus hayrât müessesâtı"* olarak tarif edilmektedir[35].

Şüphesiz insanların en temel fizyolojik ihtiyaçlarından olan beslenme ihtiyacının karşılanamaması tarih boyunca dünyanın her yerinde önemli bir sorun olmuştur. Bu sosyal ihtiyacın giderilmesi noktasında İslamiyet'in yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı bir kurumu olan vakıf kurumunun en aktif parçası imaret yapılarıdır denebilir. Ayrıca şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde de imaretler önemli bir role sahiptir[36]. Selçuklu ve Osmanlılar gibi Türk-İslam devletleri de bu türden sosyal yapılara, hâkim oldukları coğrafyalarda birbirinden güzel örnekler vermişlerdir[37]. Amasya'da da bu örneklerden bulunmaktadır. Beslenme ihtiyacının öneminden olsa gerek ki hayırseverler tarafından henüz Osmanlı hâkimiyetinin ilk 15 yılında şehirde üç imaret inşa edilmiştir. Bunlar; Yakub (1412), Yakut (1413), ve Bayezid Paşa (1414) imaretleridir. XVI. yüzyıl başında Hatuniye İmareti'nin (1509) yapılmasıyla nehrin iki yakasında halka hizmet veren imaret kurumu mevcut hale gelmiştir.

Bunlardan Yakub Paşa İmareti (Çilehâne), Çelebi Sultan Mehmed devri Osmanlı ümerasından, Amasya Valisi Seyfeddin Torumtay soyundan Yakub Paşa b. İdris tarafından 1412 yılında Pir İlyas Türbesi civarında yaptırılmıştır (Fotoğraf 7)[38].

---

[34] Bk. Külliyeler.
[35] Kâmus-i Türkî, s. 950.
[36] H. Ziya Ülken, "Vakıflar ve Türk Şehirciliği", *VD*, S 9, Ankara, 1971, s. 13.
[37] Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul, 2015, s. 236.
[38] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 311-312.

Günümüzde Pirler Parkı olarak bilinen yerin karşısında inşa edilen yapı, çok sayıda gelir[39] ve görevliye[40] sahiptir.

Fotoğraf 7: Yakub Paşa İmareti (Çilehâne) genel görünümü

Balos Kayası eteklerinde, şehrin topoğrafik sınırlarındaki düzlüklerden birisinde bulunan imaret; Yakutiye, Mehmed Paşa ve Gümüşlüzâde Mahalleleri ile çevrilmektedir. Gümüşlüzâde Hâce Celîl Çelebi'nin imaretin bulunduğu yerde Pîr İlyas adına bir zaviye yaptırmasıyla burası *"Kasr-ı Sofiyân"* olarak adlandırılmış[41] ve mahallenin ismi Osmanlı döneminde de aynı şekilde kullanılmıştır. Nitekim XVI. yüzyılda da buranın "*Sofular Mahallesi"* olarak adlandırıldığı görülmektedir[42]. İmaretin yapılmasıyla mahallede yoğunlaşma başlamış olmalı ki daha sonra bu mahalleye yeni yapıların eklemlenmesiyle mahalle sınırları Balos Kayası eteklerindeki yamaçlara doğru genişlemiştir. Ayrıca Osmanlıların Selçuklu döneminden kalma bir tasavvufî karakterin ismiyle mahalleyi adlandırmaya devam etmeleri tarihsel ve kültürel sürekliliği göstermesi açısından da kıymetlidir.

Yine erken dönem yapılarından olup, bugün ayakta olmayan Yakutiye İmareti, eski Amasya emirlerinden Hacı Kutlu Şehzade Süleyman Şah'ın oğlu, Osmanlı

[39] KKA, TD 583, vr. 86a; BOA, TD 387, s. 357; KKA, TD 26, vr. 155a-b; AŞS, 76/ 41; AŞS, 47/ 125.
[40] VGMA, HD 534/ 94.
[41] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 153.
[42] BOA, TD 387, s.353.

ümerasından Sinaneddin Yakut Paşa tarafından 1413 tarihinde yaptırılmıştır[43]. Yine Yeşilırmak'ın güney sahillerinde Yakub Paşa İmareti ve Gümüşlüzâde Camii'nin kuzeyinde yaptırılan imaret erken dönemde Osmanlı yerleşim planının ırmağın güney sahillerine çekilmeye çalışıldığının önemli bir göstergesidir. Zira daha sonra Bayezid Paşa İmareti, Yörgüç Paşa Külliyesi arasındaki hatta kalacak olan bu yapı Aşağı Pazar bölgesinin de işlek mıntıkalarından birisidir. Aynı zamanda inşa edildiği tarihten itibaren bulunduğu yerde bir mahalle oluşmasını, mahallenin de yapının ismiyle anılmasını ve Osmanlı'nın son dönemine kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bu durumun oluşmasında bânisinin[44] ve başka hayırseverlerin vakfettiği[45] akarâtın rolü de büyüktür. Bu halde vakıfların şehrin fiziki yapısının oluşmasındaki rolü yalnızca yapının inşa edilmesiyle sınırlı kalmamakta, zaman içerinde kullanıma bağlı olarak meydana gelen yıpranmalar ya da afetlerde karşılaşılan hasarlar da vakfın kendi öz varlığı ya da başka hayırseverler tarafından tesis edilen diğer vakıflar tarafından karşılanarak müesseselerin ayakta kalması sağlanmaktadır.

Osmanlının Amasya hâkimiyetinin başlarında inşa edilen vakıf müesseselerden bir diğeri de Bayezid Paşa İmareti'dir. İmaret, Çelebi Sultan Mehmed'in şehzadeliğinde Amasya muhafızlığı görevinde bulunmuş, onun ve oğlu II. Murad'ın sadrazamlığını da yapmış Amasyalı Bayezid Paşa b. Yahşi Bey tarafından 1414 yılında yaptırılmıştır[46]. Paşa tarafından imaretin masrafları için hayli fazla akarât vakfedilmiştir[47]. Ayrıca hizmetlerin devamlılığı için görevli kadrosu da oldukça geniştir[48]. Birçok hayırsever de imaretin giderleri için menkul ve gayrimenkul mallarını vakfetmişlerdir[49].

İmaret, Yeşilırmak'ın akış yönüne göre sağında, şehrin kuzeydoğusunda, Ayvasıl Bağları'nın güneybatısında inşa edilmiştir. Daha sonraki tarihlerde inşa edilmiş olan yukarıda bahsi geçen külliyelerle birlikte düşünüldüğünde, şehrin en kuzeydoğusunda bulunan bu imaretle, şehrin güneybatı istikameti arasında bağlantı kurulmaya çalışıldığı görülecektir. Nitekim imaretin doğusunda şehrin önemli yeşil alanlarından birisi olan Ayvasıl Bağları bulunmaktadır. Bu bağların Osmanlının son döneminde dahi şehrin

[43] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 92-84.
[44] BOA, Ev. Vkf, 18/58; VGMA, VD 608-2/ 388.
[45] AŞS, 58/3; AŞS, 67/95.
[46] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 553-554; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 112.
[47] VGMA, VD 605/244; VD, 605/247.
[48] VGMA, HD 534/ 97.
[49] AŞS, 7/28; AŞS, 13/100; AŞS, 78/131.

önemli yeşil alanlarından biri olduğu düşünüldüğünde[50], şehrin yerleşim alanının ırmağın güneyindeki bölgenin doğudaki uzanışını Bayezid Paşa İmareti'yle sınırlamak mümkündür.

Yapıldığı yerde bir mahalle oluşmasını ve mahallenin yapının bânisinin ismiyle anılmasını sağlayan bu vakıf eserin, kayıtlara göre yapının 1656[51] ve 1664[52] yıllarında iki defa 40.000 akçelik bakım-onarıma ihtiyaç olduğuna dair keşif yapıldığı anlaşılmaktadır. Sonraki kayıtlarda belirtilmese de imaret, muhtemelen bu tarihlerde külliyetli bir tadilattan geçmiştir. Gördüğü bakım-onarımlar sayesinde tüm birimleri olmasa da camisi günümüze ulaşarak şehirdeki önemli yapılardan biri olma özelliğini devam ettirmektedir. Bulunduğu yerde oluşan mahalle, halen aynı isimle anılmaya devam etmektedir.

Bu imaretlerle birlikte XVI. yüzyıl başında nehrin kuzey istikametinde, sur içinde yapılan Hatuniye İmareti'nden bahsetmek gerekir. Yapı, Sultan II. Bayezid'in zevcesi ve şehzade Ahmed'in validesi Bülbül Hatun tarafından cami, mescit ve imareti içerir şekilde 1509 tarihinde yaptırılmıştır[53]. Yaptırıldığı yerde oluşan mahalle, bânisi Bülbül Hatun'dan ötürü *"Hatuniye"* mahallesi olarak anılmıştır. Cami-i Enderun, Kurşunlu ve Karatay mahalleleri ile çevrili olan mahalle, imaretin tamamlanmasıyla muhtemelen Karatay ve Cami-i Enderun mahallelerinin kimi kısımlarının dâhil edilmesiyle oluşmuştur. Osmanlılar döneminde sur içinde yaptırılan tek büyük vakıf eserdir. Zaten sur içinde yoğun bir yapılaşma ve yerleşmenin erken Türk hâkimiyetinden itibaren olduğu belirtilmişti. İmaretin inşasıyla birlikte, aşağıda değinilecek akarları olan hamamlar[54] sur içine büyük bir canlılık getirmiş olmalıdır. Bu halde vakıfların Amasya şehrinin fiziki yapısındaki etkisi yalnızca sur dışında istikamet belirlemekle kısıtlı kalmamıştır. Sur içinde de şenlendirilmesi istenilen yerler belirli bir düşünce ürünü olarak seçilerek ihya edilmiştir.

3.3 Zaviyeler

Yolcu dervişleri misafir etme amacıyla yapılan ve Anadolu'nun Türk-İslam kimliğine bürünmesinde son derece önemli bir role sahip olan zaviyeler, Arapça 'da köşe

[50] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 89.
[51] AŞS, 11/ 72.
[52] AŞS, 15/ 36.
[53] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 135. İmaret'in vakfiyesi hakkında detaylı bir inceleme Gündüz tarafından yayınlanmıştır. Bk. Ahmet Gündüz, "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları", *VD*, S 55, Ankara, 2021, s. 25-53.
[54] Vakfiyesi için bk. BOA, Ev. Vkf, 4/ 16; Ev. Vkf, 20/8; VGMA, VD 734/279.

anlamına gelmektedir. Farklı dönem ya da zamanlarda *"ribât, hankâh, buk'a, düveyre, tekke-tekye, âsitâne, mevlevihâne, dergâh, darü'r-râh"* kelimeleriyle de ifade edilmiştir[55]. Ancak özellikle tekke ve zaviye tanımlamalarının birbirleri yerine kullanıldıkları sıklıklar görülür. Esasında tekkeler, bir tarikata mensup dervişlerin içinde yaşadığı[56], tarikata ait zikir ve ayinleri icra ettikleri yerlerdir[57]. Zaviyeler ise yerleşim yerlerinin çevresindeki küçük tekkeler olup, ıssız ve güvenlik bakımından tehlike arz eden yerlerde gelen-geçen yolculara geceleme ve yeme içme hizmeti veren binalardır[58].

Zaviyeler evvela Anadolu'nun Türkleşme/İslamlaşma sürecinin başlangıcında boş toprak bulma ve yeni yurt edinme maksatlarıyla Anadolu'ya gelen Horasanlı Türkler tarafından kurulmuş ve devlet tarafından da bir propaganda ve teşkilatlanma alanları olarak kullanılmıştır[59].

Yerel idare inisiyatiflerinin ve tasarruf imkânlarının kısıtlı olduğu bahsi geçen dönemlerde devlet; şeyh ve dervişlerin öncülüğünde, onların kurdukları tekke ve zaviyeler etrafında oluşan sosyal hayat sayesinde toplumsal düzeni sağlamıştır[60]. Aynı zamanda Anadolu'da bakımsız ya da ıssız kalmış arazi ve bölgelerde kurulan tekke ve zaviyeler, ileride ortaya çıkacak yerleşme ve iskân alanlarının da nüvesini oluşturmuşlardır[61].

Anadolu Selçuklularının dağılmasıyla hâkim oldukları bölgelerde ortaya çıkan otorite boşluğunda Osmanlı Beyliği yeni fethedilen ya da kontrol altına alınan yerlere yerleşen şeyhlere geniş imkânlar tanıyarak zaviyeler kurmalarını teşvik etmiş ve mevcut zaviyelerin vakıflarını genişletmek gibi yollarla düzen ve otorite tesisini sağlama yollarına gitmiştir. Böylece devletin istediği asayiş ortamı ve içtimaî nizam zaviyeler ve şeyhleri eliyle oluşturulmuştur[62].

---

[55] Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *VD,* S 2, Ankara, 1978, s. 248.
[56] Nihat Yörükoğlu, "Manisa'da Hafsa Sultan Hânkahı", *VD,* S 13, s. 489.
[57] Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mîmarîsinde Tarîkat Yapıları: Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977, s. 58-97.
[58] Doğan, *Tarîkat Yapıları,* s. 58-97; Ocak, "Zaviyeler", s. 250.
[59] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD,* S 2, Ankara, 1942, s. 295-298.
[60] İrfan Gündüz, *Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 2019, s. 8.
[61] Ergin, "Şehirciliğin Tarihi İnkışafı", s. 11-21.
[62] Ergin, "Şehirciliğin Tarihi İnkışafı", s. 23.

Amasya'da da çok sayıda zaviye kurulmuş, bazı mahalleler bu zaviyelerin etrafında teşekkül etmiştir (Bk. Tablo 4). Bunlardan ilki Yeşilırmak kenarında M 1314 tarihinde Alaeddin Ali Pervane Bey tarafından yaptırılan Amasya Mevlevîhânesi'dir.[63]. Kurucusunun adındaki benzeşimden ötürü kaynaklara *"Sultan Alaaddin Mevlevîhânesi"* şeklinde tezahür etmiştir[64]. Günümüzde Hükümet Köprüsü olarak bilinen köprünün güney ucunda, Sarçhâne'nin doğusunda yer almaktadır. Mevlevîhâne, Celâlî olaylarında yanmış ve şeyhi İbrahim Çelebi'nin vefat etmiştir. Sonrasında Bayram Paşa tarafından 1637'de yeniden yaptırılarak vakıflarına eklemelerde bulunulmuştur[65]. Zaviyenin 1850 yılında bakım-onarımına başlanmış ancak tamamlanamamıştır. Bunun üzerine Mevlevîhâne'nin şeyhinin talebi üzerine evkâf hazinesinden 15.000 kuruş verilerek eksiklerinin tamamlanmasına karar verilmiştir[66]. Osmanlıların Yeşilırmak'ın güneyinde belirledikleri genişleme istikameti üzerindeki hatta bulunan yapı, Saraçhâne'nin yapılması ve bu hattın zaman içerisinde diğer vakıf yapılarla donatılmasıyla merkezî noktalardan birisinde bulunur hale gelmiştir. Aynı mahallede şehrin fiziki yapısına tesir etmiş olan vakıf yapılardan birisi de Selâmet Hatun Zaviyesi'dir. *"Yâ Vedûd Tekkesi[67]"* olarak da bilinen zaviye, Amasya Kadısı *"Molla Beglik"* olarak bilinen Nizameddin Abdurrahman Muslihi'nin kızı Selâmet Hatun tarafından 1453 yılında yaptırılmıştır[68]. Selâmet Hatun Zaviyesi'nin günümüze yalnızca türbesi ulaşmıştır[69].

Amasyalılar için mesire alanlarından birisi olan kalenin kuzeybatısındaki Kelkis mevkii, bu özelliğini yakın dönemlere kadar korumuştur. Bu durum, M 1414 yılında Şeyh Cûî olarak bilinen Şeyh Cemaleddin Mehmed b. Şeyh Osman tarafından burada bir zaviye yaptırılmasıyla da değişmemiştir. Fakat zaviyenin inşası, Kelkis ismini unutturmuş, buranın Şeyh Cûî olarak adlandırılmaya başlanmasına vesile olmuştur[70]. Ayrıca burada Şeyh Cûî ismiyle yeni bir mahalle teşekkül etmesine yol açmıştır[71]. Zaviyenin ahır, oda ve duvarlarının 1650 tarihinde 8.000 akçeye tamir edildiği kayıtlıysa

[63] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 123.
[64] AŞS, 76/65.
[65] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 161.
[66] Serbestoğlu, *19. Yüzyılda Amasya,* s. 84-85.
[67] "Medine-i Amasya'da Seâmet Hatun nâm-ı diğer Yâ Vedûd Zaviyesi vakfının…" VGMA, HD 1071/ 48.
[68] VGMA, HD 531/ 92.
[69] 1838 tarihli kayıtta vakfın zaviyesinin mevcut olmadığı ancak türbesinin bulunduğu belirtilmekte; mütevellinin vakfiye suretini göstererek muhasebesine katıldığı bildirilmektedir, bk. AŞS, 76/63.
[70] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 233-234; III, s. 122-123.
[71] AŞS, 61/67.

da[72] yapı günümüze kadar ulaşamamıştır. Bina yerinin seçimine bakıldığında şehrin kuzeyinde, Yeşilırmak'ın akış yönüne göre solunda yeşil bir alanın tercih edilmesi, bu kısımda da bir şenlendirme düşüncesi olarak görülebilir.

Şehrin bir diğer genişleme istikameti de Zincirli Kaya'nın batı yamaçları ve Çakallar Suyu'nun akış yönüne göre solundan Yeşilırmak'a doğru uzanan kuzey hattıdır. Buradaki ilk Türk-İslam eseri yapı, Fethiye Camii'dir[73]. Ancak Osmanlı hâkimiyetiyle beraber kuzeye doğru yayılan bir planda yapıların zamanla yoğunlaştığı görülür. Nitekim Bedesten'in de yapılmasıyla bu hat, şehrin en işlek ve canlı bölgesi haline gelmiştir. Bu mıntıkada yapılan erken Osmanlı vakıf eserlerinden ilki Ahi Darbhâneci Zaviyesi'dir. Zaviye, Amasya Darphane Emiri olan *"Ahi Darbhaneci"* namıyla ünlü Şemseddin Ahi Ahmed Çelebi b. Bedreddin Ahi Mahmud tarafından M 1430 yılında Pervane Bey Mahallesi'nde yaptırılmıştır[74]. Daha sonra 1453 yılında Fergana'nın Kuba Kasabası'ndan çıkmış olan Hüseyin b. Mehmed nâmına torunu Şeyh Hüsâmeddin Hüseyin el-Halvetî tarafından medreseyle birlikte yaptırılan zaviye[75], etrafında yeni bir mahalle oluşmasını sağlamış ve buranın *"Kuba Mahallesi"* olarak anılmaya başlamasına yol açmıştır. Görünüşe göre bu zaviye yeni bir iskân alanı oluşturduğu gibi şehrin fiziksel yayılımının da aynı hat üzerinde topografyanın sınırlarına doğru uzanan bir alana yayılmasını sağlamıştır.

Buranın batı kısmında, Ferhad Dağı'nın eteklerindeki düzlüklerde ise Şeyh Kırık Zaviyesi bulunmaktadır. Selçuklular döneminde bu bölgede hankâh isimli bir mahalle olduğu bilinmektedir. Bu mahalle Osmanlılar döneminde M 1436 yılında Şeyh Garik/Kırık zaviyesinin yapılmasıyla *"Şeyh Garik maa' Hankâh"* olarak anılmaya başlamıştır[76]. Zamanla hankâh ifadesi de ortadan kalkarak doğrudan Şeyh Garik Mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır[77].

Ahi Sadeddin Zaviyesi ise Osmanlı döneminde sur içinin fiziki yapısında değişikliğe sebep olan ender vakıf eserlerindendir. Zaviye, Meydan Köprüsü civarında Osmanlı öncesi ismiyle Şubaşı Mahallesi'nde M 1369 yılına kadar burada ikâmet eden

---

[72] AŞS, 7/75.
[73] Bk. Ulu Cami.
[74] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.239-240.
[75] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.157.
[76] BOA, TD 387, s. 354.
[77] AŞS, 51/48.

ulemadan Sadeddin Çelebi adına, evladından divan kâtibi Sadi Efendi tarafından 1473 yılında yaptırılmıştır[78]. Zaviyenin yapılamasıyla mahalle Ahi Sadeddin Mahallesi olarak isimlendirilmeye başlanmış[79] ve son döneme kadar bu isimle ulaşmıştır[80].

Tablo 4: XIII-XVIII. yüzyıllarda Amasya'da tespit edilen tekke ve zaviyeler.

No	Zaviye adı
1	Amasya Mevlevihânesi
2	Şeyh Sofi Zaviyesi
3	Şeyh Cuî Zaviyesi
4	Ahi Darbhâneci Zaviyesi
5	Ahi Sadeddin Zaviyesi
6	Hızır Paşa Zaviyesi
7	Şeyh Kuba Dede Zaviyesi
8	Selâmet Hatun Zaviyesi

Yukarıda bahsedilen zaviyeler şehrin fiziki yapısına tesir eden yapılar olmakla beraber sundukları hizmetlerle sosyal ve kültürel yönden de şehir hayatında hissedilir dokunuşlar gerçekleştirmişlerdir. Bu vakıf yapıları tesis eden hayırseverlerin şartları arasında vakıfların gelirlerinin bir kısmının misafirlerin masraflarına harcanması, cuma namazları akabinde bir miktar Kur'ân-ı Kerim tilavetinden sonra mesnevi okunması[81], fukaraya dağıtılmak üzere helva pişirilmesi[82] gibi muhtelif birçok istekleri bulunmaktadır. Diğer taraftan bu müesseselerin şeyh, nâzır, kitabet, aşçı, imam vb. birçok uzmanlık alanında istihdam sağladığı da görülmektedir[83].

3.4 Camiler

Bir araya gelinip, toplu halde namaz kılınan ibadethaneler olan camiler, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *el-mescidü'l-câmi'(*cemaati toplayan mescit) terkibinin kısaltılmış halidir. Daha sonra, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minberi olan mescitler cami; minberi olmayan, dolayısıyla cuma namazı kılınmayan daha küçük olanlar ise mescit olarak

[78] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 148-149, 232.
[79] BOA, TD 387, s. 353; KKA, TD 26, vr. 1b.
[80] AŞS, 64/77.
[81] AŞS, 21/ 91; VGMA, VD 600/ 76; VGMA, VD 587-3/4.
[82] AŞS, 47/21.
[83] VGMA, HD 1069/5; HD 1068/149; HD 533/ 21; VGMA, HD 531/92.

adlandırılmıştır[84]. Camiler, İslâm'ın ilk devirlerinde ibadet edilen mekânlar olmakla birlikte, ilim öğrenilen, sosyal ve siyasî meselelerin görüşüldüğü yerlerdir[85].

Cami, günlük hayatın şehir ölçeğindeki önemli unsurlarındandır. Mescitlerin mahallelerde üstlendikleri cemaat oluşturma görevini, şehrin bütününde camiler üstlenir. Cami, cemaatin belirli zamanlarda toplandığı bir çeşit forum fonksiyonuna da sahiptir. İdare ile halk arasında bir iletişim merkezi konumundaki bu yerlerde, şehir hayatını alakadar eden kararların cemaat tarafından duyulması ve insanların tepkilerinin ölçülmesi de sağlanır. Bu şekilde cami, dinî ve dünyevî meselelerin İslâm hukukuna mütenasip olarak çözüme kavuşturulduğu bir toplumsal müessese niteliğine bürünmekte, günlük hayatın kamu düzeninin, yönetim adına denetim altında tutulduğu bir mekân olarak belirmektedir[86]. Osmanlılarda padişahlar tarafından yaptırılan büyük camiler *"selâtin camisi"* olarak adlandırılmıştır. Yol boylarındaki üstü açık mescitlere ise *namazgâh* denilmiştir[87].

Osmanlılarda ilk başlarda bir yere kadı tayine edildiğinde görev yapacağı yerin camisine götürülür, beratı burada okunurdu. Kadı aynı zamanda davalara da cami de bakardı. Bazı tahkikat ve soruşturmalar da camide yapılırdı. Şahısların yaptırdıkları camiler onların koydukları hükümlerce ve tayin ettikleri görevliler vasıtasıyla uygulansa da kâdının bu noktada onların yetkilerini aşabildiği durumların örnekleri çoktur. Bir görevlinin yeri bir şekilde boşaldığında mütevelli tarafından tavsiye edilen kişi, kadı vasıtasıyla merkeze iletilir, yapılan soruşturmada bu kişi uygun görüldüğünde beratı verilerek göreve başlardı[88].

Bir yerde bir cami inşa edildiğinde etrafında bir çekim merkezi oluşarak nüfusun artmasını sağlar, böylece cami çevresinin genişleyerek yeni bir yerleşim birimi ortaya çıkmasına vesile olurdu. Camisi olmayan yerlerde ise nüfus arttığında ya da yakınlarında cuma camisi bulunmadığında *"cuma sevabından mahrum kalmamak"* gerekçesiyle ahali tarafından mescitlerine minber ekleyerek camiye çevrilmesi hakkında izin alınmasının

[84] Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s. 46.
[85] Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983, s. 25.
[86] Kıvrım, *Ayntab'da Gündelik Hayat*, s. 53.
[87] Önkal, Bozkurt, "Cami", s. 47.
[88] Önkal, Bozkurt, "Cami", s. 52-54.

örneği de hayli fazladır[89]. Bu tip durumlarda mescidin minber eklenerek camiye dönüştürülmesinde yapılan ilk iş hatip atamasıdır. Öyleyse camileri mescitlerden farklı kılan özelliklerden birisi de hatip kadrosunun olmasıdır denilebilir.

Cami ya da mescit yaptıran bir hayırsever, caminin giderleri ve görevli ücretleri için menkul ya da gayrimenkul mallarından da vakfederdi. Böylece birçok fonksiyonu bulunan bu müesseseler uzun yıllar ayakta kalıp, hizmet vermeye devam edebilmişler; birçoğu bulundukları yerin toponomisinde kalıcı izler bırakarak sahip olduğu fiziksel bir özelliğin (Loğ Minare, Burmalı Minare) ya da kurucusunun isminin mahalle ismi olarak anılmasını sağlamışlardır.

Evliya Çelebi Amasya'da 240 cami olduğunu söylerken, bunlardan Sultan II. Bayezid, Küçük Ağa, Bayezid Paşa, Mehmed Paşa, Yakub Paşa (Çilehâne), Mahkeme, Fethiye, Yörgüç Paşa ve Gökmedrese camileri olmak dokuzunun ismini zikreder. Ayrıca Amasya mescitlerinden Saraçlar, Temenna, Büyük Ağa, Kılıççı, Kadı Köprüsü, Dere, Yukarı Pazar, Sefer Ağa, Bedesten, Çöplüce, Mustafa Bey, Ali Ağa, Aşağı Pazar, Garipler, Çukurlar, Hocazâde, At Meydanı, Kanlı, Bakacak, Yukarı Meydan ve Aşağı Meydan mescitlerinin isimlerini sayar ve bunların her birinin selâtin camileri gibi olduklarını ifade eder[90]. Evliya Çelebi'nin saydığı cami ve mescitlerin her biri müstakil birer cami ya da mescit değildir. Örneğin Küçük Ağa Camii olarak bahsettiği cami ve Büyük Ağa Mescidi olarak bahsettiği mescit medreselerin birer ünitesidir.

Amasya'da Türk-İslam egemenliğine ait ilk cami olarak Eleni Kilisesi'nden camiye tahvil edilen Fethiye Camii zikredilmektedir. Caminin olduğu alan Fetih Gazi'nin mülkü olduğundan Osmanlı öncesinde buraya Fetih Gazi Han Mahallesi ismi verilmiştir[91]. Osmanlı döneminde bu cami etrafındaki mahalle cami ile özdeşleştirilerek *Fethiye Mahallesi* olarak anılmış ve bu mahalle aynı isimle son döneme kadar ulaşmıştır[92]. Erken dönem Türk eserlerinden olup, günümüze ulaşamayan Melik İsmail Camii ise, Melik İsmail Danişmedî tarafından günümüzde Şamlılar olarak bilinen mahallede yaptırılmıştır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı idaresinden

[89] Amasya'da Gököyük Köyü'nde ve yakınında cami olmadığından Müslümanların cuma sevabından mahrum olmalarından köy ahalisinden Mürsel, Mehmed, Veli ve Osman isimli hayırseverler tarafından mescide minber eklenerek camiye tahviline izin verilmiş ve hatip ataması yapılmıştır, AŞS, 18/116.
[90] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 96-97.
[91] Bk. Ulucami.
[92] AŞS, 60/6.

önce bu mahalle, caminin banisine izafeten *Danişmendiye Mahallesi* olarak zikredilirken, Danişmendliler döneminde Mısır Türkleriyle yapılan mücadeleler sonucu buraya hicret eden Şamlıların hayli kalabalık olmasından ötürü[93] Osmanlı kayıtlarına Şamlılar Mahallesi olarak geçmiştir[94]. Şehrin kuzeyinde Yeşilırmak'ın akış yönüne göre solunda bulunan bu alanda erken dönemlerde bir yapının inşa edilmesi buranın da şenlenmesi istenen alanlardan biri olduğunu göstermektedir. Fakat bu bölgedeki esas canlanma Osmanlı idaresinde XV. yüzyıl sonlarında yapılan Hüseyin ve Ayas Ağa medreselerinin inşa edilmesiyle gerçekleşecektir.

Kısa, küt şekildeki minaresinden ötürü halk arasında Loğ Minare Camii olarak da bilinen Enderun Camii ise sur içine Danişmendiler döneminde Melik Şemseddin İsmail Gazi tarafından M 1238 öncesinde eklenmiş diğer bir vakıf eserdir[95]. Cami, sur içerisinde yer almasından ötürü Enderun Camii olarak anılmıştır. Bu alandaki boşlukların doldurulması gayretinin bir ürünü olarak burada yaptırılmış olmalıdır. Nitekim cami etrafında oluşan yerleşim birimi Cami-i Enderun Mahallesi[96] olarak adlandırılmıştır. Birçok hayırsever de bu caminin ihtiyaçları için vakıflar kurarak ayakta kalmasını arzulamıştır[97].

Selçuklu ümerasından Necmeddin Ferruh tarafından M 1237-1247 tarihleri arasında yaptırıldığı kitabesinden anlaşılan[98] *"Pervane Bey Cami"* ise vakfiyesi Necmeddin Ferruh'un damadı İzzeddin Mehmed Pervâne Bey tarafından M 1292 tarihinde tanzim ettirildiği için bu isimle anılmıştır. Halk arasında minaresinin şeklinden ötürü *"Burmalı Minare Camii"* olarak da bilinir[99]. İnşa edildikten sonra etrafında bir yerleşim alanı oluşmasını sağlamış ve buradaki mahalle de Selçuklulardan itibaren hiçbir değişikliğe uğramadan *"Pervâne Bey Mahallesi[100]"* olarak son döneme kadar ulaşmıştır. Kimi hayır sahipleri, bu caminin ayakta kalması için vakıflar tesis ederek katkıda

---

[93] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s 149-150; Mustafa Vazıh Hz. Peygamber karşıtı bir grup olup, kaçıp Amasya'ya yerleşen bir aile olduğunu belirtmekteyse de belirli bir dönemde bu ismin Danişmendiye olarak isimlendirildikten sonra tekrar Şamlılar olarak adlandırılmaya devam etmesi, hele ki uzun bir Bizans idaresinden sonra, çok da doğru görünmemektedir, bk. Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları,* s. 76.
[94] BOA, TD 387, s. 353; KKA, TD 26, vr. 1b.
[95] Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s.58; Yapının Danişmendliler 'in yapı tarzına benzediği hakkında bk. Gabriel, *Monuments Turcs d' Anatolie*, s. 46.
[96] AŞS, 67/56.
[97] VGMA, HD 533/ 28; HD 534/93; HD 1138/ 98; HD 1140/ 36.
[98] Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 99-101.
[99] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 115.
[100] AŞS, 60/6.

bulunmuşlardır[101]. Yukarıda söz edildiği üzere Sultan II Bayezid Külliyesi'nin tamamlanmasıyla Yukarı Pazar kısmındaki tüm camilerden minberler kaldırılıp, şehrin cuma camisi olarak külliyenin camisi tayin edilmiştir. Minberi kaldırılan camilerden birisi de Pervane Bey Camii'dir. Nitekim eldeki verilere göre 1734 tarihinde, Pervane Bey Mahallesi sakinlerinden Hafız Hüseyin Halife, mescide çevrilmiş olan bu yapıya kendi malıyla minber eklemiş ve yeniden hatip ataması yapılarak camiye tahvil edilmesini sağlamıştır[102]. Yukarı Pazar bölgesinin şehrin en işlek ve yoğun noktalarından olduğuna değinilmişti. Buna bakarak caminin mescide çevrilmesi ve yeniden cami olması arasında geçen yaklaşık 250 yıllık caminin olduğu bölgenin nüfus yoğunluğunun artmaya devam ettiği söylenebilir.

Pervâne Bey Mahallesi'nin doğusunda, Saray Düzü'nün kuzeybatısı ve Sofuzâde Mahallesi'nin güneyinde ise Gümüşlüzâde Mahallesi bulunmaktadır. Osmanlı öncesi dönemde Gıyaseddin Şah Mahallesi olarak bilinen bu bölge, Gümüşlüzâde Taceddin Mahmud Çelebi tarafından M 1325 yılında Gümüşlüzâde Camii'nin yaptırılmasından[103] sonra Gümüşlüzâde Mahallesi olarak adlandırılmaya başlamıştır[104]. 1728 yılında depremden zarar gören kubbesi ve diğer yerleri iki hayır sahibinin vakfettiği 900 kuruş ile ahşap olarak yeniden yaptırılmıştır[105]. Gördüğü bakım-onarımlar sayesinde günümüze ulaşan cami, etrafındaki mahallenin de aynı isimle son döneme kadar ulaşmasını sağlamıştır. Caminin yaptırıldığı bölge Balos Kayası'ndan kuzeye, Yeşilırmak'a doğru yayılan hattın arasındaki boşluklardan birinin daha dolmasını sağlamıştır.

Sebükiddin Mahallesi'nde, Meydan Köprüsü'nün kuzey ucunda ve kale kapısı önünde M 1339 tarihinde Babazâde Nureddin Kutlu Bey tarafından yaptırılan Kutlu Bey Camii, sur içinde yoğunlaşma sağlayan vakıf eserlerdendir[106]. Arşiv kayıtlarında Nureddin Cevherî Camii şeklinde geçmektedir[107]. Cami günümüze ulaşmamıştır. Sebükiddin Mahallesi'nden Hacı Mehmed 1706 tarihinde, geliri cami imamına verilmek

[101] VGMA, HD 531/ 85.
[102] AŞS, 37/152.
[103] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.167-168.
[104] AŞS, 37/45.
[105] AŞS, 31/51.
[106] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.146.
[107] "Amasya'da vâkî' Meydân Köprü kurbunde, Kutlu Nureddîn'in binâ eylediği câmi-i şerîfin yevmi iki akçe vazife ile hatibi…" AŞS, 33/ 112.; Amasya Tahta Köprü Başında vâki' Nureddin Cevheri'nin binâ eylediği câmi-i şerîfte müezzin olamayıp…" AŞS, 25/ 99.

şartı ile 35 kuruş vakfetmiştir[108]. Buna göre cami, XVIII. yüzyıl başlarında ayaktadır. Fakat XIX. yüzyıl muhasebe kayıtlarında isminin zikredilmemesi, bu dönemden itibaren mevcut olmadığını göstermektedir. Bulunduğu mahalle ise adını burada M 1378 yılına kadar ikamet etmiş olan Ahî Sebükiddin'den almaktadır.

Balos Kayası eteklerinde, Amasya'nın güneydoğusundaki topografik sınırlarında, Sofular Mahallesi'nde şehre eklenen bir vakıf eser de 1485 yılında inşa edilen Abdullah Paşa Camii'dir. Caminin banisi, beylerbeyliği ve II. Bayezid devrinde vezirlik yapan Abdullah Paşa b. Hacı Sinan'dır[109]. Caminin bulunduğu sokak günümüzde dahi Osmanlı dönemindeki dokusunu koruyan yerlerden birisidir. Cami geçirdiği bakım-onarımlar sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır (Bk. Fotoğraf 8). Bunlardan birisinde vakfın mütevellisi Mehmed b. Hüseyin Efendi'nin Ekim 1667'de mahkemeye yaptığı başvuruda, caminin kurşunlarının çürüdüğünü, kapı perdelerinin eskidiğini, tuvalet ve musluklarının bakım-onarıma ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Yapılan tahkikatta vakfın 230 kuruşluk bir masrafla bakım-onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır[110]. Vakıfların mütevelli, nazır ya da diğer görevlilerinin vakıflarla ilgili bu tarz müdahaleleri şehrin fiziki dokusunun korumasında önemli bir role sahiptir.

Fotoğraf 8: Abdullah Paşa Camii dış cephe görünümü

[108] AŞS, 25/ 31.
[109] Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s.362; Semevi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimâi Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", *İÜ İktisâd Fakültesi Mecmuası*, XXIII, 1962/1963, s.44; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara, 1983, s. 234.
[110] AŞS, 16/ 82.

XV. yüzyılda inşa edilen vakıf eserlerden birisi de Serkilârî Süleyman Ağa Camii'dir. Cami, Sultan II. Bayezid'in kilercibaşısı Süleyman Ağa b. Abdüssamed tarafından Kazgancı Mahallesi'nde 1485 yılında yaptırılmıştır[111]. Yapıldığı yer, bedesten yakınında, Amasya'nın en işlek mıntıkalarından birisidir.

Fotoğraf 9: Serkilârî Süleyman Ağa Camii

Caminin 1682 tarihinde depremden ötürü zarar gören kubbesi ve diğer mevzilerinin tamiri için 179 esedî kuruş harcandığı anlaşılmaktadır[112]. Benzer şekilde 1734 tarihinde 158 kuruşluk bir onarımdan geçtiği görülmektedir[113]. Cami, geçirdiği bakımlar sonucu günümüze ulaşmıştır (Bk. Fotoğraf 9).

Süleyman Ağa Camii'ne yakın bir mevkide, Hoca Süleyman Mahallesi'ndeki Sığır Pazarı kenarında mahalleye adını veren Hoca Süleyman'ın oğlu Pir Mehmed Çelebi tarafından 1501/1502 yıllarında bir cami daha yaptırılmıştır (Bk. Fotoğraf 10)[114]. Bu bölgede vakıf eserlerin hayli yoğun olması, buranın işlekliğinin de bir göstergesidir.

---

[111] Uzunçarşılı, *Kitabeler,* s.124; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,* s. 242.Vakfiyesinde Sultan Bayezid Han'ın azadlısı Süleyman Ağa b. Abdüssamed yazmasına rağmen kitabesinde Selim Ağa olarak geçmesi "Süleyman Ağa lafzının vezn-i mısra'a sığmadığı cihetle ihtiyâr idilmiş olduğu" şeklinde açıklanmaktadır, Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 85.

[112] AŞS, 18/ 30-31.

[113] AŞS, 38/ 39.

[114] AŞS, 48/ 71-72; Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 73.

Başka bir bakış açısıyla vakıf eserler bir yeri cazibe merkezi haline getirirken diğer taraftan da oluşan bu çekimden ötürü yeni vakıf müesseselere ihtiyaç duyulmasına yol açarak bazı alanlarda yoğunlaşmanın yaşanmasını sağlamışlardır. Hayırseverler de güçleri nispetinde bu yapıların hizmet ve binalarının devamlılığı için vakıflar kurarak destekte bulunmaya devam etmişlerdir. Bunlardan birisi de Turidizade Abdullah Ağa'dır. Hayır sahibi, aynı mahallede iki katlı, bahçeli evinin kira gelirini bu camide imam olanlara vakfedilmiştir[115].

Fotoğraf 10: Pir Mehmed Çelebi Cami.

Amasya camilerinin şehrin fiziki yapısının şekillenmesinde rolü büyüktür. Camiler, inşa edildikleri yerlerde bir yerleşim birimi ortaya çıkmasına öncü olarak mahallelerin çekirdeğini teşkil etmiştir. Nitekim bir yerde bir cami yapıldıktan sonra etrafına yerleşen insanların sayısı arttıkça, cami çevresinde yeni bir mahalle oluşması sağlanmıştır. Mülkî, beledî ve adlî yapılanmanın ilk basamağı olan mahallenin imamlar tarafından idare edilmesi[116] de cami-mahalle ilişkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca şehrin idarecisi olan kadı, kazasker tarafından atanırken, imamın bizzat padişah beratıyla

[115] AŞS, 71/38.
[116] Ergin, *Şehirciliği Tarihi İnkişafı,* s. 103.

atanmasının, onun devlet ve toplum nazarındaki öneminden kaynaklandığı söylenebilir[117].

Öte yandan Amasya'da mahallerin çekirdeğini oluşturan camilerin, bulundukları yerlerdeki mahallelere isimlerini verdikleri örnekler çoktur. Örneğin Cami-i Enderun, Pervâne Bey, Gümüşlüzâde, Fethiye camileri bulundukları yerlerdeki mahallelere isimlerini veren camilerdir (Bk. Tablo 5). Bunlardan Fethiye ve Gümüşlüzâde camilerinin isimlerinin Osmanlı öncesinde de mahallelerin adlandırılmasında kullanılmış olması ve aynı isimle günümüze kadar ulaşması, yapılarının günümüzde de ayakta olmasıyla ilişkilidir. Ayrıca tarihsel sürekliliği göstermesi açısından kıymetli bir veridir.

Tablo 5: XIII-XVIII yüzyıllar arasında Amasya'da tespit edilen camiler

No	Caminin İsmi	Bulunduğu Mahalle
1	Ahi Sadeddin	Ahi Sadettin
2	Mir Hasan Efendi	Bayezid Paşa
3	Tahta Minare	Bayezid Paşa.
4	Şermelek İsrail	Belirtilmemiş
5	Osman Bey b. Bekir Paşa	Belirtilmemiş
6	Seydi Ali	Belirtilmemiş
7	Soğukpınar	Belirtilmemiş
8	Bayram Paşa (Şeyh)	Belirtilmemiş
9	İbadullah	Bozahâne
10	Gürcüzade İsmail Bey	Dere
11	Baltaoğlu Mehmed Ağa	İltekin Bağları
12	Hasan Ağa	Köprübaşı
13	Sazlıoğlu	Orman Bağları
14	Hacı Ömer	Pazar-ı Sufla
15	Alacamescid	Pazar-ı Sufla
16	Firuz Hüseyin Ağa	Saray
17	Behram Bey	Sofiler
18	Suvadiye	Suvadiye
19	Hacı Halil	Şamice
20	Pabuççular Çarşısı	Şeyh Garik
21	Fethiye	Fethiye
22	Enderun (Loğ Minare)	Cami-i Enderun
23	Pervâne Bey (Burmalı Minare)	Pervâne Bey
24	Melik İsmail	Şamiler
25	Gümüşlüzâde	Gümüşlüzâde
26	Abdullah Paşa	Sofular
27	Kutlu Bey	Sofular
28	Serkilârî Süleyman Ağa	Kazgancı
29	Pir Mehmed Çelebi	Hoca Süleyman

[117] İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* VIII/1, 2009, s. 233.

3.5 Mescitler

Mescitler, daha çok mahalle aralarındaki minbersiz ve buna bağlı olarak hatip kadrosu bulunmayan ibadethanelerdir. Camiler örneğinde olduğu gibi mescitler de bina edildikleri yerin çevresinde yerleşimin artmasına ve yeni bir mahalle oluşmasına vesile olmuşlardır. Hatta Amasya mahalleleri daha çok bir mescit etrafında oluşmuşlardır. Bu da mahallelerin mescidin ya da banisinin ismiyle anılmasına sebep olmuştur. Örneğin Müeyyedzâde, Çeribaşı, Üçler, Sofizâde, Eski Kethüda, Eslem, Kocacık, Uzun Mustafa, Hoca Süleyman, Receb, Hacı Hamza, Temenna, Çırakçı ve Kılıççı mahalleleri birer mescit etrafında oluşmuş ve bu mescitlerin banilerinin isimleri mahallenin de ismi haline gelmiştir.

Bugün ayakta olmayan Müeyyed Mescidi'nin Yakutiye Mahallesi'nde Muzaffer Zeynüddin Emir Hac ibn Berekât tarafından yaptırıldığı M 1250 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır[118]. Hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamayan mescit, Amasya müftülerinden Müeyyedzâde Ali Çelebi'nin ecdadı tarafından yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir[119]. Mescit etrafında bir mahalle oluşmuş ve bu mahalle Müeyyed Mahallesi olarak adlandırılmış olmalıdır. Ancak 1576 yılında bu mahalle, Yakutiye Mahallesi sınırlarına katılmıştır[120].

Kurulduğu yerde yeni bir mahalle oluşmasını sağlayan mescitlerden biri de *"Çeribaşı Mescidi"*dir. Mescit, M 1391 tarihinde Şadgeldi Paşa ümerasından Eminüddin Mehmed Çelebi tarafından eskiden *"Sungurlu Mülkü"* olarak bilinen yerde yaptırılmıştır[121]. Belgelere göre 1734 tarihinde cemaatinin fazla olmasından ötürü minber eklenerek camiye çevrildiği ve hatip ataması yapıldığı görülür[122]. Mescidin yeri, Osmanlı öncesi dönemden kalma, sur dışındaki çok odaklı yerleşimlerden birisidir. Fakat 1734 tarihli belgeden anlaşıldığına göre buradaki merkezler arasındaki mesafede daralmalar yaşandığı için camiye tahvili icap etmiştir. Mescit etrafında oluşan mahalle son döneme kadar aynı isimle ulaşmıştır.

---

[118] VGMA, VD 608/1-175.
[119] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 327-328.
[120] BOA, TD 387, s. 353-354; KKA, TD 26, vr. 6b-16b.
[121] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.65.
[122] AŞS, 37/10.

Osmanlı'nın hâkimiyetinde inşa edildiği belgelerden tespit edilebilen ilk mescit ise Kaya Paşa Mescidi'dir. M 1403 yılında Kazancı Mahallesi'nin olduğu yerde, Selçukluların Amasya Valisi Seyfeddin Torumtay b. Abdussamed'in[123] soyundan Kaya Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mescide gelir getirmesi maksadıyla aynı mahallede bir de hamam yaptırılmıştır[124]. Mescidin yapıldığı dönemde Kazgancı Mahallesi henüz teşekkül etmemiş, Yukarı Pazar tam anlamıyla şekillenmiştir. Mescit günümüzde mevcut değildir. Bunda mescidin inşa edildiği bölgede çok daha büyük vakıf yapıların olmasından ötürü âtıl kalması ve görevlilerinin vakfın ayakta kalması için gerekli önlemleri almada ihmalkâr davranmış olmaları ihtimalleri düşünülebilir.

Üçler Mescidi ise halk arasında *"Üçler"* olarak bilinen, Çelebi Sultan Mehmed dönemi sultan muallimi olan Niğdelizâde Sufi Bayezid, amcası Feyzullah ve Yakub Çelebilerin ikâmet ettikleri yerde Feyzullah Çelebi tarafından yaptırılmıştır. 1602 yılında yanmış, 1609'da Sa'di Çelebi tarafından kârgir bina ve tahta minareli olarak yeniden yaptırılmış ve beş ev, 10 dükkân gelir olarak mescide vakfedilmiştir[125]. Mescidin inşa edildiği yer Osmanlı öncesinde *"Alişir Mahallesi"* olarak bilinen yerdir. Mescidin yapılmasıyla mahallenin de ismi değişmiştir. Aynı mahalleden Safiye Hatun 1667'de mescidin vakıflarına eklemeler yapmıştır[126]. Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin güneyinde bulunan mescidin etrafında oluşan mahallenin nüfusu zaman içerisinde artmış ve mescidin ihtiyaca cevap verememesine neden olmuştur. Bu nedenle 1734 yılında mahallelinin başvurusuyla minber eklenerek camiye tahvil edilmiştir[127]. Mahalle aynı isimle son döneme kadar ulaşmıştır.

Osmanlı öncesi ismi *"Melik Gıyaseddin Şah"* olan mahallede yukarıda bahsi geçen Niğdelizâde Sufi Bayezid'in oğlu Mahmud Çelebi tarafından M 1432 yılında yaptırılan mescit de şehrin fiziki yapısını belirleyen eserlerden birisidir[128]. Mescidin yapılmasıyla bulunduğu yerdeki mahallenin eski ismi terkedilmiş ve banisinin babasının ismine izafeten *"Sofizâde Mahallesi"* olarak isimlendirilmeye başlamıştır[129]. Mescidin etrafında oluşan mahallenin sınırları doğuda Yakutiye, güney ve batısında Gümüşlüzâde

[123] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 178.
[124] VGMA, VD 587/139.
[125] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 108-109.
[126] AŞS, 16/55.
[127] AŞS, 17/21.
[128] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 99; III, s. 93, 109.
[129] AŞS, 56/86.

Mahallesi ile çevrilidir. Gümüşlüzâde Mahallesi Osmanlı öncesi, Yakutiye Mahallesi ise Osmanlının erken döneminde bu mescitten önce inşa edilmiş yapılardan biri olduğu düşünüldüğünde, Balos Kayası eteklerinden Yeşilırmak'a doğru şehrin yerleşiminin aralardaki boşlukları doldurarak yönlendirildiği söylenebilir. Nitekim bu mahallede Şahbula Hatun olarak bilinen, Yörgüç Paşa'nın zevcesi Emine bint-i Muslihiddin tarafından 1437'de bir mescit daha yaptırılmıştır[130].

Yeşilırmak sahillerindeki boş alanlardaki nüfus ve yapı yoğunlaşması sağlayan yapılardan birisi de *"Eski Kethüda Mescidi"*dir. Yörgüç Paşa'nın kethüdası olan Hacı Mehmed Ağa'nın yerine göreve gelen zatın da ismi Mehmed Ağa olunca, selefine Eski Kethüda denilmiştir. Eski Kethüda, ikamet ettiği yerde 1432 yılında bir mescit yaptırıp, bedesten içerisinde sekiz dükkân vakfetmiştir. Mescidin kapısının kıbleye bakmasından ötürü halk arasında *"Kapısı Kıble Mescidi"* olarak da bilinmektedir. Mescit, 1602 yılında yanmış 1609'da Çavuşzâde Hacı Mehmed Efendi yeniden yaptırarak bedestende üç dükkân daha vakfetmiştir. Onun oğlu Sarı Mehmed Ağa da yine bedesten içerisinde iki dükkânını vakfa gelir olarak eklemiştir.[131]. Bu mahalle sakinlerinden Emrullah Ağa, 1673'te bir dükkânını[132]; Zahide Hatun, mahalledeki evini[133]; Ali Kethüda da 50 kuruşunu[134] mescidin ihtiyaçlarına vakfetmişlerdir. Mescidin inşa edildiği yer, Sultan Bayezid Külliyesi ve Köprübaşı Mahallesi arasındaki boş alandır. Güneyinde ise Bozahâne Mahallesi bulunan mescidin etrafında yeni bir mahalle oluşmuş; mescit günümüze ulaşmasa da mahalle, banisinin unvanından ötürü mahalle *"Eski Kethüda Mahallesi[135]"* olarak son döneme kadar varlığını devam ettirmiştir.

Yassı Kaya'nın güneyinde, Gedikli Kaya'nın eteklerinde *"Sarı Kadı"* olarak bilinen Bedreddin Mahmud Buharî'nin kızı ve ünlü Hattat Hamdullah Efendi'nin annesi Eslem Hatun tarafından 1444 yılında inşa edilen mescit[136] de şehrin fiziki yapısını belirleyen yapılardandır. Mescit, vesikalarda "*Eslem Şah Hatun bint-i Sarı Kadı"* şekliyle geçmekte ve yalnızca mektebinin ayakta olduğu bildirilmektedir[137]. Mescidin etrafında

[130] AŞS, 54/ 7.
[131] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 107.
[132] AŞS, 17/21.
[133] AŞS, 21/24.
[134] AŞS, 22/42.
[135] AŞS, 56/34.
[136] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 106.
[137] AŞS, 76/42.

oluşan mahalle, Eslem Hatun'a izafeten *"Eslem/İslam Mahallesi"* olarak belgelere yansımıştır[138]. Mescidin yapılmasıyla Balos Kaya'sının batı yamaçlarında şehrin güneydeki topografik sınırından bedestene doğru yayılan hat üzerindeki bir boşluk daha doldurulmuş ve bu alanda nüfus artmaya devam etmiştir.

Eslem Mahallesi'nden kuzeye, Yeşilırmak'a doğru uzanan bu doğrultudaki alanların vakıf müesseseler yoluyla donatılmasının bir diğer örneği de "*Kocacık Mescidi"* dir. Kocacık namıyla meşhur Hoca Hacı Ahmed Çelebi tarafından 1466 yılında yaptırılmıştır. Mescit defalarca yanmış, 1660/61 yıllarında Mehmed Bey tarafından onarılmış ve vakıflarının düzenlenmiştir[139]. Daha sonra ise tekrar yanan mescit, Feyzullah Ağa tarafından 1815 yılında tamamen yenilenmiş ve minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür[140]. Mahalleden bazı hayırseverler de mescidin yaşatılması adına sahip oldukları mallarını mescidin ihtiyaçlarına vakfetmişlerdir[141]. Bu sayede mescidin etrafında yeni bir mahalle oluşmuş ve son döneme kadar mescidin banisinin ismiyle anılmıştır[142].

Sultan II. Bayezid'in şehzadeliği döneminde lalalığını yapmış olan Hacı Hamza b. İsa Bey tarafından 1468 yılında Fethiye Mahallesi'nin güney yamaçlarında bir mescit daha yaptırılmıştır. Hacı Hamza Mescidi olarak bilinen bu mescit, 1647 yılındaki depremde zarar görünce Sefer Ağa tarafından onarımdan geçirilmiş olduğu için halk arasında *"Sefer Ağa Mescidi"* olarak da bilinmektedir[143]. Ancak mescidin yapılmasından sonra Fethiye Mahallesi hayli genişlemiş olmalı ki mescit etrafındaki yerleşim alanı bu mahalleden ayrılarak müstakil bir mahalle olarak kaydedilmiştir[144]. Başka bir ifadeyle mescidin inşası, yeni bir mahallenin oluşmasına yol açmıştır.

Zincirli Kaya'nın kuzey eteklerindeki düzlükte bulunan Gedikli Kaya denilen yerde, Amasya'da şehzade meddahlığı yapmış olan İranlı şair Temennâ-yi Nişaburî'ye nispetle *"Temennâ Mescidi"* ismi verilen bir mescit daha bulunmaktadır. Esasında bu mahalledeki mescit, mektep ve çeşme Hızır Paşa'nın kethüdası Hüsameddin Efendi'nin

[138] AŞS, 58/26.
[139] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 160.
[140] AŞS, 70/186.
[141] AŞS, 2/102.
[142] AŞS, 58/72.
[143] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 133-134.
[144] BOA, TD 387, s. 354; KKA, TD 26, vr. 1a.

M 1469 yılında tesis ettiği vakıflarıdır[145]. Ancak arşiv kayıtlarına da "*Temennâ dimekle ma'ruf Hacı Hüsameddin…"* şeklinde yansımıştır[146]. Mescidin olduğu yer, Amasya'nın güneyindeki düzlükte meydana gelen son yerleşim alanıdır. Buradan sonra eğim artmakta ve yerleşimi kısıtlamaktadır. Temennâ Mescidi günümüzde ayakta olup (Bk. Fotoğraf 11), etrafında oluşan *"Temennâ Mahallesi"* de Osmanlı'nın son dönemine kadar ulaşmıştır.

Fotoğraf 11: Temennâ Mescidi

Kazgancı Mahallesi'nin güneyinde, Taşhan ve Atabey Medresesi'nin arasında kalan boşlukta Amasya tüccarlarından Şeyh Hamidoğlu Hoca Hacı Süleyman Çelebi tarafından 1473 yılında inşa ettirilen ve halk arasında *"Saman Pazarı Mescidi"* olarak da bilinen[147] *"Hoca Süleyman Mescidi",* etrafında yeni bir mahalle oluşmasını sağlayan mescitlerden bir diğeridir. Kaynaklara Hoca Süleyman mahallesi olarak kaydedilen[148] bu mahalle, Osmanlı'nın son dönemine kadar bu isimle var olmaya devam etmiştir. Öte yandan bu mahallede Sultan II. Bayezid'in ibrikdârı Ali Ağa tarafından Bakkallar

[145] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 122.
[146] AŞS, 90/22.
[147] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 137.
[148] AŞS, 78/20.

Sokağı'nda 1485 tarihinde bir mescit daha yaptırılmıştır[149]. Cemaatinin fazla olması nedeniyle ahali tarafından 1734 tarihinde minber eklenerek camiye tahvil edilmiş[150] ve hatip ataması yapılmıştır[151]. Ayrıca 1501/1502 yıllarında Hoca Süleyman'ın oğlu Pir Mehmed Çelebi'nin de burada bir cami yaptırdığından yukarıda bahsedilmişti. Bunlara bakılarak mahallenin yoğun bir yerleşime konu olduğu ve nüfusunun arttığı söylenebilir. Hali hazırda bu mevki, Amasya'nın ticarî kalbi olan Bedesten ve Taşhan'a oldukça yakın konumdadır. Söz edilen nüfus artışında bu ticarî merkezlere yakınlığın etkisi de göz önünde bulundurulabilir.

XV. yüzyıl sonunda Yeşilırmak'ın güneyinde, şehrin batı kısmında da fiziksel bir genişleme yaşandığı görülür. Halifet Gazi Medresesi'nin doğusunda, Üçler Mescidi'nin batısında Sultan muallimlerinden Sadreddin Receb Çelebi tarafından M 1494 yılında yaptırılan mescit[152] bunun bir göstergesidir. Zira mescit etrafında oluşan mahalle yine banisinin adıyla anılmış ve *"Receb Mahallesi"* olarak isimlendirilmiştir[153]. Yeni oluşan mahalle muhtemelen yakınındaki Üçler Mahallesi'nden ayrılmıştır. 1644 yılında Üçler Mahallesi'nden Seyid Bünyad Amasya'daki bağını[154], Receb Mahallesi'nden Hüseyin Efendi ise 1838 yılında caminin kiremitleri için 50 kuruşunu vakfetmiştir[155]. Buna göre günümüzde mevcut olmayan mescidin XIX. yüzyılda ayakta olduğu anlaşılır.

Kılıççı Mahallesi'nin kuzeyinde, Hoca Süleyman Mahallesi'nin doğusunda, Kazgancı Mahallesinin güneyinde oluşan *"Uzun Mustafa Mahallesi"* de bir mescit etrafında teşekkül eden mahallelerdendir. Yukarı Pazar mevkisindeki fiziksel yoğunlaşma ve nüfus artışının bir sonucu olarak ortaya çıkan mahalle, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid'in saltanatlarında birkaç defa Mısır'a sefaretle gönderilen, aslen Amasya tüccarlarından Hoca Hacı Mustafa Çelebi tarafından 1500 yılında yaptırılan mescit etrafında gelişme göstermiştir[156]. Mescit yaptırıldıktan çok kısa bir süre sonra, 1520 yılındaki tahrirde etrafında oluşan mahalle, banisinin ismiyle anılmaya başlanmıştır[157].

[149] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.73.
[150] AŞS, 37/ 178.
[151] VGMA, HD 534/ 98.
[152] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 140-141.
[153] AŞS, 77/28.
[154] AŞS, 6/44.
[155] AŞS, 77/72.
[156] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 110.
[157] BOA, TD 387, s. 353.

Mahalle, Osmanlı'nın son yıllarına kadar mescidin banisinin ismiyle yaşamaya devam etmiştir[158].

Yukarıdaki örneklerine benzer şekilde *"Kılıççı Mahallesi"* de bir mescit etrafında oluşan mahallelerdendir. Dere, Pervane Bey, Kılıççı, Fethiye ve Uzun Mustafa Mahalleleri arasında kalan mahalle, Yavuz Sultan Selim dönemi ümerasından Kılıççı Yusuf Bey tarafından 1511 yılında yaptırılan mescit etrafında gelişmiştir.[159]. Uzun Mustafa Mahallesi örneğinde olduğu gibi, 1520 tarihli tahrirde Kılıççı Mahallesi ismi yer aldığına[160] göre, mescit inşa edildikten çok kısa bir süre sonra banisinin ismi mescit etrafında oluşan mahalleye verilmiştir. Mahalle, şehrin güneyinde, Çakallar Suyu'nun doğusunda yer almaktadır. Mescidin yapıldığı yere bakıldığında Kazgancı Mahallesi'nden güneye doğru genişlemenin XVI. yüzyıl başlarında da devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu mahalle içerisinde 1514 yılında Şeyhülislam Cemâlizâde Ali Efendi'nin kız kardeşi Ma'sûme Hatun tarafından yaptırılan *"Ma'sume Hatun Mescidi"* de bu genişlemenin ürünü olarak düşünülebilir[161].

Pervâne Bey Mahallesi'nin güneyinde Şehzade Mustafa'nın çevresinden Çırakçızâde Hacı Halil Çelebi ikamet etmekteydi. Onun ikamet ettiği yer, etrafında oluşan nüfus artışı neticesinde Pervâne Bey Mahallesi'nden ayrılıp yeni bir mahalle haline gelmiştir. Burada, Hacı Halil Çelebi tarafından 1550 yılında burada bir mescit yaptırılmıştır[162]. Ancak oluşan yeni mahalle, 1520 yılında henüz mescit yapılmadan önce dahi *"Çırakçı Mahallesi"* olarak adlandırılmıştır[163]. Şüphesiz önemli ve iz bırakan şahsiyetlerin isimleri de mahallelere verilebilmektedir. Bu noktada mescidin, banisinin adını yaşattığı ve bulunduğu mahallenin isminin zaman içerisinde değişime uğramasını önlediği düşünülebilir.

Hacılar Meydanı, hac ibadetine giden ve dönen hacılara dua edilen yerde olduğu için bu isimle adlandırılmıştır[164]. Kaynaklarda *"dua nâm mevzî'de"* şeklinde geçmesinden ötürü Hacılar Meydanında olduğu düşünülen mescidin ise yapım yılı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca 1826 tarihinde "*cemaati kesir"* olduğundan,

[158] AŞS, 78/12.
[159] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 161.
[160] BOA, TD 387, s. 354.
[161] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.73.
[162] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 124.
[163] BOA, TD 387, s. 353.
[164] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 89.

minber eklenip, hatip ataması yapılarak camiye dönüştürüldüğünü öğrenilmektedir[165]. XIX. yüzyıla ait bu kayıtta, Yörgüç Paşa Külliyesi'nin güneybatısında bulunan meydanın halen var olduğu anlaşıldığına göre, bu bölgenin Osmanlı'nın son döneminde dahi yerleşime konu olmadığı, şehrin fiziki sınırının batıda Yörgüç Paşa Külliyesi'yle sona erdiği düşünülebilir.

Amasya şehrinde mahallelerin oluşmasında mescitlerin yeri oldukça önemlidir. Zira birçok örneği izah edilmeye çalışıldığı üzere şehirdeki mahallelerin birçoğu mescitler etrafında gelişmiş (Bk. Tablo 6), belki de bir şükran göstergesi olarak, orada yaşayan insanlar tarafından banisinin ismi ya da unvanının mahalle ismi olarak yüzyıllarca yaşamasını sağlamıştır.

Tablo 6: XIII-XVIII yüzyıllar arasında Amasya'da tespit edilen mescitler.

No	Mescidin Adı	No	Mescidin Adı
1	Hevace Mehmed Ağa	**24**	Receb
2	Seyfeddin	**25**	Rıdvan Ağa
3	Garipler	**26**	Koca Mehmed Ağa
4	Hasan Efendi	**27**	Hüseyin Ağa
5	Kayalı Mescidi	**28**	Temenna
6	Şeyh Osman Efendi	**29**	Hacı Ahmed
7	Darüsselam	**30**	Hoca İbrahim
8	Sadıkoğlu Osman Ağa	**31**	Ali Bey
9	Hafız Abdullah Efendi	**32**	Ahmed bin Murad
10	Şeyh Ahmed	**33**	Ömer Ağa
11	Mustafa Çavuş	**34**	Yunus Bey
12	Mustafa Bey	**35**	Eslem
13	Pir Mehmed bin Hasan	**36**	Üçler
14	Kamerüddin Hatun	**37**	Sofizâde
15	Kapan Hanı	**38**	Eski Keyhüda
16	Türidizâde Hacı Ali	**39**	Kocacık
17	Hacı Ahmed Çelebi	**40**	Hacı Hamza
18	Köprübaşı	**41**	Hoca Süleyman
19	Kubalı	**42**	İbrikdâr Ağa
20	Hüseyin Beşe	**43**	Kılıççı
21	Ali Paşa	**44**	Çırakçı
22	Fahreddin Efendi	**45**	Hacılar Meydanı
23	Şeyh Efendi		

[165] AŞS, 72/ 16.

3.6 Eğitim Müesseseleri

Arapça okumak anlamındaki *"derese* (درس)*"* fiilinden türemiş olan medrese kelimesi ders okutulan yer anlamına gelmektedir[166]. İslamiyet'in ilk yıllarında eğitim faaliyetleri camide yürütülürken, zaman içerisinde ders müfredatlarının artması, artan İslamî ilimlerin belirli tasnif içinde talimi gibi etmenlerle eğitim-öğretim faaliyetleri ayrı birer binaya sahip medreseler de yürütülmeye başlamıştır. Tabî bu süreçte camiler öğretim merkezleri olma özelliğini hiçbir zaman yitirmemiş, uzmanlaşma konusunda yerini medreselere terk etmiştir[167].

Medrese kelimesi ilk olarak IX. yüzyılda kullanılmış, ancak devlet eliyle bir müessese olarak kurulması, X. yüzyılda Karahanlılar döneminde Emir Nasr b. Sebüktegin ile beraber olmuştur[168].

Anadolu'ya Selçuklularla beraber giren medrese kavramının Anadolu'daki ilk örneği *Kayseri Darü'ş-şifa Medresesi'dir*[169]. Osmanlılarla da ise ilk medrese M 1331 tarihinde Orhan Bey tarafından kurulan *İznik Medresesi*'dir[170]. Osmanlılarda medreseler ve müderrislikleri arasında derece farkı bulunmakta ve müderrislik, müftülük, kadılık vazifeleri arasında bir geçişlilik söz konusuydu[171]. Denilebilir ki medrese müessesesi Osmanlılarla beraber en olgun devrini yaşamıştır[172].

Bununla beraber İslam dünyasında hadis öğretiminin ileri seviyede yapıldığı medreseler vardı ki bunlara *"darü'l-hadis"* denmekteydi[173]. Ayrıca hafızların kıraat ilmi tahsil ettikleri *"şeyhü'l-kurrâ"* denilen hocalar tarafından Kur'an'ın farklı okunuş tarzlarıyla öğretildiği *"darü'l-kurrâlar"* da ihtisas eğitimi veren eğitim kurumlarından bir

---

[166] *Kâmûs-i Türkî*, s. 1314.
[167] Önkal, Bozkurt, "Cami", s. 50-51.
[168] Kimi araştırmacılar Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye Medreseleri'ni bu alanda ilk olarak kabul etmektedir, bk. Oktay Aslanapa, "Ortaçağın Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri", *Türk Kültürü*, I/12, 1963, s.34; M. Altan Köymen, "Alparslan Zamanı Kültür Müesseseleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, 1973, s. 77; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* İstanbul, 2022, s. 193.
[169] Refet Yinanç, "Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları", *Belleten*, XLVIII/189-190, 1984, s. 299-310.
[170] Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1915, s. 42-43; Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, II, s. 63.
[171] Mehmet İşpirli, "Medrese", *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, s.328.
[172] Medresede öğrenim gören talebeye softa, fâkih, mülâzım, danişmend, mûîd gibi isimler verilirdi. Derslerde nakli ve aklî ilimler okutulmakta, dersi okutan müderrisin yardımcı olan bir de mûîd-i ders bulunurdu. Ayrıca hadis öğretimi yapana muhaddis, miras hukuku öğretimi yapana muallim-i ferâîz, hat sanatı öğretimi yapana muallim-i hat, kıraat öğretimi yapana şeyhü'l-kurrâ gibi isimler verilirdi, Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s.158.
[173] Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *DİA,* VIII, İstanbul, 1993, s. 527.

diğeridir. Bunların Selçuklularda *"darü'l-huffâz"*, Osmanlılarda darü'l-kurrâ isimleriyle anıldığı iddia edilmektedir[174].

Amasya'da tüm bu eğitim müesseselerinin örneklerini görmek mümkündür (Bk. Tablo 9). Ayrıca kimi hayırseverler de bu müesseselerde eğitim gören talebelerin faydalanması maksadıyla kütüphaneler kurmuş, kitaplar vakfetmişlerdir. Böylece ilimle iştigal eden talebelerin ücretsiz şekilde eğitim görmesi ve ders materyallerine ulaşması sağlanmıştır.

Esasında şehirleri kırsaldan ayıran bir özelliği de eğitim müesseselerinin bulunmasıdır. Bunlar, şehir ve çevresindeki kabiliyetli kişilerin ihtisas görmek üzere gelip, kaldıkları ve eğitim gördükleri yerler olarak şehrin cezbedici imkânlarındandır. Amasya gibi Osmanlılar için önemli özellikleri bulunan bir şehir için de bu durum söz konusudur. Şehirde çok sayıda medrese bulunmaktadır.

Evliya Çelebi Amasya'da 10 medresenin bulunduğunu söylerken bunlardan Sultan Bayezid, Mehmed Paşa, Kadı Medresesi, Gökmedrese, Büyük Ağa, Küçük Ağa ve Bayezid Paşa medreselerinin isimlerini zikreder. Aynı zamanda dokuz adet darü'l-kurrâ bulunduğunu söylese de yalnızca Sultan II. Bayezid Külliyesi dâhilindekinden ismen bahseder. Bunun dışında 200 kadar mektep olduğunu, mahallelerin, camilerin ve mescitlerin her birinin yanında ya da yakınında bir mektep olduğunu belirtir[175]. Anadolu'ya yaptığı gezinin notlarını 1864'te yayınlayan Georges Perrot ise Amasya'nın Selçuklulardan bu yana aydın bir şehir olduğunu ve *"Anadolu'nun Oxford'u"* olarak tanındığını ifade eder[176]. Amasya'da hayırseverler tarafından vakıf müesseseler olarak kurulan bu eğitim kurumları, şehrin fiziki yapısında da belirleyici olmuştur. Bunlar bir yandan etrafında yeni mahalleler oluştururken, bir yandan da inşa edildikleri yerde nüfusun artmasını sağlamışlardır. Ayrıca şehirde canlı bir ilmî iklimin oluşması ve devam ettirilmesinde de önemli roller üstlenmişlerdir.

Amasya'da örneğini gördüğümüz en eski eğitim kurumu Şamice Mahallesi'nde XIII. yüzyıl Selçuklu ümerasından Mübarüziddin Halifet Alp tarafından M 1209

---

[174] Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ, *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 543, 544.
[175] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 187.
[176] Perrot ayrıca şehrin yaklaşık 25.000 nüfusunun olduğunu ve bunun 2.000'inin medreselerde eğitim gördüğünü söyler, Georges Perrot, *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris, 1867, s. 439-458.

yaptırılan *"Halifet Gazi Medresesi"* dir[177]. Halifet Alp'in isminin Danişmendnâmeye aksetmesinden onun aslen bir Danişmedli emiri olup, bu hanedanın M 1178'de yıkılmasından sonra Selçuklu hizmetine girdiği anlaşılır. Halifet Gazi, Alaeddin Keykubad devrinde M 1222 yılında Amasya valiliğine getirilmiş, M 1232 yılında Gürcü seferi sırasında vefat etmiştir[178]. Yaptırdığı medresede 12 talebenin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır[179].

Fotoğraf 12: Halifet Gazi Medresesi ön cephesi

1602'de yangın, 1647'de deprem nedeniyle zarar gören medrese, 1647 yılında müderris Hasan Efendi tarafından ahşap olarak onarılmıştır. Nitekim 1644 tarihli belgede, medresenin duvarlarının, dört hücresinin ve yollarının harabe olduğu; yaklaşık 34.000 akçelik bir bakıma ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir[180]. 1888 tarihinde ise Amasya Müftüsü Hacı Osman Hilmi Efendi tarafından yeniden yaptırılmış olsa da günümüzde yalnızca kapısının olduğu ön cephe duvarı ayakta durmaktadır (Bk. Fotoğraf 12)[181]. Medrese, Yeşilırmak'ın güney kısımlarındaki ilk yapılaşmalardandır. Buna göre henüz erken Türk hâkimiyetinde, şehrin sur dışında yerleşmeye açılmasının arzulandığı düşünülebilir.

---

[177] Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 95.
[178] Yinanç, "Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", s. 5-23.
[179] VGMA, VD 610/ 37.
[180] AŞS, 5/ 45.
[181] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 285-286.

İçindeki kümbet bölümünde bulunan turkuaz rengi mavi çinileri ve tuğlalarından ötürü "*Gökmedrese"* olarak da anılan[182] *"Torumtay Medresesi"*, M 1266 yılında Selçukluların Amasya Valisi Seyfeddin Torumtay b. Abdussamed tarafından valiliği sırasında yaptırılmıştır[183]. Medresenin birçok geliri[184] ve kalabalık bir görevli kadrosu bulunmaktadır[185].

Fotoğraf 13: Torumtay Medresesi

Medrese, şehirdeki Türk hâkimiyetinin erken dönemlerinde Yeşilırmak'ın güneyinde Halifet Gazi Medresesi'ne oldukça yakın bir konumda inşa edilmiştir (Fotoğraf 13). Yer seçimi, büyüyen şehrin sur dışında çok merkezli yerleşme ve yapılaşmasının ürünüdür. Nitekim Osmanlı öncesinde *"Güdül Mülkü"* olarak bilinen mahallede bina edilen medrese etrafında gelişen mahalle, Osmanlı'nın en erken dönemlerinden itibaren *"Gökmedrese Mahallesi"* olarak arşiv kayıtlarına geçmiştir. Hatta 1520 yılında medresenin yakınında ayrı bir mahalle olan Yörgüç Paşa Mahallesi,

[182] A. Gabriel, *Monuments Turcs d' Anatolie*, s. 20-2; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1955, s. 164-165.

[183] Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.96; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s.335; Seyfeddin Torumtay hakkında detaylı bilgi için bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşilatına Medhal*, Ankara, 1984, s. 78; Aykut Özbayraktar, "Seyfeddin Torumtay'ın Siyasî Hayatı ve Amasya'daki Faaliyetleri", *Uluslararası Amasya Sempozyumu (4-7 Ekim 2017),* Amasya, s. 443-462.

[184] KKA, TD 583, vr. 80b, 83a, 84b.

[185] VGMA, VD 490/ 100; HD 534/97.Ayrıca vakfiyesi ve değerlendirmesi hakkında bk. İsmet Kayaoğlu, "Turumtay Vakfiyesi", *VD*, S 12, Ankara, 1978, s.91-113.

1576 yılında bu bölgedeki yoğunlaşmanın sonucu olarak Gökmedrese Mahallesi ile birleşmiştir[186]. Bu isimle Osmanlı'nın son dönemine kadar ulaşmıştır.

Sığırpazarı'nda M 1327 tarihinde yaptırılan Ata Bey Medresesi ise 15 hücre, bir dershane ve bir bahçeyi içeren yapı bütünüdür. Medrese, aslen İlhanlı Moğollarından olup, sonradan Müslüman olmuş ve Selçuklu Sultanı II. Mesud'un atabeyliği görevinde bulunmuş Amasya emiri Nasreddin Ahmed Atabey tarafından inşa ettirilmiş, ancak 1877 yılından sonra boş arsa durumuna düşüp, yerine demirci dükkânları yapılmıştır[187]. Medresenin yaptırıldığı yer, Osmanlı öncesinde şehrin boş alanlarından birisi iken, yaptırılan vakıf yapılarla şehrin en işlek noktalarından biri haline gelecek olan Yukarı Pazar mıntıkasındaki Hoca Süleyman Mahallesi'dir.

Karatay Mahallesi'nde Amasya Kadılarından *"Çakal Kadı"* namıyla bilinen İmamzâde Bedreddin Mahmud Çelebi b. Kadı Müeyyedüddin Mehmed tarafından 1404 tarihinde bir darü'l-huffâz yaptırılmıştır[188]. Yapının inşa edildiği alan içeri şehir olarak adlandırılan sur içinde, Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde halen boş alanların bulunduğunu gösteren yapılardandır. İhtiyaca uygun yapılarla donatılmasıyla, erken dönemlerde bu boşlukların doldurulmuş olduğu görülmektedir.

Kuba Mahallesi'nde bulunan Hüsâmiye Medresesi ise Şeyh Hüsameddin Hüseyin tarafından 1453 yılında yukarıda bahsedilen zaviyeyle birlikte yaptırılmıştır. 1602 ve 1688 yıllarında yangından zarar görmüş, hayırseverler tarafından tamir ettirilse de 1826 yılından sonra yıkılmıştır[189]. Kuba Mahallesi, bu medrese ve zaviye etrafında gelişmiştir.

Okmeydanı'nda kendi camisinin kuzey ve doğu cephelerini çevreleyen hücreler şeklinde, Amasya sancakbeyliği ve Sultan II. Bayezid'in lalalığını yapmış olan Yörgüç Paşa'nın biraderi Atabeyzâde Hayreddin Hızır Paşa tarafından 1465 tarihinde yaptırılan medrese[190], Yeşilırmak'ın kuzeyinde, şehrin batısındaki boş alanlardan olan bir bölgenin doldurulmasını sağlamıştır. Nitekim medrese ve cami etrafında meydana gelen mahalle, *"Hızır Paşa Mahallesi"* olarak günümüzde dahi varlığını korumaktadır. Medresenin

[186] BOA, TD 387, s. 353-354; KKA, TD 26, vr. 6b-16b.
[187] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 276; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 285- 288.
[188] TK. GM. d. 2141; BOA, Ev. Vkf, 19/4; VGMA, VD 594/249; Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 158.
[189] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 281.
[190] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 282; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 52, 452; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası*, s. 8.

hayli fazla akarâtı[191] ve görevli kadrosu bulunmaktadır[192]. Ayrıca gelirleri yetersiz geldiğinden 1493 tarihinde oğlu Mehmed Paşa tarafından 13 köy ve iki mezranın gelirleri ile yedi değirmen, ziraî bir arazi ve dükkânın gelirleri vakfa eklenmiştir[193].

Saraçhâne Mahallesi'nin doğusunda bulunan *"Alaca Yahya Medresesi"* ise İlk olarak M 1375 yılında Şadegeldi Paşa tarafından yaptırılmış, bakımsızlıktan ötürü harabe haline dönüştüğünden 1470 yılında Şadgeldi Paşa'nın torunlarından ve Sultan II. Bayezid'in lalası Alaca Yahya Bey tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Bu sebeple bu isimle anılmıştır[194]. Yeşilırmak'ın akış yönüne göre sağ yakasındaki boşluklardan birisinin doldurulmasıyla yapısal yoğunluğun arttırılmasını sağlayan medrese, 1864 tarihinde Maarif Nezareti tarafından yıktırılıp yerine bir rüşdiye inşa edilmiştir[195].

Sofular Mahallesi'nde 1485 yılında camiyle beraber inşa edilen Abdullah Paşa Darü'l-hadisi, şehirdeki bir diğer eğitim kurumudur. Camiyle birlikte şehrin önemli yapılarından birisidir[196].

Amasya'nın fiziki yapısında önemli yeri olan eğitim kurumlarından birisi de Hüseyin Ağa Medresesi'dir. Yaygın olarak Büyük Ağa Medresesi ismiyle bilinen medrese, Şamlılar Mahallesi'nde II. Bayezid'in şehzadeliği döneminde kapı ağası olan Hüseyin Ağa tarafından 1489 yılında yaptırılmıştır (Bk. Fotoğraf 14). Medrese-i Hüseyniye olarak da bilinmektedir[197].

Medresenin oldukça fazla geliri bulunmaktadır[198]. Amasya Bedesteni dahi bu medresenin akarıdır[199]. Medresenin görevli kadrosu da oldukça kalabalık olup, 15 talebe burada eğitim görmektedir[200]. Kayıtlarda medresenin 1705 tarihinde kubbesinden, duvarlarına kadar 1120 kuruşluk külliyetli bir bakım-onarımdan geçtiği

[191] KKA, TD 583, vr. 79a-b, 80a, 81a-b, 84a-b, 85b, 86b, 94b, 100b, 101a-b, 104a; VGMA, VD 582/ 255; VD 608/22.
[192] BOA, MAD 24, s. 107-109; MAD 626, s.178.
[193] VGMA, VD 2113/ 71.
[194] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 274, 316.
[195] BOA, MVL 527/85.
[196] Bk. Abdullah Paşa Camii.
[197] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 153; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 130.
[198] KKA, TD 583, vr. 79b, 81a, 94b, 95a-b, 96b, 98a.
[199] BOA, TS. MA. d. 6980, 7005.
[200] BOA, MAD 626, s. 20.

anlaşılmaktadır[201]. Medresenin inşa edildiği yer Yeşilırmak'ın akış yönüne göre solunda, Amasya'nın kuzeydoğusunda bulunan Şamlılar Mahallesi'dir.

Fotoğraf 14: Büyük Ağa Medresesi giriş kapısı

Büyük Ağa Medresesi'nin de bulunduğu Şamlılar Mahallesi'nde inşa edilen bir diğer medrese de Küçük Ağa olarak bilinen Ayas Ağa Medresesi'dir. Medrese, II. Bayezid'in kapı ağalarından Ayas Ağa b. Abdurrahman tarafından Melik İsmail Camii'nin bulunduğu yerde 1495 yılında yaptırılmıştır (Fotoğraf 15). Halk arasında Küçük Ağa Medresesi ismiyle meşhurdur[202]. Yapı, dershane olarak kullanılan camisinin kuzey ve batı yönlerinde sekiz odadan oluşmaktadır[203]. Yüksek bürokrasiden bu tarz kişilerin tesis ettikleri diğer vakıf örneklerinde olduğu gibi bu medresenin de gelirleri[204]

[201] AŞS, 25/ 24.
[202] "*Ayas Ağa nâm-ı diğer Küçük Ağa…*" AŞS, 21/39.
[203] Medrese aynı zamanda "Medrese-i İyâsiye" olarak da bilinir, Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 168.
[204] VGMA, VD 582-1/ 189; KKA, TD 583, vr. 79a.

ve görevli kadrosu[205] oldukça fazladır. Başka hayırseverler tarafından da medresenin vakıflarına eklemeler yapıldığı görülmektedir[206].

Fotoğraf 15: Küçük Ağa Medresesi

Hüseyin ve Ayas Ağa medreselerinin inşa edildikleri yerler Şamiler Mahallesi'nde, birbirlerine son derece yakın konumdadır. Bu bölge Osmanlı öncesinde *"Danişmendiye"* olarak bilinen mahalledir. Melik İsmail Camii de burada inşa edilmiştir. Ancak mahallede esas canlanmanın bu medreselerin inşa edilmesiyle gerçekleştiği söylenebilir. Birbirlerine böylesi yakın konumda iki eğitim kurumunun inşa edilmesi ise burada bir eğitim iklimi oluşturma gayesinin yansıması olarak düşünülebilir.

Fethiye Mahallesi'nde inşa edilen Kadı Medresesi de binası ve gelir getirici unsurlarıyla mahallenin hem fiziki yapısına hem de sosyal hayatına dokunmuştur. Medrese, Fethiye Camii civarında 1495 yılında Anadolu Kazaskeri Molla Beylik'in oğlu Molla Vildan Mehmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Bu mahalledeki Kadı Hamamı vakfın akarı olarak yaptırılmıştır[207]. Görüldüğü üzere yalnızca bir eğitim müessesesi inşa edilmekle kalmamış, onun akarı olarak yaptırılan sosyal bir yapı da mahalleye kazandırılmıştır.

---

[205] VGMA, VD 490/50; HD 1071/ 41.
[206] AŞS, 13/105.
[207] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 304.

Mehmed Paşa Külliyesinin kuzeybatısında, Amasya valiliği görevi sırasında Nureddin Toğrak tarafından M 1234 yılında bir mescit yaptırılmıştır. Doğrakiye Mescidi olarak adlandırılan mescit, Osmanlı öncesi dönemde bulunduğu yerdeki mahalleye de ismini vermiştir. Fakat 1496 yılında Mehmed Paşa Külliyesi tamamlanınca bu mescit medreseye dönüştürülmüştür[208]. Osmanlı belgelerinde galat olarak *"Ağrafiye"* şeklinde de geçmektedir[209]. Günümüzde mevcut olmayan medresenin XIX. yüzyılda ayakta olduğu anlaşılmaktadır[210]. Bu mahalleye Mehmed Paşa Külliyesi gibi daha büyük ve kompleks bir yapı kazandırılınca, mahallenin isminin de değiştiği görülmektedir.

Amasya şehrine XVII. yüzyılda eklenen vakıf eserlerden birisi de *"Mehmed Ağa Darü'l-kurrâsı"* dır. Yapı, Mehmed Paşa Mahallesi'nde Mustafa Bey hamamı civarında ayandan Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa tarafından 1662/63 yıllarında Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmesi maksadıyla yaptırılmıştır[211]. Darü'l-kurrâ'nın oldukça fazla gelirleri bulunmakta olup, burada 10 hafız Kur'an-ı Kerim tilaveti üzerine ihtisas eğitimi almaktadır[212]. Mehmed Paşa Mahallesi'nde bulunan yapının, bu mahallenin genişlemesi ve nüfusun yoğunlaşmasına yol açtığı söylenebilir.

Karatay Mahallesi'nde 1736 yılında Büyük Ağa Medresesi Müderrisi Ayıntâbî Hacı Kara Osman Efendi tarafından yaptırılan "Osmaniye Medresesi (Tekke Medresesi)", XVIII. yüzyılda şehre eklemlenen yapılardandır. Osman Efendi'ye nispetle *"Osmaniye Medresesi"* denmiştir. Bitişiğinde bulunan Hacı Mahmud Çelebi Tekkesi'nden birkaç oda medreseye ilâve edildiğinden *"Tekke Medresesi"* olarak da bilinmektedir[213]. Belgelerde Hacı Mahmud Zaviyesi Medresesi şeklinde de geçmektedir[214]. Medresenin yapıldığı yer içeri şehir olarak adlandırılan sur içinde bulunmaktadır. Görünen o ki sur içindeki yapısal sıklaşma XVIII. yüzyılda da sürmektedir.

Amasya'daki eğitim kurumlarından bir diğeri de Gökmedrese Mahallesi'nde Anadolu Kazaskeri Amasyalı İbrahim Efendi tarafından oğlu Seyid Feyzullah Efendi adına 1738 yılında yaptırılan *"Fevziye Medresesi"* dir. Medrese, ahşap olması nedeniyle

---

[208] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 290-291.
[209] AŞS, 47/69.
[210] AŞS, 76/95.
[211] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s.267.
[212] AŞS, 15/ 41.
[213] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 301.
[214] NFS. d. 2152, 39b.

geçirdiği yangınlardan günümüze ulaşamamıştır[215]. Aynı mahallede, Fevziye Medresesi'nin karşısında Türidizâde namıyla meşhur Hacı Ali Ağa tarafından 1793 tarihinde yaptırılmış olan ve halk arasında *"Yukarı Bakacak Medresesi"* olarak da bilinen *"Hayriye Medresesi"* bulunmaktadır[216]. Bu bilgilere bakıldığında Gökmedrese Mahallesi'nin oldukça fazla medreseye ev sahipliği yaptığı ve kültürel bir iklimin bu mahallede de hâkim olduğu söylenebilir. Nitekim mahallenin ismini Gökmedrese'den aldığı yukarıda bahsedilmiştir.

Gümüşlüzâde Mahallesi'nde Gümüşlü Tekkesi'nin olduğu yerde Fatıma Hatun tarafından 1740 yılında yaptırılan *"Fatımiye Medresesi"* şehirdeki bir diğer eğitim kurumudur. *"Medrese-i Hâtûniye, Medrese-i Fâtımîye ve Gümüşlü Medresesi"* olarak da bilinmektedir[217]. Medresenin 11 öğrenci, bir müderrisi olduğu anlaşılmaktadır[218]. Ahşap olan medrese 1863 yılından sonra bakımsız kalarak günümüze ulaşamamıştır.

Pervâne Bey Mahallesi'nde XVIII. yüzyılda yapılan, *"Sungurlu Medresesi"*, bu yüzyılda dahi şehirdeki işlek yerlerdeki boş alanların vakıf eserlerle doldurulduğunun bir başka örneğidir. Medrese, Sungurlu Kazası eşrafından Sungurluzâde Hacı Mehmed Ağa ibn Osman Ağa tarafından 10 hücreli olarak 1750'de yaptırılmıştır. Medresede 10 talebe eğitim görmektedir[219].

Köprübaşı Mahallesi'nde 1750 yılında inşa edilen Osman Bey Darü'l-hadisi de XVIII. yüzyılda şehirdeki işlek yerlerdeki boşluklardan birini dolduran yapılardandır. Darü'l-hadis, Amasyalı olup Mısır valiliği vazifesinde bulunmuş Bekir Beyzade Hacı Osman Bey tarafından 1750'de Köprübaşı Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Banisinin vefatından sonra oğlu Ebubekir Paşa mütevelli olduğundan Bekir Paşa Medresesi olarak anılmıştır[220]. Belgelerde "*Osman Bey Darü'l-hadisi"* şeklinde geçmektedir[221]. Hayli fazla akarâtı[222] ve görevli[223] kadrosu bulunan darü'l-hadiste 10 talebe eğitim almaktadır. Müessese, Yeşilırmak'ın güneyinde Saraçhâne, Eski Kethüda, Kazgancı gibi yoğun

[215] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 303.
[216] VGMA, VD 578/ 295; Vâkıfın Kayabaşı denilen yerde yaptırdığı bir de mescidi bulunmaktadır, VGMA, HD 533/ 31.
[217] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 302.
[218] NFS.d. 2152, 41.
[219] VGMA, VD 739/ 170.
[220] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 276-77.
[221] AŞS, 70/174.
[222] BOA, Evk.Vkf 12/41.
[223] VGMA, HD 531/87.

mahallelerle çevrili işlek bir bölgedeki boş alanlardan birisinde inşa edilmiştir. Yapının inşasıyla burada bir genişleme olduğu düşünülebilir.

Şamice Mahallesi'nde inşa edilen *"Narlıbahçe Medresesi"* XVIII. yüzyılda inşa edilen eğitim kurumlarındandır. Medrese, Türidizâde Hacı Hafız Süleyman Ağa tarafından 1754 yılında yaptırılmıştır. Bu sebeple *"Medrese-i Süleymaniye"* olarak da bilinmektedir. Ahşaptan yapılmış olup, 11 hücresi, bir dershanesi ve büyük bir bahçesi bulunmaktadır. Ziya Paşa Amasya'nın içinden geçen şose yolu yaptırırken, zaten harap halde olan medresenin bir kısmını yola katmış, bir kısmını ise müderrisi bulunan Hafız Mehmed Efendi'ye vermiştir. Müderris kendisine verilen kısımda bir ev inşa ettirmiştir[224]. Şamice Mahallesi'nin Gökmedrese Mahallesi'ne yakınlığı düşünüldüğünde yaptırılan medreselerle bu bölgenin yoğun bir eğitim iklimine sahip olduğu söylenebilir.

"Kâşifiye Medresesi" de XVIII. yüzyılda inşa edilen eğitim kurumlarındandır. Bu yüzyılda inşa edilen diğer müesseseler gibi şehrin yoğun alanlarından birisi olan Eski Kethüda Mahallesi'ndeki boşluklardan birisinde yaptırılmıştır. Banisi, 1761 yılında vefat eden Kalaycızâde Hacı Ömer Ağa'dır. Ömer Ağa, vefatından önce malının 1/3'ü ile Amasya'da bir medrese inşa edilmesini vasiyet etmesi üzerine, vasisi Hacı Mehmed Kâşif Efendi tarafından 1762 yılında yaptırılmıştır[225]. Medresenin bir müderrisi, 11 talebesi bulunmaktadır[226]. Ancak XIX. yüzyıldaki muhasebe kayıtlarında adı geçmemesi nedeniyle yüzyılın ikinci çeyreğinde mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.

İstanbul'da sabıkan sır kâtipliği görevini yürütmüş olan Amasyalı Hacı İbrahim Efendi b. Mahmud Efendi tarafından 1796 yılında Devehane Mahallesi'nde yaptırılan İbrahim Efendi Medresesi[227] ise XVIII. yüzyılda Amasya'da yaptırıldığı tespit edilebilen son eğitim kurumudur. Bu medresenin yer seçimindeki tercih, bu yüzyıldaki diğer örneklerinde olduğu gibi şehrin canlı noktalarından birisidir. XVIII. yüzyılda yapılan eğitim kurumlarının şehrin yoğun ve işlek alanlardaki boşluklarda yaptırılmış olması, bu yüzyılda artık topografik sınırlara dayanıldığı ve yerleşimin daha çok yoğunlaşma şeklini aldığının göstergesi olarak addedilebilir. Şüphesiz Amasya'da XIX. yüzyılda da birçok eğitim müessesesi inşa edilmiştir. Bu çalışmada incelenen dönemin dışında kalsa da yukarıda savunulan görüşü desteklemesi nazarından XIX. yüzyılda inşa edilen bu türden

[224] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 310-311.
[225] VGMA, HD 1059/45.
[226] NFS. d. 2134, s. 47.
[227] VGMA, VD 745/373; VGMA, VD 745/380.

yapıların yer seçiminde de XVIII. yüzyıldaki örneklerinde izlenen yolun takip edildiği değinilmesi gereken bir hususdur.

İlim faaliyetlerinin hayli yoğun olduğu, *"Anadolu'nun Oxford'u"* olarak nitelenen Amasya'da kitaplara duyulan ihtiyacın epey fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca Kitapların hattatlar tarafından el yazmaları olarak çoğaltıldığı, bu işin zaman ve maliyet açısından oldukça kıymetli olduğu dönemlerde, kitaplara ulaşmanın günümüzdeki kadar kolay olmadığı düşünülebilir. Nitekim bu ihtiyacın karşılanması için hayır sahipleri tarafından vefatlarından önce ya da vasiyet yoluyla kütüphaneler kurulmuş ve kitaplar vakfedilmiştir. Diğer vakıflarda olduğu gibi kitap ve kütüphane vakıflarında da esas amaç Allah'ın rızasını kazanmaktır. Görünürdeki maddî amaç ise kitap okumak isteyip, maddi yetersizlik ya da diğer imkânsızlıklar nedeni ile kitaba ulaşamayanlara gereken imkânı sağlamaktır[228]. Öte yandan medreselerin birer eğitim kurumu olduğu düşünüldüğünde, her birinin kütüphaneleri olduğu varsayılabilir. Nitekim Hızır Paşa, Sultan II. Bayezid, Büyük Ağa, Abdullah Paşa ve Bekir Paşa medreselerinin vakfiyelerinde hafız-ı kütüb kadrolarına tahsisatta bulunulduğuna bakılarak kütüphaneleri olduğu söylenebilir. Ayrıca kimi hayırseverler de kütüphane kurmak yerine kitaplarını, talebelerin faydalanması maksadıyla bir kütüphaneye vakfederek şehrin ilim hayatına katkıda bulunmuşlardır.

İncelenen dönemde Amasya'da Müeyyedzâde Pîri Çelebi (1608), Hacı Osman Faik Efendi (1734), Emir İmam Hacı Abdullatif Efendi (1746), İbrahim Efendi (1796) ve Mahmud Efendi (1799) kütüphaneleri tespit edilmiştir.

Bunlardan İbrahim Efendi, Devehane Mahallesi'nde yaptırdığı kütüphane için 132 cilt kitap da vakfetmiş (Bk. Ek-10), bunların kütüphane tamamlanana kadar Emir İmam Kütüphanesi'nde muhafaza edilmesini şart etmiştir. Ayrıca kütüphanede iki hafız-ı kütüb (kütüphaneci) bulunmasını, kitapların asla kütüphane dışına verilmemesini belirtmiştir[229]. Sabık Amasya Müftüsü Mahmud Efendi ise Sultan II. Bayezid Cami'sinin karşı tarafında yaptırdığı kütüphane[230] için 500 kuruş ve 800 cilt kitap vakfetmiştir[231]. Bu vakfiyede kitapların isimleri belirtilmediğinden tespit edilememiştir.

---

[228] İsmail Kıvrım, "Osmanlı Döneminde Ayntâb'da Kurulan Kitap ve Kütüphane Vakıfları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/4, 2018, s. 160.
[229] VGMA, VD 745/373.
[230] VGMA, VD 579-396.
[231] AŞS, 74/74.

Bunun dışında birçok hayırsever de kitaplarını ilim tahsil edenler tarafından kullanılmak üzere Amasya kütüphanelerine vakfetmişlerdir. Bunlardan birisi Kurşunlu Mahallesi sakinlerinden Hafız Hacı Ali ibn Hacı Mustafa'dır. Hac vazifesindeyken vefat eden vâkıf, 1701 yılında vasiyet yoluyla 16 cilt kitabını vakfetmiş ve ihtiyacı olan ilim erbabı kişilerin faydalanması için Sultan II. Bayezid külliyesinin kütüphanesinde muhafaza edilmesini şart etmiştir (Bk. Tablo 7)[232].

Tablo 7: Hafız Hacı Ali'nin vakfettiği kitaplar.

No	Kitap İsimleri	Cilt
1	Mesabih-i Şerif	1
2	Mesabih	1
3	Tefsir-i Şehabeddin	6
4	Kitab-ı Şerh-i Meşârih	1
5	Kitâb-ı İhtiyâr	1
6	Kitâb-ı Derdü'l-Hükkâm	1
7	Mülteküü'l-Eşcâr	1
8	Kitâb-ı Ahî Çelebi	1
9	Tefsîr-i Kadı Hanberliye-i Molla Hüsrev	1
10	Kitâb-ı Kâniyye	1
11	Sûre-i Fetih'ten İşfa Tefsir-i Haşiyesi	1

Kitap vakfeden hayırseverlerden biri de Cami-i Enderun Mahallesi sakinlerinden Kur'an-ı Kerim'ini vakfeden Afitâb Hatun'dur[233]. Diğer bir kitap vakfeden hayır sahibi de Çorumî Şeyh Hacı Ali b. Abdulfettah'dır. Vâkıf tefsir, hadis, fıkıh vb. türden vakfettiği 124 cilt kitabın, Amasya'da Osman Bey'in inşa ettirdiği darü'l-hadis'te muhafaza edilmesi ve talebenin kullanımına sunulmasını istemiştir (Bk. Ek-11)[234]. Zileli Ali Efendi de vakfettiği 39 cilt kitabın Emir İmam Kütüphanesi'nde muhafaza edilmek suretiyle belde halkının istifadesine sunmuştur (Bk. Tablo 8)[235].

Tablo 8: Zileli Ali Efendi'nin vakfettiği kitaplar.

No	Kitap İsimleri	Cilt	No	Kitap İsimleri	Cilt
1	Beyzavi Tefsiri	2	**20**	Şerh-i Akaid	1
2	Mealim Tefsiri	1	**21**	Hayali Celal	1
3	Taha Suresi Tefsiri	1	**22**	Hayali Siye'l-Kuti	1
4	Buhari-i Şerif	2	**23**	Tehzib-i Mir	1
5	Tarikat-ı Muhammediye	1	**24**	Mirabiyü'l-Feth	1
6	Hadis-i Erbain	1	**25**	Kavl-i Ahmed Fenari	1
7	Delail-i Hayrat	1	**26**	Dürrü Naci	1
8	Şerh-i Kadı	1	**27**	Molla Cami	1

[232] AŞS, 23/ 32.
[233] AŞS, 38/ 35.
[234] AŞS, 49/ 11-12.
[235] AŞS, 74/ 2.

9	Tuhfetü'l-Fikr Mine'l-Usul	1	**28**	Muharrem	1
10	Dürer-i Molla Hüsrev	1	**29**	Kafiye	1
11	Mülteka el-Ebhur	1	**30**	Mu'rib-i Kafiye	1
12	Sadru'ş-Şeria	1	**31**	Cami-i İsami	1
13	İbrahim Halebi	1	**32**	Mütevassıt	1
14	Kitab-ı İhtilafiyat	1	**33**	İzhar Cümlesi	1
15	Ceride-i Tokadi	1	**34**	Mu'rib-i İzhar	1
16	İlmi'l-Hesab	1	**35**	Netayic-i İzhar	1
17	Telhis-i Hatib-i Dımışki İzzeddin el-Mevsıli	1	**36**	Mu'rib-i Avamil-i Cedid	1
18	Sadeddin Mutavveli	1	**37**	Kitabı Zav' fi İlmi'n-Nahv	1
19	Hatai'l-Meani el-Muhtasar	1			

Bahsedilen eğitim kurumları dışında Hayvalıoğlu Hacı İsmail Medresesi[236] ve Kalaycızâde Hacı Ömer Medresesi[237] isimleri de belgelerde zikredilmektedir. Ancak ne zaman ve kim tarafından yaptırıldıkları belirlenememektedir. Öte yandan yukarıda söz edilenlere bakıldığında Perrot'un Amasya'yı *"Anadolu'nun Oxford'u"* nitelemesinin ne kadar yerinde olduğu görülecektir. Nitekim Amasya Tarihi müellifinin *"Bu kadar mekâtib-i sıbyândan çıkan efendilerin lâ-akall dörtde biri Amasya medreselerine duhûl iderek ikmâl-i tahsîl itmekde idi[238]"* ifadesi Amasya'da kültür hayatının canlılığını göstermesi açısından bir göstergesidir.

Amasya'daki bu canlı ilmi hayat, çevre şehirlerdeki gençler için cazibe merkezi olarak görülmesini sağlamıştır[239]. Özellikle şehzade sancağı olduğu dönemde çok sayıda önemli şahsiyet bu ilim atmosferinden nasibini almıştır. Kendi dönemlerinin sayılan ilim insanları şehirdeki medreselerde görev yapmış, yetiştirdikleri önemli şahsiyetlerle de şehrin ilmî sahada temayüz etmesini sağlamışlardır. Amasya medreselerinde görev yapan döneminin ünlü ilim insanlarından birisi Cemaleddin Aksarayî'dir. Aksarayî, Atabey medresesinde müderrislik görevinde bulunmuştur[240]. Torunu Ahmed Çelebi'nin oğlu Zenbilli Ali Efendi olarak bilinen Ali Cemalî Efendi de Amasya'nın ilim hayatında önemli role sahip şahsiyetlerdendir. Nitekim Amasya'da müftülük vazifesinde bulunduğu gibi, Sultan II. Bayezid Medresesi'nin de ilk müderrisidir[241]. Büyük Ağa Medresesi müderrislerinden Taşköprülüzâde Muslihiddin Efendi de döneminin sayılan ilmî

[236] VGMA, VD 582/134
[237] VGMA, HD 1059/15.
[238] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 269-270.
[239] Mehmet Öz, "Amasya'nın Bir Kültürel-Siyasi Merkez Olarak Çevresiyle İlişkisi Canik (Samsun) Örneği", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (13-15 Haziran 2007), Amasya, s. 70-72.
[240] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 151.
[241] Yusuf Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", *DİA*, XLIV, İstanbul, 2013, s. 247-248.

şahsiyetlerindendir. Amasya Fetvaları eserinin müellifi ve Amasya Müftüsü Mustafa Vazıh Efendi ise Sungurlu Medresesi'nde vazife yapmış şahsiyetlerdendir [242].

Tarihçi Şükrullah, Tâcî Bey ile oğulları Câfer ve Sâdî çelebiler, ulemâdan Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi, Sabuncuoğlu Şerafeddin[243] gibi devrinin ünlü ilim insanları Amasya'da yetişmişlerdir[244]. Ancak Amasya'nın bu canlı kültür ikliminde yetişen şahsiyetlerin başında şüphesiz meşhur Hattat Şeyh Hamdullah gelmektedir. Amasya'ya göç eden Buharalı bir ailenin Amasya'da dünyaya gelen çocuğudur. Hattat bir aile ve çevrede yetişen Şeyh Hamdullah XV. yüzyılın önemli hat sanatı merkezlerinden olan Amasya'da önemli hocalardan eğitim almıştır Sultan II. Bayezid'in şehzadeliğinde hocalığını yapıp, hat dersleri vererek icazet almasını sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in şahsi kütüphanesi için bazı eserleri istinsah etmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmed için hazırladığı tıp ve hadisle ilgili sekiz kitap, altı adet dua mecmuası bulunmaktadır[245]. Ünlü hattatın Amasya'da talebelerine ders verdiği yer *"Meşkgâh"* olarak bilinmiştir[246]. Bu meşkgâhta ondan ders görerek icazet alanlar arasında Sultan II. Bayezid döneminde Divân-ı Hümayûn ve Hazîne-i Âmire kâtipliği görevini yürütmüş olan hatta Hüsâmeddin Hüseyin Şah bulunmaktadır[247].

Tablo 9: XIII-XVIII. yüzyıl Amasya'da tespit edilen eğitim kurumları

No	Eğitim Müessesesi İsmi	No	Eğitim Müessesesi İsmi
1	Halifet Gazi Medresesi	**15**	Narlıbahçe Medresesi
2	Torumtay (Gökmedrese) Medresesi	**16**	Kâşifiye Medresesi
3	Atabey Medresesi	**17**	Rahmaniye Medresesi
4	Hüsâmiye Medresesi	**18**	Hayriye Medresesi
5	Hızır Paşa Medresesi	**19**	Hacı Mahmud Çelebi Darü'l-huffazı
6	Alaca Yahya Medresesi	**20**	Abdullah Paşa Darü'l-hadisi
7	Hüseyin Ağa (Büyük Ağa) Medresesi	**21**	Hacı İbrahim Efendi Medresesi
8	Doğrakiye Medresesi	**22**	Osman Bey Darü'l-hadisi
9	Kadı Medresesi	**23**	Mehmed Ağa Darü'l-kurrâsı
10	Aya Ağa (Küçük Ağa) Medresesi	**24**	Müeyyedzâde Pîri Çelebi Kütüphânesi
11	Osmaniye Medresesi (Tekke Medresesi)	**25**	Hacı Osman Faik Efendi Kütüphânesi
12	Fevziye Medresesi	**26**	Emir İmam Hacı Abdullatif Kütüphânesi
13	Fatımiye Medresesi	**27**	İbrahim Efendi Kütüphânesi
14	Sungurlu Medresesi	**28**	Mahmud Efendi Kütüphânesi

[242] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 153, 295.
[243] Amasya Darüşşifası kısmında söz edileceği için burada açıklanma gereği görülmemiştir.
[244] Şahin, Emecen, "Amasya", s. 2.
[245] Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, İstanbul, 2007, s. 239.
[246] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 48.
[247] Muhittin Serin, "Hüsâmeddin Hüseyin Şah", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 513-514.

3.7 Amasya Darü'ş-şifası

Şüphesiz toplumun her kesiminden insanın en çok ihtiyaç duyduğu hizmetlerden birisi de sağlık hizmetidir. Amasya'da bu hizmeti yerine getiren darü'ş-şifa henüz erken sayılacak bir dönemde XIV. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. İlhanlılar'ın Anadolu hâkimiyeti döneminde M 1308 tarihinde Yakutiye Mahallesi'nde tıp medresesi olarak Olcayto Sultan Hüdâbende'nin karısı Uldız Hatun[248] adına yaptırıldığı düşünülmektedir[249]. Bazı araştırmacılar yapının Selçuklu medrese geleneğinin tipik bir örneği olduğunu söylemektedir (Bk. Fotoğraf 16)[250].

Fotoğraf 16: Amasya Darüşşifası giriş kapısı.

[248] Kutlu, dönem kaynakları üzerinde yaptığı inceleme sonucu darü'ş-şifanın banisinin esas isminin "İl-Tüzmiş" ya da "İl-Tirmiş" olduğunu tespit etmiştir, bk. Mehmet Kutlu, "İldüzmiş Hatun Baniliğindeki Amasya Darüşşifası Üzerine Yeni Tespitler" *Mimari-Kültür-Bellek*, (ed. Tane Doğan), Çanakkale, 2022, s. 21.

[249] Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 101- 102. Daha fazla bilgi için bk. Halim Baki Kunter, "Amasya Darüşşifası", *Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, S 8, Ankara, 1947, s. 12-13; Muammer Ülker, "Amasya Darüşşifası", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 17-19 Şubat 1988): Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1992, s. 267-269.

[250] Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara, 1969, s. 129; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 110; Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifalar*, Ankara, 1992, s. 113.

Başlangıçta darü'ş-şifa olarak kullanılan yapı, daha sonraları akıl hastalarının tedavi edilmesinden ötürü halk arasında *"Tımarhâne"* olarak da bilinmektedir[251]. Benzer şekilde Evliya Çelebi de medreseden *"Miskinler Tekkesi"* olarak bahsetmektedir[252]. Zaman içerisinde bakımsız ve âtıl kalmasından ötürü bir dönem kereste imalathanesi, hapishane ve sonrasında da müze olarak kullanılmıştır.

Belgelerde sıklıkla *"Sultan Alaaddin Darüşşifası"* şeklinde geçmektedir[253]. Medresenin vakfiyesinin M 1312 yılında son Selçuklu sultanı Mesud'un pervânesi İzzeddin Mehmed'in oğlu Alâaddin Ali tarafından düzenlenmiş olmasından ötürü kayıtlara bu şekilde geçtiği düşünülmektedir[254].

Darü'ş-şifa'nın hayli fazla akarâtı bulunmaktadır[255]. Ayrıca görevli kadrolarında bevvab ve vekil-i harç gibi vazifeler bulunmaktadır[256]. Ancak hekimlik kadrosu bulunmadığı görülmektedir. O halde denilebilir ki vakıf, XVIII. yüzyıl sonunda darü'ş-şifa hüviyetinden daha çok bir imaret gibi çalışmaktadır. Nitekim 1869'da şehri gelen Tozer, buranın Selçuklu yapısı olduğunu ve kendilerine eşlik eden zaptiyenin bildirdiğine göre isminin tımarhane[257] olduğunu kapısının kapalı tutulduğunu, fakat kapı arasından içerideki avluyu ve iki tarafında inşa edilmiş, dış duvarlara bağlı sütunları görebildiğini belirtmiştir. Ayrıca yapıyı hastane olarak nitelemiştir[258].

Amasya Darü'ş-şifası'nda önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bunlardan Fatih Sultan Mehmed Devri tabiplerinden Sabuncuoğlu Şerafeddin, darü'ş-şifada eğitim görmüş, 14 yıl burada görevde bulunmuş, baştabiplik ve cerrahlık vazifelerini de yürütmüştür. Ünlü eseri *"Cerrahiyetü'l-Haniye"yi* İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur[259]. Bir diğeri ise Reşidüddin Lokman b. Hasan el-Harezmî'dir. Balos Kaya'sının karşısındaki dağın isminin Lokman Dağı olmasının sebebi bu hekimdir. Zira bu dağın kuzey cepheleri

---

[251] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 93.
[252] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 97.
[253] "Amasya'da vâkî' Sultan Alâaddin hazretlerinin binâ eylediği Darü'ş-şifâ evkâfının…", AŞS, 76/ 44.
[254] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 173.
[255] KKA, TD 583, vr. 79b, 80b; BOA, TD 387, s. 385-387; KKA, TD 26, vr. 59a, 64b.
[256] VGMA, HD 531/ 88; HD 532/ 70.
[257] Seyahatnâmenin orijinal metninde "Timour-Khâne" olarak geçmektedir. Seyyah, bilinen bir isim olmasından ötürü Timur'la ilişkilendirmiş olabilir.
[258] Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London, 1881, s. 35.
[259] Haldun Eroğlu, "XV. Yüzyıl Tabiplerinden Şerafeddin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S 11, Ankara, 2000, s. 147-156.

hekimin mülkü olup, vefatında da buraya defnedildiğinden zamanla halk arasında meşhur Lokman Hekimle karıştırılarak "*Lokman Hekim Türbesi"* halini almıştır[260].

Günümüzde *"Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi"* olarak kullanılan darü'ş-şifa, Yakut Paşa'nın vakfiyesinden[261] öğrenildiğine göre Osmanlı öncesi dönemde Yeşilırmak'ın güney sahillerinde inşa edildiği yerin çevresinde oluşan mahalleye de adını vermiştir. Yakut Paşa İmareti'nin yapılmasından sonra ortaya çıkan Yakutiye Mahallesi'nin zamanla genişlemesi sonucunda bu mahalleye dâhil edilmiştir.

3.8 Hamamlar

Halkın temizlik ihtiyacına yönelik hizmet veren sıhhî tesisler olan hamamlar, Türk şehirlerinin önemli bir parçasıdır. Bunda İslamiyet'in temizlik konusunda gösterdiği hassasiyet de etkili olmuştur.

Şehir imar edilirken şehir kuracak insanların temizlik ihtiyaçlarını gidermek için ilk işlerden birisi hamam inşa edilmesidir[262]. Türk hamamları, vakıf yapılar ve onların akarâtlarıyla birlikte şehrin çekirdeğini oluşturan tesislerdir[263]. Bu hamamlar da tıpkı han ve dükkânlar gibi cami, medrese ya da hastane gibi dinî ve sosyal yapıların hizmet ve binalarının yaşatılması adına gelir getirici unsurları olarak hayırseverler tarafından yaptırılarak gelirleri bu müesseselere vakfedilmiştir.

Hamam kültürü, geleneksel Türk şehir hayatının dinamiklerindendir. Süreç içerisinde toplumda sahip oldukları sınırları genişleyen hamam gibi mekânlar, halkın her kesiminin cami, çarşı ve tekke ekseninde yaşadıkları günlük yaşamın toplantı merkezi konumuna gelmiştir. Farklı toplum kesimleri arasındaki iletişim ve etkileşimi sağlayan hamamlarda esnaf, ulema ve sanatçılar bir arada bulunabiliyorlardı. Bu bütünleştirici yapı içerisinde tek ayrım Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı hamama gitmelerinin menedilmiş olmasıydı[264]. Ayrıca hamamlar, kadınların ahbaplık etmek için de gittikleri yerlerdi[265].

---

[260] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 50.
[261] BOA, Ev. Vkf, 18/58; VGMA, VD 608-2/ 388.
[262] Cansever, *Osmanlı Şehri*, s. 103.
[263] Ergin, *İmaret Sistemi*, s. 42.
[264] Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, 1995, s. 262.
[265] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (çev. Elif Kılıç), İstanbul, 1998, s. 177.

Amasya şehri tektonik hareketler sonucu yeraltı suları bakımından kaynaklarının bulunması şehirde hamamların sayısının yüksek olmasını sağlamıştır (Bk. Tablo 10; Harita 7)[266]. Evliya Çelebi, Amasya hamamlarından bahsederken Sinanoğlu, Kumacık, Mustafa Bey, Saray, Ilıca, Çardaklı, Kadı, Sultan Bayezid, Yörgüç Paşa, Kanlıpazarı hamamlarının isimlerini zikreder. Ayrıca kale içinde dört, Meydan Mahallesi'nde iki hamamın daha bulunduğunu söyler[267]. Hüsameddin Efendi de Kızlar Sarayı içerisinde iki, kalede iki hamamın olduğunu belirtir[268]. Bunlar dışında Amasya şehri içerisinde halka hizmet veren ve ekseriyetle bir vakıf müessesenin akarı olan çok sayıda hamam bulunmaktadır. Bunlardan bazıları gördükleri bakım-onarımlar sayesinde günümüze kadar ulaşırken, bazıları ayakta kalamamıştır.

Amasya'da varlığı tespit edilebilen ilk hamam, Hatuniye İmareti'nin batısında bulunan Rıdvan Hamamı (Çukur Hamam)'dır. Selçuklu ümerasından Rıdvan Bey tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi bilinmemektedir[269]. Hamam, Halifet Gazi Medresesi'nin akarâtındandır[270].

Devehâne Mahallesi'nde bulunan Aydın Hamamı ise M 1223 yılında Amasya Mütesellimi Aydın Bey tarafından yaptırılmıştır. Mahallede inşa ettirdiği mescidin akarı olarak bina edilmiştir. Ancak 1591 yılındaki depremde yıkılmış torunlarından Hacı Ali tarafından yeniden yaptırılmıştır[271]. Bu örnekte görüldüğü üzere hamamlar, bir vakıf eser inşa edilirken onun akarı olarak, onunla yaptırılarak şehre yeni bir sosyal yapı kazandırılmış, şehrin fiziki yapısına yeni bir dokunuşta bulunulmuştur.

Banisi ve yapım tarihi bilinmeyen *"Köprübaşı Hamamı",* Alçak Köprü'nün kuzeyinde bulunmakta ve Selçuklular döneminden kaldığı düşünülmektedir[272]. Bugün mevcut olmayan hamamın kaynaklarda mevkûf olduğu belirtilse de hangi vakfa ait olduğu bildirilmemiştir. Vesikalarda hamamın 1755 yılında 313 kuruşluk bir bakım onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır[273].

---

[266] Becerik, *Amasya Şehrinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 338.
[267] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 97.
[268] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 58, 70.
[269] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 135.
[270] VGMA, VD 610/ 37.
[271] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 139.
[272] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 164.
[273] AŞS, 33/58-59.

Kurşunlu Mahallesi'nde yer alan Yukarı Hamam (Çelebiler Hamamı), sur içerisindeki bir diğer hamamdır. Selçuklu Dönemi eserlerinden olup[274], Hatuniye İmareti'nin akarâtından olduğu vakfiyesinden anlaşılmaktadır[275]. Vazıh Efendi, hamamın Bülbül Hatun tarafından harabe şekildeyken satın alındığını, onarımdan sonra vakfa gelir olarak eklendiğini belirtir[276]. Arşiv vesikalarında da Yukarı Hamam şeklinde geçmektedir. 1655 yılındaki kira sözleşmesinde hamamın yıllık kira geliri 8.000 akçe olarak görülmektedir[277]. Bülbül Hatun İmareti'nin 1838 yılındaki muhasebesinde hamamın kira geliri 650 kuruş olarak kaydedilmiştir[278]. Hayırseverlerin tesis ettikleri vakıf müesseselere bu şekilde akar olarak ekledikleri hamamlar, fiziki yapıda yeni bir birleşen olarak yer alırken, sağladıkları gelirle bağlı oldukları vakfın binalarının da ayakta kalmasını sağlamışlardır. Böylece şehrin fiziki yapısında iki türlü etkileri olmuştur.

Kalenin doğu tarafındaki kapısı civarındaki düzlükte Türk hâkimiyetinden önce Andrea Kilisesi olan, fetihten sonra ise camiye dönüştürülen yapı depremde yıkılınca 1372 yılında Şadgeldi Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Paşa tarafından caminin batısında, ona gelir getirmesi maksadıyla bir hamam yaptırılmıştır. Bu hamam "*Şadgeldi Paşa Hamamı"* olarak bilinmektedir[279].

Buraya kadar zikredilen hamamların yapıldıkları yerlere bakıldığında ekseriyetle Yeşilırmak'ın kuzeyinde, sur içerisindeki alanların tercih edildiği görülür. Bu durumun oluşmasında şehirdeki Türk hâkimiyetinin başlarında ilk yerleşimin sur içerisindeki boş alanlarda gerçekleşmiş olması etkili olmalıdır. Osmanlı hâkimiyetinden itibaren Yeşilırmak'ın güney kısımlarında yaptırılan hamam sayısının daha fazla olduğu görülecektir ki bu da Osmanlılar döneminde şehrin bu kısmında yerleşmenin yoğunlaşmasıyla ilgilidir.

Osmanlıların şehirdeki hâkimiyetlerinin ilk dönemlerinde yaptırılan *"Kaya Paşa Hamamı"* yukarıda bahsedilen duruma örnek gösterilebilir. Yukarı Pazar'da Kazgancı Mahallesi'nde bulunan hamam[280], Amasya Valisi Seyfeddin Torumtay'ın soyundan Kaya Paşa tarafından aynı mahallede bina ettirdiği cami içindeki sıbyan mektebine gelir

[274] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 86.
[275] Bk. BOA, Ev. Vkf. 4/16; VGMA, VD 734/180; BOA, Ev. Vkf. 20/8.
[276] Vazıf Efendi, *Amasya Fetvaları*, s. 75; Bk. Gündüz, "Bülbül Hatun Vakıfları", s. 30.
[277] AŞS, 11/101; AŞS, 11/127.
[278] AŞS, 76/194.
[279] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 70.
[280] AŞS, 69/144.

getirmesi maksadıyla yaptırılmıştır[281]. Hamam günümüze ulaşamasa da var olduğu dönemde, sonradan şehrin en işlek alanlarından birisi haline gelecek bir bölgede inşa edilmiştir.

Benzer şekilde Yörgüç Paşa tarafından 1436 yılında yaptırdığı külliyeye gelir getirmesi amacıyla külliyeyle beraber yaptırılan "*Çardaklı Hamam"* da [282] Yeşilırmak'ın güneyinde inşa edilmiştir. Külliyenin güneybatısında, yola yakın bir mevkide, camisinin bitişiğinde bulunmaktadır. 1703 yılında Yörgüç Paşa vakfının mütevellisi Mehmed Ağa ibn-i Hasan, hamamın onarıma ihtiyacı olduğu konusunda mahkemeye başvurmuştur. Kadı, mimarbaşı, kalfası ve ahaliden kimselerle yapılan incelemeler sonucu hamamın ancak 120 kuruşla tamir olacağı tespit edilmiştir[283]. Hamam, 1879 yılında Yeşilırmak'ın taşması sonucu zarar görmüş, ancak daha önce gösterilen hassasiyet gösterilmeyip, gerekli bakım-onarım yapılmayınca harabeye dönmüş ve günümüze ulaşamamıştır[284]. Oysa bu yapı, vakıf muhasebelerinde görüldüğü üzere XIX. yüzyıl ortalarına kadar külliyenin önemli gelir kaynaklarından birisidir ve bütçede daima hamamın bakım-onarımı için gerekli miktarda para ayrılmıştır[285]. Medreselerin yoğun olduğu bir bölgede yaptırılan hamam, külliyeyle birlikte şehrin fiziki yapısındaki önemli unsurlarından birisidir.

Yörgüç Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından 1436 yılında Mehmed Paşa Camii'nin batı tarafında yaptırılan "*Mustafa Bey Hamamı"* Mehmed Paşa Külliyesi henüz inşa edilmeden önce buraya eklemlenen önemli yapılardan birisidir (Bk. Fotoğraf 17)[286]. Bu hamam, başka gayrimenkullerle beraber Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hayreddin Hızır Paşa tarafından 1465 yılında Yörgüç Paşa medresesine gelir olarak eklenmiştir[287]. Hamamın 1627 yılında bakım onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır[288]. Ayrıca 1633 tarihli kira sözleşmesine göre yıllık kira bedelinin 10.000 akçe olduğu görülmektedir[289]. Osmanlı hâkimiyetinin erken dönemlerinde inşa edilen hamam, şehrin kuzeydoğu

[281] VGMA, VD 587/139.
[282] VGMA, VD 747/352; BOA, Ev. Vkf. 19/7.
[283] AŞS, 24/28.
[284] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 166.
[285] AŞS, 47/20; 47/31; 47/91; AŞS, 76/9; 76/12; AŞS, 79/107; 79/08; 79/135; AŞS, 81/20; AŞS, 90/8; 90/24; 90/25.
[286] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 169.
[287] VGMA, VD 609/228.
[288] AŞS, 1/65.
[289] AŞS, 2/50.

istikametindeki yayılma alanında yaptırılmıştır. Burada yerleşmenin yoğunlaşmaya başlaması sonucu, temizlik ihtiyacının artmış olması, hamamın yeri konusundaki tercihi yönlendirmiş olmalıdır.

Fotoğraf 17: Mustafa Bey Hamamı.

Kadı Hamamı ise Fethiye Mahallesi'nde *"Molla Beylik"* olarak bilinen Amasya kadılarından Mevlâna Muslihizâde Abdurrahman çelebi tarafından 1446 yılında yaptırılmıştır. Kazasker Molla Vildan Mehmed Çelebi bu hamamın üzerine bir medrese inşa etmiş, onun oğlu Kadı Abdurrahman Çelebi de hamamı bu medreseye akar olarak eklemiştir. Bu sebeple *Kadı Hamamı* olarak bilinmektedir[290]. Kayıtlara göre hamamın 1701 yılında senelik kira bedelinin 30 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak suyunun yetersiz kalması sebebiyle Mustafa Efendi'ye su temin etmek ve bakım-onarımını yapmak şartıyla 20 esedî kuruşa kiraya verildiği görülmektedir[291]. Buna göre Osmanlılar döneminde yeni inşa edilen bir vakıf müesseseyle şehrin yoğunlaşmaya başladığı her alanda yeni bir hamam inşa edildiği görülmektedir.

[290] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 156.
[291] AŞS, 23/58.

"Sümbül Hamamı (Çifte Hamam)" ise Yeşilırmak'ın kuzeybatısında, Hayreddin Hızır Paşa tarafından 1465 yılında yaptırdığı medreseye gelir getirmesi maksadıyla medreseyle birlikte yaptırılmıştır[292]. Her yıl sümbül mevsiminde kadınlar ferahlamak için buraya geldiklerinden *"Sümbül Hamamı"* olarak da bilinmiştir[293]. Vakfın mütevellisinin 1698 yılında yaptığı başvuruda, hamamın birçok mevziisinin tamire muhtaç olduğu belirtilmiş, yapılan keşifte ancak 150 kuruşa onarımın mümkün olduğu anlaşılmıştır[294]. Buna göre hamam, bu tarihte küçük çaplı bir bakımdan geçirilmiştir. Hamamın 1838 yılında kira geliri 800 kuruş olarak görünmektedir[295]. Medrese ve hamamın inşa edildiği bölge bunların banisinin adıyla anılmıştır.

Yapım tarihi belli olmayan Alaca Hamam ise 1470 yılına kadar Şadgeldi Paşa'nın torunlarından Alaca Yahya Bey'in tasarrufunda olduğunda bu isimle adlandırılmaktadır[296]. Hacı Osman Bey'in Köprübaşı Mahallesi'nde yaptırdığı darü'l-hadisin akarâtı arasında bulunmaktadır[297]. Darü'l-hadisin muhasebesinde hamamın yıllık geliri 1.300 kuruş olarak görülmektedir[298]. Hamamın bulunduğu yer, sonradan şehrin yoğun mahallelerinden birisi haline gelmiştir.

"Kumacık Hamamı" da Bayezid Paşa Mahallesi'nde, Bayezid Paşa imaretinin doğu tarafında, Kunç Köprü'nün güneyinde bulunmaktadır (Bk. Fotoğraf 18). Küçük Kapı Ağası olarak bilinen Ayas Ağa tarafından 1495 yılında Şamiler Mahallesi'nde yaptırdığı medreseye gelir getirmesi maksadıyla, medreseyle beraber inşa ettirilmiştir[299]. Ayas Ağa, hamamın arsasını *"Kocacık"* lakaplı Hâce Mehmed Çelebi'den satın almasından ötürü Kocacık Hamamı olarak bilinirken, zaman içerisinde galat-ı meşhur olarak *"Kumacık"* şekline dönüşmüştür[300]. Hamamın 1624 yılında yıllık kira bedeli 3.000 akçe[301], 1837 yılında ise 200 kuruş olarak görünmektedir[302].

---

[292] Bk. VGMA, VD 582/255.
[293] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 136.
[294] AŞS, 22/15.
[295] AŞS, 76/143.
[296] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 164.
[297] BOA, Evk.Vkf 12/41.
[298] AŞS, 47/123.
[299] VGMA, VD 582-1/ 189; VD 490/50.
[300] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 112.
[301] AŞS, 1/2.
[302] AŞS, 76/77.

Fotoğraf 18: Kumacık Hamamı.

Bayezid Paşa İmareti'nin gelirleri arasında bulunan *"Sinan Hamamı",* Bayezid Paşa Mahallesi'nde yaptırılan bir diğer hamamdır[303]. Hamam, Sivas Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından 1511 yılında yaptırılmıştır[304]. Hamamın 1664 yılında 5.599 akçelik bir bakım-onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır[305]. Ayrıca 1702 yılında Bayezid Paşa Mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa b. Mehmed, hamamın suyundan senelik 10 kuruş kira bedeli karşılığında hanesine su almak için izin istememiş ve başvurusu uygun görülmüştür[306]. Bayezid Paşa İmareti'nin önemli gelir kaynaklarından olan hamamın 1854 yılındaki muhasebe kayıtlarında yıllık kira geliri 2.500 kuruş olarak kaydedilmiştir[307]. Bayezid Paşa İmaretiyle birlikte Kumacık ve Sinan hamamlarının Bayezid Paşa Mahallesi'nin önemli fiziki unsurları olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki hamam, XVIII. yüzyıla kadar bulundukları konum itibariyle Alçak Köprü'nün diğer yakasından gelenleri karşılar niteliktedir. Ancak Sinan Hamamı günümüzde mevcut değildir.

[303] VGMA, VD 605/244; VD, 605/247.
[304] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 179.
[305] AŞS, 15/37; 15/79.
[306] AŞS, 24/28; 24/34.
[307] AŞS, 76/126.

Sur içerisinde şehre eklenen son hamam, Sultan II. Bayezid'in zevcesi Bülbül Hatun tarafından, yaptırdığı imarete gelir getirmesi maksadıyla imaretin camisine bitişik şekilde inşa ettirilen *"Bülbül Hatun Hamamı (Aşağı Hamam)"* dır[308]. 1656 yılında kira yıllık kira bedeli 8.000 akçe olarak kayıtlıdır [309]. Hamâm-ı Cedid olarak da bilinmektedir. Hatuniye İmareti ve akarâtı olan hamamlar sur içerisindeki XVI. yüzyılda eklenen en önemli yapılardır. Nitekim etrafında oluşan mahalleye de ismini vermiştir.

Amasya'da inşa edilen hamamlar, fiziki yapının ayrılmaz birer parçasıdır. Her biri bir vakıf eserin akarı olarak onunla inşa edilmiş ya da kimi şahısların mülkiyetinde iken bir vakıf eserin akarâtı arasına eklenmiştir. Böylece hamamların kira gelirleri, vakıfların bakım-onarım, görevi ücretleri ya da diğer masraflarının karşılanmasında önemli bir kaynak olarak müesseselerin hizmet ve yapısal birimlerinin sürdürülebilirliğine katkı sağlamışlardır.

Tablo 10: XIII- XVIII. yüzyıllarda Amasya'da tespit edilen hamamlar.

No	İsmi	No	İsmi
1	Rıdvan Hamamı (Çukur Hamam)	**8**	Kadı Hamamı
2	Aydın Hamamı	**9**	Çifte Hamam (Sümbül Hamamı)
3	Yukarı Hamam (Çelebiler Hamamı)	**10**	Alaca Hamam
4	Şadgeldi Paşa Hamamı	**11**	Kumacık Hamamı
5	Kaya Paşa Hamamı	**12**	Sinan Hamamı
6	Çardaklı Hamam	**13**	Bülbül Hatun Hamamı (Aşağı Hamam)
7	Mustafa Bey Hamamı	**14**	Köprübaşı Hamamı

Yukarıda Amasya şehrinde dinî ve sosyal alanlarda hizmet veren vakıf müesseselerin şehrin fiziki yapısına etkileri üzerinde durulmuştur. Görüldüğü üzere bu müesseselerin hizmetleri ve binalarıyla fiziki yapı üzerinde oldukça tesirli olmuşlar (Bk. Harita 7); birçoğunun banisinin ya da binasının ismi, mahalle ismi olarak yüzyıllarca varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca vakfiyelerinde bahsedilen şartlar ile vakfedilen mallar, şehirdeki sosyal hayata yön verici bir niteliktedir. Nitekim müesseselerin kendileri zaten birer sosyal ve dinî yaşam alanıyken, onların akarâtı olan hamam gibi yerler de toplumsal kaynaşma ve etkileşimin yaşandığı önemli yerlerden birisi olarak şehir hayatında kendine has bir konum kazanmıştır. Cami ve mescitlerde namaz vakitlerinde buluşan cemaatteki kişilerin, namaz vaktini beklerken ya da namaz çıkışında birbirleriyle sohbet etmesi, sorunlarını paylaşması veya birbirlerine hâl hatır sormak için de olsa iletişime geçmesi,

[308] BOA, Ev. Vkf. 20/8; Ev. Vkf. 4/16; VGMA, VD 734/279.
[309] AŞS, 11/101.

buraların dinî fonksiyonunu tamamlayan örtük birer sosyal işlev olarak görülebilir. Tahsil görmek isteyen, maddi durumu yetersiz bir bireyin, temel eğitimini sıbyan mekteplerinde ücretsiz şekilde tamamladıktan sonra, yine ücretsiz şekilde bir medrese de yüksek tahsiline devam edebilmesi; bu kurumları destekleyici nitelikte kütüphaneler kurulması ya da kitaplar vakfedilmesi, Amasya şehrinde kültürel hayatın canlı kalmasında etkili olmuştur. Ayrıca imaret, darü'ş-şifa ya da zaviyeler beslenme, sağlık, konaklama gibi hizmetleriyle şehirde yaşayan ya da şehre çevreden gelen insanlar için bir nevi sosyal hizmetler mekanizması görevi görmüştür. Bu yapılar fiziki yapıyı doğrudan etkiledikleri gibi hizmetleri, oluşturdukları sosyal alanlar ve meydana getirdikleri istihdam ile şehir ve şehirli için dinî, iktisadî ve sosyal birer değer olarak toplum hayatında merkezî bir konumda bulunmuşlardır.

Bu yapıların bakım-onarım ihtiyaçlarının görevlilerinin başvurusu üzerine kadı, mimar başı, kalfası ve ahaliden kimselerce keşif çalışmalarının yapılıp, ihtiyaçlarının karara bağlanması da bir kontrol mekanizması görevini yerine getirmiştir. Böylece yapılarda mimarî üslup bütünlüğü de sağlanarak şehirde birbirinden çok farklı tarzlarda inşa edilmiş, eğreti unsurların oluşması yerine, birbiriyle uyumlu, birbirinin parçası ve devamı şeklinde görünen bütünlükte, aynı anlayışın ürünü eserler ortaya koyulmuştur.

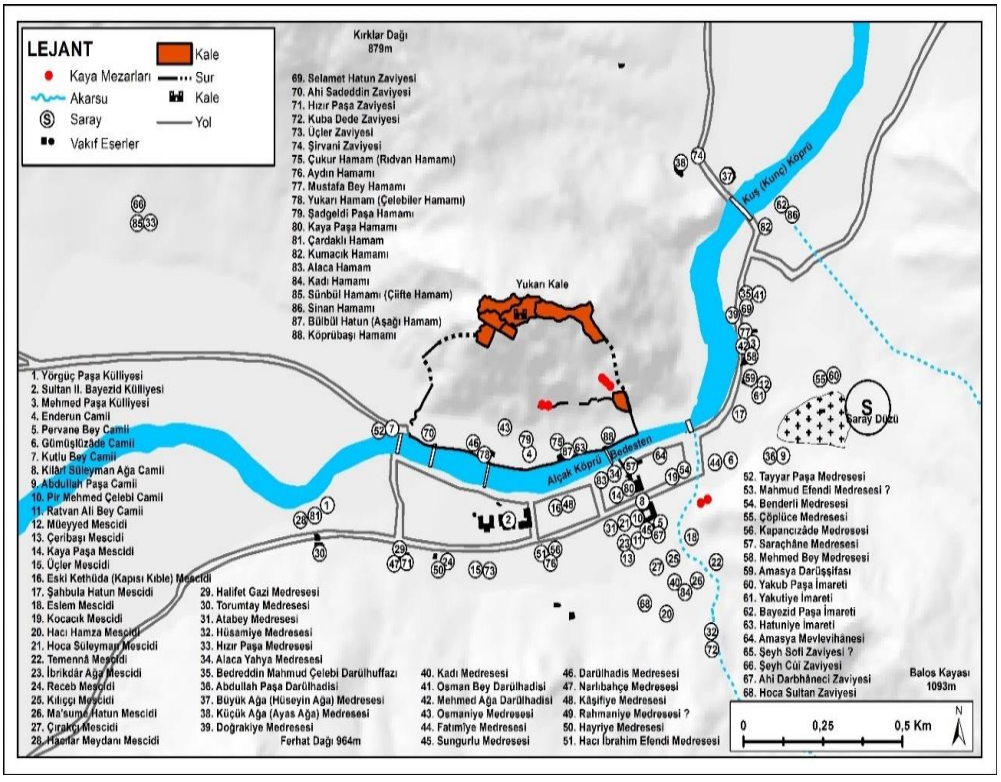

Harita 7: Vakıf yapıların Amasya şehrindeki dağılımı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE OLGUSU ve VAKIFLAR

Tüm canlılar yaratılış itibarıyla bir denge içerisindedir ve birbirlerine muhtaçtır[1]. Bu sebeple insan, yaşadığı sosyal ve fiziki çevre ile kaçınılmaz bir ilişki içerisindedir. Çevre ile ifade edilmek istenen insanın daima dinamik bir ilişki içerisinde olduğu, fiziki ve sosyo-kültürel ortamdır[2]. Bu ilişki her zaman yapıcı mahiyette olmayıp, tahrip edici bir halde de belirebilmektedir. Oysa hayatın olağan akışında çevrenin tahrip edilmeden yaratılışına uygun şekilde varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. Ancak bu tabiatta bulunan hiçbir şeye dokunulmaması, her şeyin olduğu gibi bırakılması manasına gelmemektedir. Esas olan, onu zorlamadan ve güzelliklerini bozmadan çevreyi toplum için daha yararlı hale getirmektir[3].

Çevreyle ilgili sorunlar ve çevre düzeninin korunması günümüzde sanayileşmenin etkisiyle birlikte yoğun olarak tartışılan konular olsa da tarihin her döneminde insanların zihinlerini meşgul eden çevresel meseleler bulunmaktadır. Özellikle İslam toplumlarının iki ana referans kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki *evren, doğal çevre ve kaynaklarla* ilgili göndermeler, Türk toplumunda çevre bilincinin oluşmasını ve bunun yaşam biçimi haline gelmesini sağlamıştır[4]. Nitekim Kur'an-ı Kerim cenneti *"İçinde nehirler akan, her nevi meyve ağacı ve koyu gölgeliklerin bulunduğu, sonsuz nimetlerle dolu, yeşillik bir yer[5]"* olarak betimlenmektedir. Bu betimleme esasında ideal çevre tasavvurunun da bir işaretidir. Bunun dışında Kur'an-ı Kerim inananlara, her şeyin bir ölçüye göre yaratıldığını ve dengenin bozulmamasını[6], insana verilen sayısız nimetten israfa kaçmadan faydalanılmasını[7] emretmektedir. Ayrıca maddi temizliğe önem veren ve bu yönde örnek oluşturacak *"elbiseni temiz tut[8]", "secdeye varanlar için evimi (Kâbe)*

---

[1] Mehmet Şeker, "Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri", *Ekoloji ve Çevre Dergisi*, I/4, 1992, s. 26.

[2] İbrahim Özdemir, *Yalnız Gezegen*, İstanbul, 2001, s.89-101; İbrahim Özdemir, "Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı", *Türkler*, X, Ankara, 2002, s. 598.

[3] Ziya Kazıcı, "Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu (15-16 Mayıs 2008) Bildiriler*, II, İstanbul, s. 335.

[4] Doğan Yörük, "Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 40, Konya, 2016, s. 363.

[5] Bakara Suresi 25; Nisa Suresi 57; Yunus Suresi 9; Muhammed Suresi 15; Zümer Suresi 20, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (haz. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), Ankara, 2006.

[6] Rahman Suresi 7,8; İbrahim Suresi 32, 33, 34, *Diyanet Meâli*, 2006.

[7] İbrahim Suresi, 32, 33, 34; Abese Suresi, 27, *Diyanet Meâli, 2006.*

[8] Müddesir Suresi 4*, Diyanet Meâli*, 2006.

temiz tut[9]*"* şeklinde telkinler de bulunmaktadır. Öte yandan İslâmî değerlere göre Müslüman sadece Allah'a değil, aynı zamanda içerisinde yaşadığı toplum ve fiziki ortama karşı da sorumluluk taşımaktadır[10]. Müslüman, dünyaya zarar verecek her türlü düşünce ve davranıştan kaçınmak zaruriyetindedir[11]. İslâm'ın ortaya koyduğu bu gibi ilkeler sayesinde doğru bir çevre bilincine sahip, huzurlu bir toplum meydana getirmek istenmiştir. Böylesi bir toplumda sosyal yaşam daha sağlıklı sürecek, çağımız insanını korkutan *"çevre dengesinin bozulması",* önlenmesi daha da kolay bir süreç olacaktır[12]. Bu bağlamda ünlü Fransız devlet adamı ve şair Lamartin'in Müslümanların çevreyle ilişkisine dair gözlemleri dikkat çekicidir.

"Müslümanlar canlı ve cansız mahlûkatın hepsiyle iyi geçinirler: Ağaçlara, kuşlara, köpeklere, velhasıl Allah'ın yarattığı her şeye hürmet ederler; bizim memleketlerde başıboş bırakılan veyahut eziyet edilen bu zavallı hayvan cinslerinin (türlerinin) hepsine şefkat ve merhametlerini teşmil ederler. Bütün sokaklarda mahalle köpekleri için muayyen (belirli) aralıklarla su kovaları sıralanır; bazı Müslümanlar, ömürleri boyunca besledikleri güvercinler için, ölürken vakıflar kurarak, kendilerinden sonra da (bu hayvanlara) yem serpilmesini sağlarlar[13]*."*

Yukarıdaki ilke ve amaçların hayata geçirilmesi ve sürdürülebilir kılınması vakıflar tarafından oluşturulan birçok türden müessese ve vakıf kuranların şartları ile vakfettikleri mallar sayesinde mümkün olmuştur. İslam ve özellikle Müslüman Türk dünyasında, yüzyılları aşkın uzun tarihi serüveni içinde, döneminde bilinen neredeyse her sahaya dâhil olmuş olan vakıfların, çevrenin düzenlenmesi, doğal halini muhafazası ve insanlar ile diğer canlılara yararlı hale gelmesinde de son derece önemli rol üstlendikleri görülmektedir[14]. İnşa edilen büyük çaptaki vakıf eserler şehrin genel planı içerisinde abidevi birer görsel şölen sunarken, küçük çapta tesis edilen birçok vakıf da bu eserlere ve çevreye küçük dokunuşlar yaparak daha yaşanılabilir bir ortam oluşmasına katkıda bulunmuştur. Hayırseverler kim zaman sahip oldukları bir dükkânı, bir bağ ya da bahçeyi kimi zaman da paralarını bu uğurda vakfetmişlerdir. Bu tarzda tesis edilen vakıfların

[9] Hac Suresi 26, *Diyanet Meâli*, 2006.
[10] Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'ın Kalbi*, (çev. Ahmet Demirhan), İstanbul, 2002, 167-168.
[11] "Allah'ın rızkından yiyin için; yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın" (dedik), Bakara Suresi 60, *Diyanet Meâl*i, 2006.
[12] Özdemir, "Çevre Anlayışı", s. 600-601.
[13] Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s. 115.
[14] Kazıcı, "Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri", s. 336.

gelirlerinin cami, mescit, medrese gibi yapıların veya sokakların aydınlatılması, şehirdeki bir köprünün, çeşmenin, pınarın ya da mezarlığın duvarlarının tamir edilmesi; yaz günlerinde halka soğuk su ya da mübarek günlerde helva, çorba dağıtılması; kış günlerinde bir cami veya mescidin abdesthanesinden sıcak su akıtılması gibi çok çeşitli alanlarda kullanılması şart edilmiştir. Öte yandan vakıf kurucuları vakfettikleri gayrimenkullerin bakım-onarıma ihtiyacı olursa gelirin evvela bu yönde kullanılmasını şart ederek, vakfın ebedilik ilkesinin gerçekleşmesi yönünde de katkıda bulunmuş oluyordu.

Mecelle'de ifade edildiği gibi *"Def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır*[15]*"* ilkesi Osmanlı'da ilk dönemden itibaren kendisine yer bulmuş bir anlayıştır. Buna göre birey ve topluma yararlı olan şeylerin elde edilmesinden evvel, zararı olan şeylerin ortadan kaldırılması daha faydalıdır. Örneğin Gümüşlüzâde Mahallesi sakinlerinden Mehmed Efendi'nin inşa ettiği su çarkının, taştığı zaman, kadın ve çocukların gelip geçmelerine mâni olduğu ve evine zarar verdiği gerekçesiyle aynı mahalleden Keşiş veled-i Evenos tarafından şikâyet edilmiştir. Kadı, çevre için sorun oluşturan bu durumun önüne geçilmesi adına su çarkının kaldırılmasını istemiştir[16]. Benzer şekilde çevrede gürültü ya da koku anlamında rahatsızlık verebilecek meslekleri icra eden dükkânların ikamet alanlarının içerisinde bulundurulmamasına özen gösterildiği yukarıda belirtilmişti. Bu tür örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Özet olarak denilebilir Osmanlılar 'da çevre duyarlılığı çağının ötesinde bir vizyona sahiptir. Bunun gerçekleşmesinde merkezî ve yerel idarecilerin takındıkları tutum da belirleyicidir. Fakat uyumlu ve sürdürülebilir bir çevre anlayışının ortaya çıkmasında en önemli aktör vakıflardır.

4.1 Şehrin İmarı

Vakfiyeler şehirlerin kuruluş ve yapıları hakkında bizlere kıymetli bilgiler vermektedir. Bu sayede şehirdeki mahalle ve sokak isimlerini ismen de olsa öğrenmek mümkündür[17]. Nitekim şehrin ilk mahalleleri başlığında söz edilen mahallelerin bir kısmını Osmanlı'nın erken dönemine ait vakfiyelerden tespit edilmektedir.

---

[15] Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, İstanbul, 2008, s. 112-113.
[16] AŞS, 10/75.
[17] Ekrem Hakkı Ayverdi, "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu", *VD*, S 4, Ankara, 1958, s. 250.

Anadolu'da Selçuklularla birlikte yeni şehirler kurulduğu gibi var olan şehirler de onarılarak ihya edilmiştir. Şehirlerin imarına çok önem veren I. Alâeddin Keybûbâd (öl. 1237) Konya, Sivas, Amasya, Anamur gibi büyük şehirlerin imar edilmesinde büyük rol oynamış ve buralarda cami, tekke, medrese ve çarşılar vb. vakıf eserler inşa ettirmiştir[18].

Osmanlı'da da şehirlerin imar ve ihyası çok önemsenmiştir. Osmanlı şehircilik anlayışında şehirlerin imarı, ihyası, abad edilmesi, nüfuslandırılması; huzur ve güvenliğinin, iaşesinin sağlanması gibi şehircilik ve şehirleşme faaliyetlerinin tamamını birden ifade etmek için "şenlendirme" ifadesi kullanılmıştır[19]. Bu, Osmanlı'nın şehir ve şehirciliğe bakış açısını yansıtması bakımından özenle seçilmiş bir kelimedir. Zira vakıflarla imar ve ihya edilip nüfuslandırılan şehir, gerçek manada canlanıp, şenlenmiş oluyordu. Buna benzer bir ifade de Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde geçmektedir. Vakfiyede geçen *"Hüner bir şehir bünyad etmektir, reaya kalbin abad etmektir*[20]*"* cümlesi şehrin imarına verilen önemi göstermektedir. Bu anlayışın tezahürü olarak Osmanlılarda kurulan vakıflarda kurucusunun ilk şartlarından birisi vakfın binası ya da akarının tamirinin her şeyden önce gelmesidir. Bununla birlikte başka hayırseverler de maddi güçleri nispetinde bunların bakım-onarımına yönelik vakıflar kurmuşlardır. Nitekim yalnızca vakfı kuran değil, ondan faydalanan ya da onun hizmetlerinin faydalarını gören başka kimseler tarafından da kurulan vakıfların mamur halde kalması önemsenmiştir. O halde toplumda vakıfların mamur halde kalması yönünde bir hassasiyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4.1.1 Yapıların Bakım-Onarımı

Binaların ayakta kalması ve sürdürülebilir bir imar düzeni için yapıların devamlı surette bakım-onarım görmeleri gerekmektedir. Cami, mescit, medrese, darü'ş-şifa, çeşme, yol, köprü, kaldırım gibi yerler bakım görmediklerinde harabe hala dönüşmektedir. Bu nedenle tarihimizde hayır sahibi kişilerin, bu duruma kayıtsız kalmayarak, vakfettikleri malların bu cihette kullanılmasını istedikleri birçok örnek vardır. Amasya şehrinde de bu örneklerden çok sayıda görmek mümkündür.

---

[18] Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, İstanbul, 1999, s. 99.
[19] Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", s. 294.
[20] Halim Bâki Kunter, "Feth-i Mübîn", *Diyanet İlmi Dergi*, VIII/84-85, 1969, s. 136.

Öte yandan bakım ve onarım konusunda teşkilatlı bir yapıdan bahsedilebilir. Zira üçüncü bölümde vakıf eserlerin muhtelif tarihlerde yapılan bakım onarımlarında, mütevellinin başvurusu üzerine kadı, mimarbaşı, mimar halifesi ve ahaliden kimselerle birlikte keşifler yapıldığından bahsedilmiştir[21]. Başlangıçta baş mimarların, mimar ağa ve mimar halifelerin gözetiminde yapılan bakım ve onarım faaliyetleri[22], Evkâf Nezâreti'nin XIX. yüzyılda kurulmasıyla, nezaret dâhilinde bir şube olarak *"Bina Eminliği Müdürlüğü'ne"* devredilmiştir. Daha sonra *"İnşaat ve Tamirat Müdiriyet-i Umumiyesi"* adıyla faaliyetlerine devam etmiştir[23].

Özellikle büyük yapılar vakfeden Halifet Gazi, Yakut, Yakub, Bayezid, Yörgüç, Mehmed Paşa ve Sultan II. Bayezid gibi hayırseverler, vakfiyelerinde ilk şart olarak gelirleriyle bakım-onarımının yapılmasını koşmuşlardır. Nitekim muhasebe kayıtlarında bakım-onarım masrafları ayrı bir gider kalemi olarak düzenli olarak görünmektedir. Bunlardan Sultan II. Bayezid'in vakfiyesi dikkat çekicidir. Sultan vakfiyesinde, tayin ettiği iki kayyıma imaretin duvarlarına yazılar yazılmasını önleme ve yazılan yazıları silme vazifesini de vermiştir. Vakfiyede ayrıca Meydan Köprüsü'ne bir kişi nazır, bir kişi de tamirci olarak tayin edilmiş, böylece köprünün selin getirdiği ağaç ve taşlardan korunması, gerektiğinde de tamir edilmesi sağlanmıştır. Nazıra günlük altı, tamircisine dört akçe tahsis edildiği gibi, köprünün bakım-onarım ihtiyacı hâsıl olması halinde kullanılması için günde 15 akçe ayrılması da istenmiştir[24].

Dikkat çeken bir örnek de Hacı Hasan Efendi ibn-i Hüseyin'in vakfıdır. Hayır sahibi Bakkallar Sokağı'nda vakfettiği dükkânın yıllık kira gelirinin Pervâne Bey Camii yakınındaki muallimhânenin muallimi olanların kullanmasını istemiştir. Ancak dükkânın tamiri gerekirse muallimin ücretini almadan önce tamirin gerçekleştirilmesini şart koşmuştur[25].

Çırakçı Mahallesi'nden Helvacı Hacı Mehmed, mahalledeki evinin kiraya verilmesini ve gelirinden 200 kuruşun aynı mahalledeki tahta köprünün tamiri için[26]; Gümüşlüzâde Mahallesi'nden Boyacı Sefer, 84 esedî kuruş ve 8 gümüş sikkenin

[21] Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin 1781 yılındaki bakım-onarımında saray-ı atik mimarları keşfe yollanmıştır, bk. Sultan II. Bayezid Külliyesi.
[22] Detaylı bilgi için bk. Orhonlu, "Şehir Mimarları", s. 1-30.
[23] Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995, s. 25.
[24] BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179.
[25] VGMA, VD 626-2/449.
[26] AŞS, 6/55.

muamelesinden hâsıl olan gelirin mahalledeki çeşmenin suyollarının tamiri için[27] harcanması şartıyla vakfetmişlerdir. Gökmedrese Mahallesi'nden Çavuşdar Mehmed Efendi ise mahalledeki çeşme harabe haldeyken kendi malıyla bakım-onarımını gerçekleştirip, hizmete açmıştır. Ayrıca Okmeydanı'ndaki bağının gelirini bu çeşme için oluşturduğu suyolculuk vazifesini ifa edenlerin kullanımına şart kılmıştır[28]. Bayezid Paşa Mahallesi sakinlerinden Molla Çelebi Sonisa Kazasında bir köyün gelirlerini aynı mahalledeki Oruç Bey çeşmesinin tamirine[29]; aynı mahalleden Fatma Hatun ise mahalledeki Tahtapınar Mescidinin tamirine 270 kuruş vakfetmiştir[30]. Şeyh Garik Mahallesi'nden Hacı Hüseyin, vakfettiği 10'ar kuruşun Bakacak Pınarı'nın ve Pabuççular Çarşısı'ndaki caminin tamiri için kullanılmasını isterken; Sofizâde Mahallesi'nden Zeliha Hatun, Sofizâde Camii'nin tamirine 50, Yakutiye İmareti'nin tamirine 20, mahkeme yakınındaki umumi tuvaletin tamirine 20 kuruş[31] vakfetmiştir.

Gelirleri bakım-onarıma tahsis edilen bu tür vakıf örneklerini çoğalmak mümkündür. Ancak bir de yapıların aydınlatılması için tahsis edilen gelirler vardır ki bunlar büyük vakıflarda bir kadro (sirraç, kandilci vb.) vasıtasıyla ve tahsis edilen bir gelirle temin edilir. Bunun dışında kimi hayırseverler bu tarz ihtiyaçlar için vakıflar kurarak bunlara takviyede bulunmuşlardır. Mehmed Paşa Mahallesi'nden Saniye Hatun bunlardan birisidir. Hayırsever Gümüşlüzâde Camii'nin mum masrafları için 100 kuruş vakfetmiştir[32]. Yapıların aydınlatma giderleri için gelirlerinden vakfeden hayırseverler arasında mahalle mescidinin minare kandili için 200 kuruş vakfeden Küpceğiz Mahallesi sakinlerinden İsmail Ağa[33], Saraçhâne Camii mumu için 300 kuruş vakfeden Yakutiye Mahallesi'nden Ayşe Hatun[34], aynı amaçla 100 kuruş vakfeden Gümüşlüzâde Mahallesi'nden Abdullah ibn-i Ahmet[35], Hacı İlyas Mahallesi mescidi mumu için 10 kuruş vakfeden Fatma Hatun[36], Mehmed Paşa Camii mumu için 50 kuruş vakfeden Habibe Hatun[37], Bayezid Paşa Camii mumuna 100 kuruş vakfeden Eski Kethüda

[27] AŞS, 9/11.
[28] AŞS, 13/20.
[29] AŞS, 44/47.
[30] AŞS, 76/44.
[31] AŞS, 67/95.
[32] AŞS, 77/96.
[33] AŞS, 77/141.
[34] AŞS, 77/175.
[35] AŞS, 83/38.
[36] AŞS, 78/63.
[37] AŞS, 78/95.

Mahallesi sakinlerinden Topal Hafız lakaplı Ali Efendi[38], Şamice Mahallesi Mescidi mumuna 100 kuruş vakfeden Semerci Mehmed[39] bulunmaktadır.

İlgi çekici örneklerden biri ise Receb Mahallesi'nden Hüseyin Efendi'nin mahalle camisinin kiremidinin tamirine 50 kuruş vakfetmesidir. Hayırsever malını kendince daha özel bir amaç belirterek vakfetmesi dikkate değerdir[40]. Bunlar dışında köprü tamiri[41], mahalle kapısının tamiri[42] gibi muhtelif bakım-onarım amaçlı birçok vakıf kurulmuştur.

Mahalle merkezli kurulan avarız vakıfları Osmanlılarda geniş bir uygulama alanı bulmuş, günümüzde belediyeler tarafından sağlanan yol, kaldırım, su ve suyolları gibi hizmetler bu vakıfların icraat alanlarını teşkil etmiştir[43]. Bu sebeple çok sayıda hayırsever sahip oldukları malları mahalle avarız sandıklarına vakfetmişlerdir. Bunlardan birisi Darüsselam Mahallesi'nden Ahmed bin Hüseyin'dir. Vâkıf, sahip olduğu 500 akçeyi mahalle avarızına vakfetmiştir[44]. Eslem Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmed ise vakfettiği 1.000 akçenin mahalle avarız sandığı tarafından kullanılmasını istemiştir[45]. Örneklere bakılarak hayırseverler özelde mahallelerinin, genelde şehirlerinin mamur halde kalması ve düzenli bir çevrede yaşama arzusu taşımaktadır denilebilir.

4.1.2 Mezarlık ve Kabristanların Bakım-Onarımı

İslam şehirlerinde mezarlıklar, genellikle iskân alanının ve surların dışında, şehir kapılarına yakın mevkilerde meydana gelmiş; nüfusun artıp, şehirlerin genişlemesi sonucu şehir içlerinde, meskûn mahallerde kalmışlardır. Bu umumî mezarlıklar dışında şehirlerin içerisinde; cami, mescit, zaviye, türbe gibi yapıların bitişiklerinde de küçük mezarlıklar bulunmaktadır[46]. Kedi, köpek gibi hayvanların girmemesi için mezarlıkların duvarlarla çevrilmesi şarttı[47]. Mezarlıklar gölgelik oldukları gibi, yerleşim yerlerinin en güzel manzaralı alanlarını da kaplamaktaydı. Kaybettiği kişinin başucuna diktiği ağaçla

[38] AŞS, 78/257.
[39] AŞS, 83/41.
[40] AŞS, 77/146.
[41] AŞS, 77/111; 77/119.
[42] AŞS, 78/235; AŞS, 83/25; 83/41.
[43] Mehmet İşpirli, "Avarız Vakfı", *DİA*, IV, 1991, s. 109; Ergenç, "Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine", s. 1271.
[44] AŞS, 2/48.
[45] AŞS, 3/93.
[46] Nebi Bozkurt, "Mezarlık", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 520.
[47] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, İstanbul, 1993, s. 540-544.

onun dünyadaki canlılığını yüzyıllarca devam ettirmeyi umanlar, bu faaliyetlerini vakıf anlayışı ile de yaşatmayı düşünmüşlerdir[48].

Nitekim Amasya'da bu amaçla kayıt altına alınan bir vakfiyede bunun örneğini görmekteyiz. Vakfiye Receb Mahallesi sakinlerinden Fatma Dudu Hatun bint-i Hacı Necib'e aittir. Hayırsever iki dükkân, ev ve bağını vakfetmiştir. Vakfettiği gayrimenkullerden her sene hâsıl olan kira gelirlerinin yaz günlerinde soğuk su dağıtılması, kış günlerinde sıcak su akıtılması, çeşme tamiri gibi çok çeşitli amaçlar için kullanılmasını şart kılmıştır. Bunlarla beraber her sene 100 kuruş *"Amasya Kasabası derununda vâkî' mekâbir-i İslâmiye duvarlarının tamir ve termimine"* harcanmasını, yani Müslüman mezarlıklarının duvarlarının bakım-onarımının yapılmasını istemiştir[49].

4.2 Yeşil Alanlar

Anadolu'da yeni Türk yerleşmeleri şehrin çevresinde ağaçlar, bahçeler, ağıllar ve ahırlar arasından yarı göçebe bir düzende doğaya yakın bir çevre şeklinde tezahür etmiş; zamanla fiziki yapı şehir görünümüne bürünüp, bahçeler küçülse de Anadolu evlerinde bahçe ve yeşil asla terkedilmemiştir[50]. Yukarıda bahsedildiği şekilde İslamiyet'in ana bilgi kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerim'in cennet hakkındaki betimleri, yeşili özendirici bir mahiyettedir. Nitekim yeşil alanların varlığı geçmişte de önemsenen bir mesele olmuştur. Seyyah Edward Rachzynski, notlarında ormanlardaki ağaçların kesilmesi devletçe yasaklandığını, Türker'in evlerinin temellerini etrafındaki ağaçlara göre yaptığını bildirmektedir[51].

Doğal güzelliklerinin muhafazası ve arttırılması için birçok tedbir ve uygulamalar eski dönemlerden beri denenmiştir. Bu belli dönem ve zamanla sınırlandırılmamış, bunun süreklilik kazanması yönünde de adımlar atılmıştır. Vakıf eserlerin gelir kaynaklan içinde bağlık ve bahçelik yerlerin bulunması bu sürekliliği sağlayan uygulamalardan biridir[52]. Bahçeler, bağlar ve ağaçlık alanlarla ilgili bu vakıfların varlığı bize Osmanlı'da yeşil

[48] Şeker, "Çevre Bilinci ve Örnekleri", s. 28.
[49] VGMA, VD 615/110.
[50] Kuban, "Anadolu Türk Şehri", s. 62.
[51] Edward Raczynski, *1814' de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (çev. Kemal Turan), İstanbul 1980, s. 67.
[52] Sait Öztürk, "Osmanlı Döneminde Çevrenin Korunmasında ve Geliştirilmesinde Vakıfların Rolü", 2007 *Vakıf Medeniyeti Çevre Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı*, Ankara, 2007, s. 44.

alanın ne kadar yaygın olduğunu göstermekle birlikte, yeşillendirilen yerlerin korunmaları hususunda da titizlik gösterildiğini ortaya koymaktadır[53].

4.2.1 Bağ, Bahçe ve Diğer Yeşil Alanlar

Dağlar ve sarp kayalıklar arasında dar bir vadide konumlanan Amasya şehrinin asıl yerleşimi, Yeşilırmak etrafında gelişmiştir. Yeşilırmak'ın suladığı Amasya'da iklimin de elverişli olması nedeniyle bağ ve bahçeler, bugün de geçerli olmak üzere yaygındır[54]. Nitekim Anadolu şehirleri hakkında XIV. yüzyıla ait önemli bilgiler veren ünlü seyyah İbn Batûta, Amasya'yı şu şekilde tasvir etmektedir: *"Amasya, büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir[55]."* XVI. yüzyılda Amasya'ya gelen Dernschwam'ın da Amasya betimlemesi İbn Batûta'yla aynı yöndedir. *"Irmağın sağında ve solunda dağ bulunmayan yerlerde üzüm bağları, meyve bahçeleri ve tarlalar uzanıyordu[56]."* Evliya Çelebi ise Amasya'nın bağları hakkında: *"Bu nehr Amasiyye'ye cânib-i cenûbdan gelüp niçe bin bâğ u bâğçeleri saky edüp…"* ifadelerini kullanır[57].

Yukarıdaki tasvirlere bakıldığında Amasya'da bağların büyük oranda *"Nehr-i Kebîr (Yeşilırmak)"* kenarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu alanlar, verilmli ve pahalı arazilerdir. Bağların meyveli-meyvesiz, bakımlı-bakımsız olmasına göre de değeri değişmektedir[58].

Şehirde bağ için kullanılan ölçüler *"dönüm, endâl, kıt'a"* gibi birimlerdir. Vakfiyelerde sınırlar belirtildikten sonra *"altı dönüm bağı…[59]*, *"dört endâl dutluk bağı…[60]"*, *"bir kıt'a kürüm-i eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire[61]"*, *"böcekhâneli[62] bir kıt'a dutluk bağ[63]"* şeklinde betimlenmektedir.

---

[53] Şeker, "Çevre Bilinci ve Örnekleri", s.28.
[54] Kavaklı Kundakçı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, s. 237-238.
[55] *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, I, s. 417.
[56] Dernschwan, *Seyahat Günlüğü*, s. 279.
[57] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 96.
[58] Merve Temiz, Turan Açık, "1-3 Numaralı Amasya Şeriyye Sicillerine Göre Mülk Satışları", *Uluslararası Amasya Sempozyumu (4-7 Ekim 2017)*, Amasya, s. 598.
[59] VGMA, VD 607/114.
[60] VGMA, VD 609/ 83.
[61] VGMA, VD 587/3-1/184.
[62] İçinde ipekböcekçiliği yetiştirilen yer, bk. Kıvrım, Elmacı, "Amasya'da İpekçilik", s. 715-728.
[63] VGMA, VD 587/277.

Bahçe ise evlerin önün, arkası veya yanında şehir içinde veya dışında ya da daha ziyade çevresinde bulunan, çoğu zaman etrafı duvarlarla çevrili, içerisinde muhtelif meyveli meyvesiz ağaçlar ve sebze yetiştirilen toprak parçasına denilmektedir.

Ünlü Fransız seyyah Texier Amasya için *"Şehre hâkim olan kayalı tepeler, sayısız bahçeler ortasında kalmıştır. Boğazdan inen derenin birçok yerlere taksiminden gayet mahsuldar olan bu bahçeler oluşmuştur"* ifadelerini kullanır[64]. Ayrıca kayıtlarda *"dört dönüm meyveli ağaçları içeren bir kıt'a bağçe[65]"* şeklinde geçmektedir.

Eldeki verilere ve seyyahların aktardıklarına bakıldığında erken Türk hâkimiyetinden itibaren şehirde yeşil alan ve mesire yerlerinin hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şehrin kuzeyinde, ırmağın akış yönüne göre doğusunda "Ayvasil", batısında "Helkıs-İltekin"; kalenin doğusunda ırmağın kuzeyinde "Şeyh Cuî"; şehrin güney doğusunda Balos Kayası eteklerinde ise "Çakallar" ve "Soğuk Pınar" mevkileri şehri çevreleyen yeşil alanlardır. Beyler Sarayı'nın güneydoğusunda bulunan derenin iki yakasında bulunan Soğuk Pınar mevkiinde Amasyalıların bağları ile dolu olduğu, buranın güneyinin ise ormanlık olduğu ifade edilir. Ayrıca bu alanların dışında da irili ufaklı birçok yeşil alan bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin "Ziyare, Kirazlıdere, Derbend Bağları" ile "Şirvanlı, Saray Düzü ve Kaşık Pınarı" şehrin diğer yeşil alanlarıdır. Temennâ Mahallesi olarak bilinen yer ise "Fetih Gazi Bahçesi" olarak bilinmektedir[66].

Amasya şehrini çevreleyen yeşil alanlar halkın dinlenme ve mesire yerleri olarak düşünülebilir. Ancak yeşil alanlar yalnızca şehir çevresinde gelişmemiştir. Mahalle aralarında ve hatta mahalle içlerinde, daha küçük ölçekte de olsa, bu tarz yeşil alanlar bulunmaktadır. Örneğin şehrin Yeşilırmak'ın güney kısmında ilk yapılarından olan Halifet Gazi Medresesi'nin vakfiyesinde, medresenin yanında ve Subaşı Köprüsü yakınında birer bahçe vakfedilmiştir[67]. Gümüşlüzâde Taceddin Mahmud Çelebi'nin (M 1325) Amasya'da vali olarak ikamet ettiği sıralar Gümüşlüzâde Köşkü olarak isimlendirilen yerin batı tarafı *"Gümüşlüzâde Bahçesi"* olarak bilinmektedir[68].

---

[64] Texier, *Küçük Asya*, s. 345.
[65] VGMA, VD 595/ 41.
[66] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 27, 48, 83-84.
[67] Bk. Yinanç, "Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", s. 8.
[68] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 50.

Yukarıda bahsedilenler dışında Osmanlı hâkimiyetinin erken dönemine ait kayıtlarda, Amasya şehrinin Selçuklu dönemine ait yeşil alanları hakkında da bilgilendiricidir. Zira şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirildiği ilk yıllarda şehrin Selçuklu dönemi fiziki yapısı büyük ölçüde devam etmekteydi. Örneğin M 1409 tarihli Yakut Paşa vakfiyesinde[69] Şeyh Garik Mahallesi'nde *"Kilise Bahçe"* ve şehrin dışında büyük köprü yakınında *"Ulu Bahçe"* den söz edilmektedir. Benzer şekilde, Bayezid Paşa vakfiyesinde (M 1418) [70] Yakut Paşa İmareti'ne sınırı olan *"Kağıthâne Bahçesi"* ifadesi geçmektedir. M 1436 tarihli Yörgüç Paşa vakfiyesinde[71] ise şehir merkezinde olduğu ifade edilen *"Çukur Bahçe"* ve külliyenin bitişiğinde ismi verilmeyen bir bahçe daha zikredilmektedir. Ayrıca Hacı Hamza Kazası'nda (Kargı) Sinan Paşa İmareti'nin vakfiyesinde (M 1511)[72], *"Sed Bahçe"* denilen bir bahçeyle birlikte Çukur Bahçe ismi zikredilmektedir. Anlaşılan Gümüşlüzâde Köşkü'nün kuzeyinde olduğunu bildiğimiz bu bahçe, uzun süre şehrin yeşil alanlarından birisi olmuştur. Ayrıca bu vakfiyelerdeki bahçeler ekilip dikilen yerler olması da ihtimal dâhilindedir.

Vakfiyelere bu nazardan bakıldığında hayırseverler tarafından çok sayıda bağ, bahçe, ağaç ve yeşil alanın vakfedildiği görülecektir. Nitekim Amasya'da hayırseverler tarafından 49 adet bağ, 17 bahçe vakfedilmiştir.

Amasya'da bağ ve bahçe en çok vakfedildiği yer Okmeydanı'dır. Nitekim 10 hayırsever buradaki bağ ve bahçelerini vakfetmiştir. Amine Hatun, Okmeydanı'nda meyveli-meyvesiz ağaçları içeren bahçesini[73]; Afrasiyab Hatun, meyveli-meyvesiz ağaçları ve böcekhâneyi içeren dut bağını[74]; Ayşe Hatun ise Üçler Mahallesi'nde bahçeyle beraber, yine Okmeydanı'nda üç böcekhaneyi içeren üzüm bağını[75] vakfetmiştir. Okmeydanı'nda bağ ve bahçe vakfeden hayırseverler arasında Meryem Hatun[76], Çavuşdar Mehmed Efendi[77], Hacı Mehmed[78], Hasan Çelebi[79], Saruca Efendi[80], Ahmed

[69] BOA, Ev. Vkf, 18/58; VGMA, VD 608-2/ 388.
[70] VGMA, VD 605/244; VD 605/247; VD 605/248; VD 605/249.
[71] BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.
[72] VGMA, VD 618/2/29-7; AŞS, 33/69.
[73] AŞS, 13/100.
[74] AŞS, 59/17.
[75] VGMA, VD 732/288.
[76] AŞS, 7/26.
[77] AŞS, 13/20.
[78] AŞS, 13/87.
[79] AŞS, 13/96.
[80] AŞS, 25/69.

Efendi[81], Mehmed Ağa[82] bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, Yeşilırmak'ın akış yönüne göre sol tarafında, içeri şehir olarak adlandırılan bölgede Okmeydanı'nın hayli yeşil bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Hayırseverler buradaki bağlarını vakfederek, vakfın ebediliği ilkesi gereği bu yeşil alanları koruma altına almış, yüzyıllarca da böyle kalması temin edilmiştir.

Hayırseverlerin bağ vakfettiği yerlerden birisi de *"İltekin"*dir. Burası belgelerde *"İltekin Bağları*" olarak geçmektedir[83]. Burası Okmeydanı'nın kuzeyinde yer alıp birçok bağın bir arada yer aldığı bir bölgedir[84]. Üç hayır sahibi burada bağlarını vakfetmişlerdir. Bunlardan Mehmed bin Abdullah[85] ve Fatma bint-i Mehmed[86] özelliklerinden bahsetmeden birer bağ; Fatma Hatun ise meyveli-meyvesiz ağaçları içeren bağını[87] vakfetmiştir. İltekin örneğinde olduğu gibi bağların bir araya toplandığı yerlerden birisi de *"Ayvasıl"*dır. Bayezid Paşa İmareti'nin kuzeydoğusunda bulunan bu alan, Selçuklular döneminin de yeşil alanlarındandır. Hayırseverler burada vakfettikleri bu türden yerler sayesin bu yapının korunmasını sağlamışlardır. Nitekim iki hayır sahibi Ayvasıl'daki bağ ya da bahçelerini vakfederek buna katkıda bulunmuşlardır[88]. Vakıf kuranların mülklerini vakfederek yeşilliğini korumasını sağladıkları alanlar arasında *"Soğukpınar[89]", "Laklaklı Kaya[90]", "Orman Bağları[91]", "Çakallar[92]", "Sağır Kaya[93]", "Hekim Bahçesi[94]", "İplikçi Boğazı[95]"* isimli yerler bulunmaktadır. Bunlar şehri çevreleyen, birçok bağ ve bahçenin bir arada bulunduğu alanlardır.

Dikkat çeken bir nokta da vakfiyelerde mahallelerde hayli fazla bağ ve bahçenin vakfedilmiş olmasıdır. Öyle görünüyor ki mahalle aralarında yeşil alanlar oldukça fazladır. Halifet Gazi'nin vakfiyesinde medreseye bitişik bir bahçenin vakfedildiği

---

[81] VGMA, VD 1759/114.
[82] AŞS, 62/13.
[83] AŞS, 63/8.
[84] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s.90.
[85] AŞS, 2/102.
[86] AŞS, 7/58.
[87] AŞS, 13/71.
[88] VGMA, VD 582/368; AŞS, 4/12.
[89] AŞS, 15/48.
[90] AŞS, 54/43; AŞS, 62/13.
[91] AŞS, 62/25.
[92] AŞS, 66/22.
[93] BOA, Ev. Vkf. 17/34.
[94] VGMA, VD 582/255.
[95] VGMA, VD 578/227.

görülmüştü. Fatma Hatun ise 1571 yılında bu bahçeye bitişik başka bir bahçe vakfetmiştir[96]. Bu husus vakıfların bu tarz yeşil alanların korunması noktasında etkisini göstermesi bakımından çok kıymetlidir. Zira Halifet Gazi Medresesi'nin inşa edilmesinin üzerinden 300 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen vakfedilen bahçe durmakla beraber, ona bitişik başka yeşil alanlar da mevcuttur.

Mahallelerde bu tarz yeşil alanların vakfedildiği mahalleler arasında Şamlar[97], Bayezid Paşa[98], Doğrakiye[99], Üçler[100], Gümüşlüzâde[101], Kurşunlu[102], Hacı İlyas[103], Şeyh Garik[104], Gökmedrese[105] mahalleleri bulunmaktadır.

Bununla birlikte mahallelerde yer alan evleri de diğer yeşil alanlar olarak zikretmek mümkündür. Zira hayırseverler evlerini vakfederken, evin sahip olduğu üniteleri ve niteliklerini de belirtmişlerdir. Örneğin Enderun Mahallesi sakinlerinden Mustafa Efendi, vakfettiği evin özelliklerini sayarken sofa, ambar, fırın, kenef, ahır ünitelerine sahip; dört odalı ve bahçeli olduğunu da eklemiştir[106]. Benzer şekilde Helvacı Hacı Mehmed, Çırakçı Mahallesi'ndeki evini alt ve üst katları ikişer odalı, ambarlı, ahırlı, meyveli-meyvesiz ağaçları bulunan bahçeye sahip bir mülk olarak tarif etmiştir[107]. Abdullah Ağa ise Hoca Süleyman Mahallesi'ndeki evinin özelliklerini saydıktan sonra, bir miktar bahçesi olduğunu belirtmiştir[108]. Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Fakat burada ehemmiyetli olan, şehri çevreleyen yeşil alanlar, mahallelerde bahsedilen bağ/bahçeler ile evlerin bahçeleri ve içlerindeki ağaçlar birlikte düşünüldüğünde nasıl bir çevre tahayyülü oluştuğudur. Şöyle bir tasvirde bulunmak yanlış olmayacaktır: Osmanlı döneminde yaşayan birisi, yüksekçe bir yerden, şehrin silüetine hâkim bir konumdan Amasya'ya baktığında; etrafı sık yeşil alanlarla çevrili, mescit ya da camiye doğru uzanan sokaklar arasında küçük sayılamayacak başka yeşil alanlar ve bu sokakları çevreleyen

[96] AŞS, 5/33.
[97] VGMA, VD 2113/82; AŞS, 10/123; VGMA, VD 593/103.
[98] AŞS, 13/103; 59/84.
[99] AŞS, 11/79-80.
[100] AŞS, 11/3-4.
[101] AŞS, 13/58.
[102] AŞS, 14/70.
[103] AŞS, 54/207.
[104] AŞS, 62/20.
[105] AŞS, 87/91.
[106] AŞS, 4/25.
[107] AŞS, 6/55.
[108] AŞS, 71/71.

fakat sık olmayan ağaçlı bahçeli evler ile sokakların birbirlerine bağlandığı kavşaklarda abidevî hayrat binalar görecek olmalıdır (Bk. Harita 8).

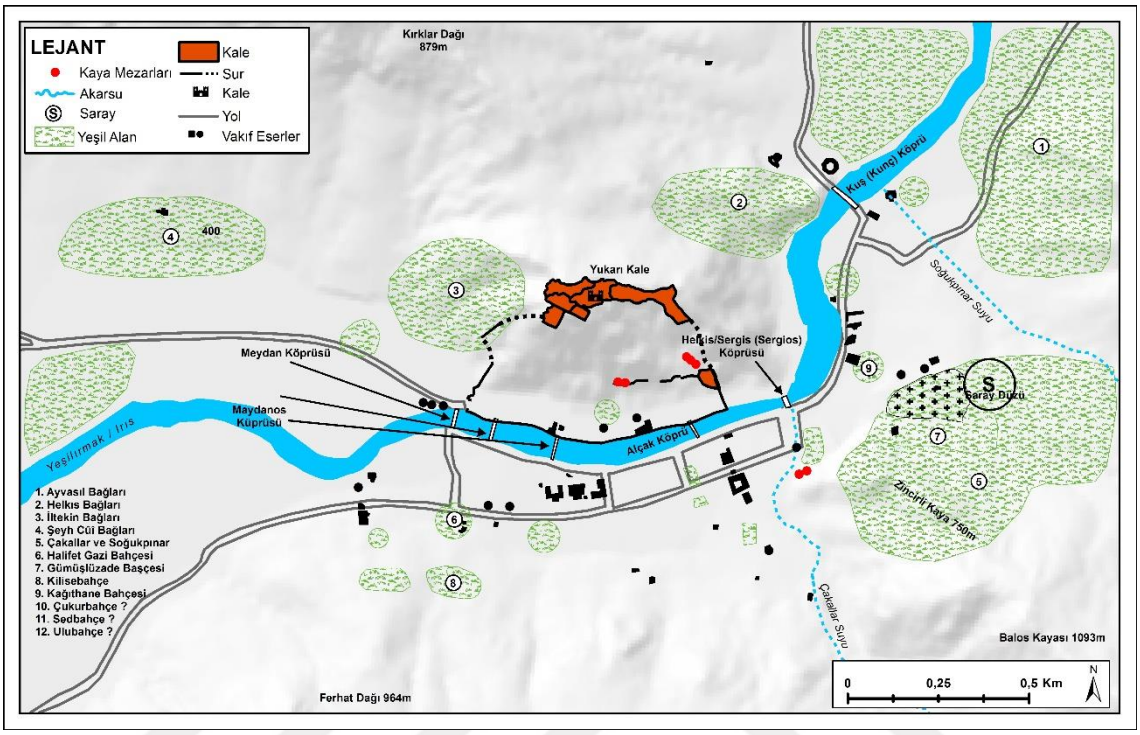

Harita 8: Osmanlı döneminde Amasya şehrinde yeşil alanların dağılımı.

4.2.2. Su Kültürü, Çeşme ve Pınarlar

Tarih boyunca su kaynaklarına yakın ya da suyollarının çevresindeki alanlar yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Şehirlerin yeşillendirilmesinde de suyun önemi büyüktür[109]. Yeşilırmak'ın iki yakasında kurulmuş olan Amasya'da seyyahların değinmeden geçmedikleri unsurlardan birisi su dolaplarıdır (çark-değirmen)[110]. Bunlar vasıtasıyla ırmaktan alınan su, evlere, bağ ve bahçelere taşınmaktaydı.

Öte yandan insanoğlunun yaşamını idame ettirebilmesi için şüphesiz en gerekli unsur olan su, İslamiyet'te de ibadet için temizliğe önem verilmesi ve bunun birtakım şartlara bağlanmış olmasıyla, Müslümanları diğer her alanda olduğu gibi temizlik ve içme amaçlı su vakıflar kurmada yönlendirici olmuştur. Hatta bir defasında Hz. Peygamberin *"sadakanın en faziletlisi, su teminidir"* dediği rivayet edilmektedir[111]. Bu bağlamda Türk-

[109] Şeker, "Çevre Bilinci ve Örnekleri", s. 28.
[110] Seyyahların bu konuda aktardıkları hakkında toplu bilgi için bk. Ferruh Toruk, "Seyahatnâmelerde Amasya", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 8, Isparta, 2003, s. 190-191.
[111] Sünen-i Ebû Dâvûd, *Zekât*, 42; Sünen-i İbn Mâce, *Edeb*, 8.

İslam devletlerinde birçok tür ve biçimde su vakıfları kurulmuştur[112]. Yüksek devlet ricalinden eşrafa ya da ortalama gelire sahip herhangi birine kadar toplumun her kesiminden hayırseverler çeşme, sebil, pınar veya suyolları yaptırarak hayır işleme yolunu tercih etmişlerdir[113]. Osmanlılarda da mimarî olarak en küçüğünden en gelişmiş şekline kadar her nevi çeşme, hayırseverler tarafından yaptırılmıştır[114]. Kimi hayırseverler de yapılmış olan bu çeşmelerin suyollarının tamiri ya da görevlisinin ücretinin karşılanması için vakıflar kurmuşlardır.

Diğer vakıf türlerinde olduğu gibi su vakıflarında vakfedilen akarâtla getirilen su ve yolu, vakfiyesinde belirtilen şartlara uygun olarak kullanılmış, yapılan şikâyetlerde vakfiyeye riayet etme konusunda hassas davranılmış, denetimi ise, vakfiyede nazır ya da mütevelliye ait olması hususunda özel bir hüküm yoksa yerel kadılar tarafından yerine getirilmiştir[115]. XVI. yüzyılda ise müstakil bir su nezareti kurulmuş ve bu konudaki organizasyon bu kuruma bırakılmıştır[116]. Ayrıca çeşitli vergilerden muaf olmak kaydıyla çeşme ve suyollarının temizliğinin sağlanması, sarnıçlarının inşası ve gereken bakım onarımlarının yapılmasıyla sorumlu esas kadrolar suyolculara bırakılmıştır. Bazı vakfiyelerde suyolcuların alacağı ücret ayrıca belirtilmiştir[117].

Külliye, cami, medrese vb. büyüklükteki vakıf müesseseler tesis eden hayırseverler, bu yerlerin suyollarının bakım-onarım masrafları için vakıf muhasebesinden belirli meblağlar ayrılmasını isterken, tamircilik için de bir kadro tahsis etmişlerdir. Bunun dışında da Amasya'da hayırseverler tarafından çok sayıda çeşme vakfı tesis edilmiş ya da önceden kurulmuş olan bu türden vakıfların devamlılığı için finansman kaynağı olacak gelirler vakfedilmiştir. Amasya'da inşa edilen su vakıfları şunlardır:

---

[112] Yılmaz Önge, "Vakıf Müessesesinde Su ve Önemi", *Vakıf Haftası 5-11 Aralık 1983 Bildiriler Kitabı*, Ankara, 1984, s. 23; Su vakıfları hakkında diğer çalışmalar için bk. Ali Hikmet Berki, Sedat Çumralı, *Su Hakları "Eski ve Yeni Hükümlere Göre"*, Ankara, 1959; Hasan Güneri, "Vakıf Sular ve Su Vakıfları", *VD*, S 9, Ankara, 1971, s. 67-80; İbrahim Ateş, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*, Ankara, 1987; Kazım Çeçen, *Üsküdar Suları*, İstanbul, 1991; Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/2, 2008, s. 379-417.

[113] Özcan, Osmanlı Şehirciliği, s. 183.

[114] Kazıcı, "Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri", s.337.

[115] Örneğin 1664 yılında Kılıççı Mahallesi'ndeki çeşmenin suyolunun Hacı Hamza Mahallesi sakinleri tarafından değiştirilerek hanelerine su temin ettikleri yönündeki şikâyet, kadı tarafından görevlendirilen Abdullah Efendi ve ahaliden diğerleri tarafından yerinde yapılan keşif sonucu eski mecrasından akıtılması kararıyla sonuçlanmıştır, AŞS, 14/81.

[116] Önge, "Su ve Önemi", s. 25-26.

[117] AŞS, 67/11; Cengiz Orhonlu, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolcu Kuruluşu", *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (der Salih Özbaran), İzmir, 1984, s. 78.

Acem Ali Çeşmesi

İsmiyle müsemma mahallede 1465 yılında şehrin önde gelen tüccarlarından Nişaburlu Hoca Hacı Acem Ali tarafından yaptırılmıştır[118]. Vâkıf Amasya'da *"Çakallar"* denilen yerden çıkan suyu kanallar vasıtasıyla şehre getirmiş; kendi evinin içi ve önünde, Dere, Çeribaşı, Devehane, Kübceğiz, Nasara, Kılıççı mahalleleri ile Halifet Gazi Medresesi, mahalledeki ekmekçi dükkânı ve Acem Ali Hanı'nın yakınında yaptırdığı 11 çeşmeye taksim edilerek akıtılmasını istemiştir[119].

Vâkıf, Argoma Nahiyesinde Etrak Köyü'nün gelirlerini çeşmelere akar olarak bağışlamıştır[120]. Ayrıca evlatlarını mütevelli olarak tayin edip, gelirin 1/5'inin mütevelliye ait olmasını, geri kalanı da suyolları ve çeşmelerin tamirine sarf olunmasını istemiştir[121].

Temennâ Çeşmesi

Belgelerde Hüsameddin Çeşmesi olarak da geçen çeşme, Temennâ Mahallesi'nde Hızır Paşa'nın kethüdası Hüsameddin Ağa bin Abdüssamed tarafından 1469 yılında yaptırılmıştır[122]. Bergoma Nahiyesinde Kürtler Köyü'nün belirleri, bu çeşmenin akarıdır[123]. Çeşmenin mütevellisi[124] ve nazırı[125] bulunmaktadır. 1664 yılında 28 akçelik bir bakım gördüğü anlaşılmaktadır[126].

Hacı Hamza Çeşmesi

Adıyla müsemma mahallede Sultan II. Bayezid'in şehzadeliğinde lalası olan İsa Beyzâde Hacı Hamza tarafından 1468 yılında yaptırılmıştır[127]. Geldiklan Nahiyesinde Çoğan köyünün gelirleri vakfın akarıdır[128]. Vâkıf günde bir akçe vazife ile evlatlarını

---

[118] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 30,154.
[119] VGMA, VD 587/108.
[120] KKA, TD 583, vr. 78a; Ayrıca vakfın 1852 tarihli muhasebesinde gelirleri 234 kuruş olarak kayıtlıdır, bk. AŞS, 47/ 43.
[121] Vakfiyenin aynı tarihli sureti için bk, AŞS, 42/16.
[122] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 121.
[123] VGMA, VD 856/ 260; KKA, TD 583, vr. 87a.
[124] AŞS, 76/ 18.
[125] VGMA, HD 1058/ 11.
[126] AŞS, 15/ 58.
[127] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 133.
[128] KKA, TD 583, vr. 86b.

mütevelli olarak tayin etmiştir[129]. Ayrıca vakfın günde beş akçe ücretli bir de suyolcusu bulunduğu anlaşılmaktadır[130].

Helvacı Pınarı

Ferhad Kayası denilen yerde sabık Amasya Mütesellimi Helvacı Mehmed Ağa tarafından muhtemelen vefat tarihi olan 1654 yılından önce yaptırılmıştır[131]. Mehmed Ağa Amasya dışında Orman Bağları denilen yerdeki bağın kendisine ait olan 1/3 hissesini çeşmenin suyolcusu olanlara vakfetmiştir[132]. 1682 tarihli bir kayıtta ise çeşmenin suyollarının 500 kuruşluk bir bakım-onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır[133].

İne Han Çeşmesi

Vakfiyesi mevcut olmayan çeşmenin varlığını 1663 tarihli bir belgeden öğrenilmektedir. Bahsi geçen belge, Hacı İlyas Mahallesi'nden Memi Ağa'nın mahalledeki arazisinin kirasını bu çeşmeye vakfettiği ve 60 kuruşluk kira gelirinin alındığına dairdir[134]. Ayrıca Hacı İlyas Mahallesi'nde Sultan Eretna torunlarından İne Han'ın mahallenin kuzeybatı istikametinde ikamet ettiği mevkiye *"İnehan Önü*" denildiği de bilinmektedir[135]. Çeşmeyi bu kişinin yaptırmış olması muhtemeldir.

Bakkallar Sokağı Çeşmesi

Hoca Süleyman Mahallesi'nde Bakkalar Sokağı'nda bulunan ancak kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı belirlenemeyen çeşmenin varlığı, Eski Kethüda Mahallesi'nden Ayşe Hatun'un 1673 tarihli vakfiyesinden tespit edilebilmektedir. Ayşe Hatun, 25 esedi kuruşunu %15 muamele oranıyla vakfetmiş, gelirini çeşmenin ve suyollarının bakım-onarımını yapmak kaydıyla sakisi olana şart etmiştir[136].

Göllübağ Çeşmesi

Sofizade Mahallesi'nden Hacı İbrahim'in vasiyetinden 8.000 kuruşunu çeşmenin bakım-onarımına vakfettiği kayıttan varlığını tespit edilmektedir[137]. Şeyh Cui

[129] VGMA, HD 531/84.
[130] VGMA, HD 1061/28.
[131] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 22.
[132] VGMA, HD 1061/ 41.
[133] AŞS, 18/ 74.
[134] AŞS, 14/ 48.
[135] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 126-127.
[136] AŞS, 17/ 25.
[137] AŞS, 68/ 161.

Mahallesi'nin güneyinde bir göl bulunduğu bilindiğine göre[138] çeşmenin yeri burada aranmalıdır. Ayrıca 1725 tarihinde çeşmenin bakım-onarımı için suyolcusu bulunmadığından günlük bir akçe ücretle Molla Ömer'in bu göreve atandığı anlaşılmaktadır[139].

Hacı Pîri Çeşmesi

Mehmed Paşa Mahallesi'nde Hacı Piri tarafından yaptırılan iki adet çeşmenin ne zaman bina edildiği bilinmemekle beraber 1745 tarihli beratta çeşmelere vakfedilen nakde mütevelli atanmasından varlığını tespit edilmektedir[140].

Bakacak Pınarı

Gökmedrese Mahallesi'nde bulunan pınar hakkında 1763 yıllarında hac yolunda vefat eden Koloracı Hacı Hüseyin'in vasiyetinden bilgi sahibi olmaktayız. Hacı Hüseyin terekesinden 50 kuruşun 10 kuruşunun Bakacak Pınarı'na sarf olunmasını istemiştir[141].

Mikdat Ahmed Paşa Çeşmesi

1777-1785 yıllarında Amasya Mutasarrıflığı görevinde bulunmuş Canikli Ali Paşa'nın oğlu Mikdat Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır[142]. Çeşme için Miktad Ahmed Paşa tarafından hayli fazla akarâtın vakfedildiği görülmektedir. Mütevelli olarak sağlığında kendisinin, sonra ise evlatlarının tayin edildiği 1784 tarihli vakfiyesinde Paşa, Amasya'da farklı iş kollarından 73 dükkân, Bakkallar Sokağı'nda 30 dükkândan kendine düşen payı, Helkıs Bağları'nda beş gözlü değirmen ve Lâdik'te bir han vakfetmiştir. Gelirlerinden çeşmenin bakım-onarımından fazla kalanın mütevelli olanlara ait olmasını şart etmiştir[143].

---

[138] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 234.
[139] VGMA, HD 1137/ 7.
[140] VGMA, HD 1061/ 29; AŞS, 43/ 115.
[141] AŞS, 51/ 48.
[142] Mustafa Vazıh Efendi Amasya'da Yukarı Kale'de yer alan ve Cilanbolu Kuyusu ismi verilen ancak giriş-çıkışı bilinmeyen kuyunun giriş-çıkışını tespit etmek amacıyla Miktad Ahmed Paşa tarafından kuyuya bir dalgıç gönderdiğini fakat dalgıcın geri dönemediğini yazar. Miktad Ahmed Paşa'nın yaptırdığı çeşmenin bu kuyu ile alakalı olması muhtemeldir, bk, Vazıh Efendi, *Amasya Fetvaları*, s. 7-8.; Hüseyin Hüsameddin de Mustafa Vazıh Efendi'den naklen ona paralel bilgiler vermektedir, bk. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 72-73.
[143] VGMA, VD 578/ 193.

Fotoğraf 19: Cilanbolu Kuyusu girişi.

Kılıççı Çeşmesi

1788 tarihinde Rabia Hatun'un çeşmenin suyoluna 100 kuruş vakfettiğiyle ilgili kayıttan anlaşıldığına göre Kılıççı Mescidi'nin içerisinde yer alan çeşme[144], mescidin de bânisi olan Yavuz Sultan Selim devri Osmanlı ümerasından Kılıççı Yusuf Bey tarafından yaptırılmıştır[145].

Oruç (Kethüda) Bey Çeşmesi

Bayezid Paşa Mahallesi'nde bulunduğu 1791 tarihli belgeden anlaşılan çeşmenin kim tarafından ne zaman yaptırıldığı tespit edilememiştir. Bahsi geçen belgede çeşmenin bakım-onarımı için Molla Çelebi'nin Sonisa'da bir köyün gelirlerini vakfettiği kayıtlıdır[146]. H 1168 tarihli atamada toplam gelirin 1/5'inin vakfın mütevellisine ait olduğu görülmektedir[147].

---

[144] AŞS, 64/ 80.
[145] Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 161.
[146] AŞS, 44/ 25.
[147] VGMA, HD 1056/ 32.

Küpceğiz Pınarı

Kübceğiz Mahallesi'nde bulunan pınarın kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle beraber XIX. yüzyılın ilk yıllarına ait bir kayıtta ismine rastladığımız pınara aynı mahalleden Ebubekir Ağa'nın terekesinden 100 kuruşunu vakfettiği görülmektedir[148].

Şerife Dudu Hanım Çeşmesi

Vakfiyesine göre Sultan Bayezid Cami yakınında Emir İmam Kütüphanesi'ne bitişik olarak Şerife Dudu Hanım tarafından yaptırılmıştır. Vâkıfe, Aşağıpazar'da bakkal ve demirci dükkânı ile Yukarıpazar'da iki kahve dükkânını çeşmenin suyollarının bakım onarımının karşılanması ve çeşmenin suyolcusuna senede on akçe verilmesi şartıyla vakfetmiştir[149].

Seyid Yusuf Ağa Çeşmesi

Kurşunlu Mahallesi'nde Seyid Yusuf Ağa tarafından Yeşilırmak'ın kenarında inşa ettirdiği dolap ve dolaptan getirdiği suyla kendi konağı önünde yaptırdığı çeşmenin yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Vakfiyesinde vâkıf, Amasya'da bir göz değirmenin 24 parçadan 14 parça kendi hissesini çeşmenin ve dolabın suyollarının bakım onarımına kullanılmak üzere vakfetmiş ve bunlardan faydalananların çeşmenin nazırı olmasını istemiştir[150].

Hafize Hanım Çeşmesi

Divan-ı Hümayun hacegânından ve Amasya Mal Müdürü Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi tarafından Hevace Sultan ve Rahtvan Mehmed Paşa Vakfı'ndan Taşhan'a akan suyun sebilinden zevcesi namına Saraçhane Cami içerisinde yaptırıldığı vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Vakfiyede %15 muamele oranıyla vakfedilen 1.000 kuruşun kârından çeşmenin, şadırvan ve karlığının masrafları için senede 45 kuruş, çeşmenin suyolcusuna senede 30 kuruş verilmesi şart edilmiştir. Ayrıca Hevace Sultan Vakfı'na yılda beş, Rahtvan Mehmed Paşa Vakfına 10, Saraçhane Cami'nde cuma günleri cüzhan olan hafızlara da 30 kuruş verilmesi istenmiştir[151].

---

[148] AŞS, 68/ 183.
[149] AŞS, 69/ 71.
[150] AŞS, 71/ 67.
[151] AŞS, 83/ 12.

Tablo 11: Amasya'da tespit edilen çeşme ve pınarlar.

No	Adı
1	Acem Ali Çeşmesi
2	Temennâ Çeşmesi
3	Hacı Hamza Çeşmesi
4	Kılıççı Çeşmesi
5	Küpceğiz Pınarı
6	İnehan Çeşmesi
7	Helvacı Pınarı
11	Bakkallar Sokağı Çeşmesi
13	Bakacak Pınarı
14	Mikdat Ahmed Paşa Çeşmesi
15	Oruç (Kethüda) Bey Çeşmesi
16	Hacı Pîri Çeşmesi
17	Göllübağ Çeşmesi
18	Şerife Dudu Hanım Çeşmesi
19	Seyid Yusuf Ağa Çeşmesi
20	Hafize Hanım Çeşmesi

Şüphesiz insanın temiz bir çevrede yaşaması için son derece önemli olan su, her dönemde kolay şekilde ulaşılması arzulanan bir unsur olmuştur. Suya ulaşma konusunda hayırseverler, Amasya'da kendi mallarından sarf etmek suretiyle birçok su vakfı tesis ederek hemen hemen her mahallede en az bir çeşmenin bulunmasını sağlamışlardır. Bazı mahallelerde çeşme sayısı hayli fazladır. Bayezid Paşa Mahallesi'nde çeşme sayısının fazla olması, doğusunda Ayvasil Bağları gibi sulama ihtiyacının fazla olduğu bir alanın bulunmasıyla ilişkili bir gelişme olarak düşünülebilir. Ayrıca mahalle aralarında bağ/bahçe gibi yeşil alanların bulunduğundan da bahsedilmişti. Nitekim su yalnızca insanlar için değil, tüm canlılar için vazgeçilmezdir. Yeşil alanların yaşatılmasında da suya duyulan ihtiyaç oldukça fazladır. Bu ihtiyaçlar su vakıfları sayesinde büyük ölçüde giderilmiştir.

4.3. Çevre Temizliği ve Halk Sağlığı

Temizlik kavramını manevî ve maddî temizlik olarak ayırmak mümkündür. Kamu düzeni ve ahlakı bozan unsurlar manevî kirlilik, bunun dışındaki çevreye zarar veren unsurlar ise maddî kirlilik olarak nitelenebilir[152]. Nitekim insanların maddî olarak temiz

[152] M. Asım Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu ve Çevre", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/2, Bursa, 2008, s. 151-152.

bir çevrede yaşama arzusu olduğu gibi, manevî yönden de huzur ve güven içerisinde hissetme gibi birtakım istekleri vardır.

Esasında namaz ibadetini ifa etmek isteyen bir Müslüman, bu dinî vazifeyi ancak temiz bir mekânda yerine getirebilir. Kirli bir çevrede namaz kılınamaz. Bu sebeple Müslümanlar hem kendileri hem de yaşadıkları çevreyi temiz tutmak zorundadır[153]. Bu konuda nasıl davranılacağı da bizzat İslam peygamberinin kendisi tarafından ortaya koyulmuştur. Öyleyse temizlik, Müslümanlar için vazgeçilmez hususlardandır.

Ev ve dükkânların önü ile sokakların temizliği, yollar ve çarşıların temiz tutulması, atıkların boş ve uzak yerlere nakledilmesi, arabacıların kullandıkları hayvanların gübrelerinin ve hayvan leşlerinin gelişigüzel atılmayıp, şehir dışındaki uygun mahallere sevki gibi hususlar padişah fermanlarıyla düzenlenirken, vakıflarla desteklenmiştir[154]. Nitekim vakıflar, şehrin temizlik hizmetlerinde de önemli bir konumdadır. Vakıf bir dükkânın önünü temizlenmesi, vakfın sorumluluğundadır. Bu iş için harcanacak giderler vakfın bütçesinden karşılanmaktadır[155].

4.3.1 Temizlik Kadroları

Vakıf müesseselerin temiz tutulması için temizlik kadroları da ihdas edilmiştir. Bunların vazifeleri arasında duvarlara yazılan yazıları silmek (maniu'n-nukuş), avlu ve iç mekânları ile çevresini süpürmek; halı, kilim vb. sergilerinin temizliğini yapmak, ayakkabıları raflara düzen içerisinde dizmek, bulaşıkları yıkamak, tuvaletleri temizlemek gibi işler bulunmaktadır[156].

Amasya'da da bunun birçok örneğini görmekteyiz. Ancak Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin bu konudaki kadroları ilgi çekicidir. Sultan, yaptırdığı külliyenin duvarlarına yazı yazılmasına mâni olmak ve yazılan yazıları silmek görevini günde ikişer akçe ücretli iki kayyıma bırakmıştır. Aynı zamanda külliyenin imaret kısmının tuvalet temizliğinden sorumlu günde iki akçe ücretli helacılık kadrosu tahsis etmiş; aynı görevi medrese de ferraş vazifesi yürüten kişinin yine günde iki akçe ücretle yerine getirmesini istemiştir. Ayrıca imaretin bulaşıklarını yıkamak için günde ikişer akçe ücretli iki kâse-şûy (bulaşıkçı) kadrosu bulundurulmuştur. Bulaşıkları taşımakta bunlara yardım eden

[153] Kazıcı, "Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri", s. 336.
[154] Said Öztürk, *Çevre İnsan ve Tarih*, II, İstanbul, 2007; Şeker, "Çevre Bilinci ve Örnekleri", s. 26-30.
[155] Öztürk, "Vakıfların Rolü", s. 38.
[156] Öztürk, "Vakıfların Rolü", s. 43-44.

fukaraya da günde 100 dirhem ekmek, bir parça et ve bir kâse yemek verilmesi belirtilmiştir. Bunların dışında misafirlerin atlarının bulunduğu ahırın temizliğinden sorumlu günde iki akçe ücretli ahır bekçiliği; kapıları açıp, kapayan, kapı önünün temiz tutulmasından sorumlu günlük üç akçe ücretli bevvâb, külliyenin kandillerinin yanması ve temizliği için günde iki akçe ücretli kandilcilik kadroları da bulunmaktadır. Güzel koku vermesi maksadıyla imarette yakılacak buhur (tütsü) için günlük üç akçe ayrılması da vâkıfın şartlarındandır. Vâkıf ayrıca, imaretteki kazanların senede altı, kâselerin üç defa kalaylatılması için senede 1.000; halı, kilim, süpürge için senede 1.000; mum ve kandiller için senede 2.000 akçe ayrılmasını istemiştir[157]. Şüphesiz Amasya'da bulunan vakıf müesseseler içerisinde yapı donatıları en fazla olanı bu külliyedir. Bu nedenle görevli kadrosu oldukça kalabalıktır. Bu durum, temizlik kadroları için de geçerlidir. Nitekim bunların örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Yakut Paşa imaretinde de günde bir akçe vazife ile süpürme ve temizlik işleri bevvab olan kişiye aittir. Kayyımın da sergileri koruyup, sahip çıkması istenmiştir[158]. Bayezid Paşa da bevvab ve farraşlık vazifelerini bir kişinin yerine getirip, imaretin temizliğinden sorumlu olmasını istemiştir[159]. Yörgüç Paşa ise vakfında bir farraş kadrosu bulundururken, külliyenin hasır ve kilimleri için günlük bir akçe ayrılmasını şart kılmıştır[160].

Benzer kadrolar Mehmed Paşa Külliyesi'nde de bulunmaktadır. Nitekim vâkıf, mescidin korunması, temizlenmesi ve kandillerinin yanması ile ilgilenen günlük bir akçe ücretli kayyım; külliyeyi açıp kapama, konaklama birimlerinin temizliği ve misafirlere yatak hazırlamakla görevli günlük iki akçe ücretli ferraş; mahzenin korunması ve ahırın bakımı ile görevli günlük iki akçe ücretli kilerci kadrolarını tahsis etmiştir[161].

Camiler de gün içerisinde en sık kullanılan mekânlar arasında yer almasından ötürü temizlik ihtiyacı fazla olan yapılardandır. Bu sebeple camilerde de bu görevi yürüten görevliler bulunmaktadır.

---

[157] BOA, Ev. Vkf. 4/10; VGMA, VD 2113/179.
[158] BOA, Ev. Vkf. 18/58; VGMA, VD 608/2-388.
[159] VGMA, VD 605/244; VD 605/247; VD 605/248, VD 605/249.
[160] BOA, Ev. Vkf. 19/7; VGMA, VD 747/352.
[161] BOA, Ev. Vkf. 17/54; VGMA, VD 586/57; VD 590/201; VD 586/57.

Pervâne Bey Camii'nde günde iki dirhem ücretle caminin içini-dışını süpürecek, belirli aralıklarla hasır-kilimlerini kaldırıp, temizleyip tekrar serecek farraş kadrosu bulunmaktadır[162].

Aynı maksatlarla Kaya Paşa da inşa ettirdiği mescit için günlük bir akçe ücretli farraşlık kadrosu ihdas etmiştir[163].

Serkilârî Süleyman Ağa da temizlik için kadro tesis eden vakıf kurucularındandır. Vâkıf, inşa ettirdiği caminin kayyımı olan kişinin günde bir akçe ücret karşılığında caminin içi ve dışını süpürmesi, halı-kilim gibi sergileri sermesini, kandilleri yakmasını ve kapıları açıp kapamasını istemiştir[164].

Abdullah Paşa ise caminin süpürülmesi, halı-kilim gibi sergilerinin serilmesi, kandil ve mumlarının yakılması görevlerini günde iki akçe ücret ile müezzini olan kişinin vazifesi olarak tayin etmiştir[165].

Rıdvan Paşa Hanı (Taşhan) içerisinde mescit inşa ettiren Ali Bey de, mescidin temizliğinin sağlanması için kadro tahsis eden hayır sahiplerindendir. Vakfın günde iki akçe ücretli farraş kadrosu bulunmaktadır[166].

Bülbül Hatun'un vakfiyesinde de temizlik kadrosu ve vazifeleri konusunda ifadeler bulunmaktadır. Hayır sahibi, günde bir akçe ve senede bir müd[167] buğday ücretli ferraş kadrosu tahsis etmiş, bu vazifeyi yürüten kişinin haftada bir hasırları kaldırıp, mescitte temizlik yapmasını, imaret avlusu, helası ve misafirhanesini temiz tutmasını istemiştir[168].

Vakfiyelerde, yapıların temizliğinden avlunun, kapı önünün, tuvaletlerin ve mutfak kaplarının temizliğine kadar belirtilmiş, güzel kokular için dahi belirli bir meblağ tayin edilmiştir. Bu, ince bir düşünce ve dünya görüşünün tezahürüdür. Zira bina inşa ettirilmekle kalınmamış, bu binaların ve çevrelerinin temizliği ile bu konuda insanların

---

[162] VGMA, VD 579-31.
[163] VGMA, VD 587/139.
[164] AŞS, 28/64; VGMA, VD 747/167, VGMA, VD 2139/44.
[165] VGMA, VD 2113/82.
[166] VGMA, VD 627/235.
[167] Müd, *"öne uzatılarak birleştirilmiş iki avucun aldığı tahıl miktarı"* mânasına gelir. Fâtih Sultan Mehmed'in 1474'ten kalma "*Matbah-ı Âmire Defteri*'nden" anlaşıldığı kadarıyla müd 20 kile yani yaklaşık 740 litrelik hacmiyle 513,178 kg buğday ölçen bir hacim ölçüsüdür bk. Cengiz Kallek, "Müd", *DİA***,** XXXI. Ankara, 2020, ss. 455-457.
[168] BOA, Ev. Vkf. 4/16; 20/8.

aklında soru işareti bırakmaksızın buralardan faydalanabilmesi sağlanmıştır. Bahsedilen durum birçok vakıf müessesede söz konusudur. Bu tarz abidevî eserler ortaya koyan hayır sahipleri, böyle kadrolar tahsis ederek bir dünya anlayış ve görüşünü ortaya koymuşlardır.

4.3.2. Halk Sağlığına Yönelik Hizmetler

Sağlıklı bir çevrede yaşama herkesin arzu edeceği bir şeydir. Bu sebeple halk sağlığını tehlikeye atacak ya da buna zarar verecek unsurların bertaraf edilmesine yönelik uygulamalar eskiden beri tatbik edilmiştir. Nitekim buna bağlı olarak İslam dininin temizliğe verdiği önem, yalnızca teoride kalmamış, uygulamada da kendisine geniş yer bulmuştur[169]. Türk-İslam devletleri de bunu en güzel şekliyle tatbik etmişlerdir. İstanbul ve Edirne'de örnekleri görülen çöplerin temizlenmesi göreviyle yükümlü "*çöplük (mezbele) şubaşıları"*, muhtemelen Anadolu şehirlerinde de görev yapmış, görevleri hakkında talimatnameler hazırlanmıştır[170]. Sokaklarda, insanların yoğun olarak gelip geçtikleri yerlerde, tükürük ya da balgam gibi göze hoş görülmeyen ve insan sağlığı için zararlı çirkinlikler olabilmektedir. Bu çirkinlikleri örtmek üzere; ücretleri vakıflar tarafından ödenmek şartıyla, sırtında kül veya kum dolu kaplarla dolaşıp bunların üzerlerini kapatan görevlilerin tayin edilmesi, halk sağlığı bakımından ve göze hoş görünmeyen manzaraların ortadan kaldırılması yönünden ilgi çekici bir örnektir[171]. Buradan anlaşılacağı üzere vakıfların halk sağlığı açısından da önemli bir konumu vardır.

Burada değinilmeden geçilemeyecek olan Amasya Darüşşifası, başlı başına bir sağlık kurumu olup, yalnızca yerel manada değil, yetiştirdiği hekimlerle ülke çapında etkili bir vakıf müessesedir. Ancak üçüncü bölümde tafsilatlı şekilde açıklandığından burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Aslında halk sağlığı açısından en belirgin örneklerden biri de su vakıflarıdır. Bunlar, şehrin birçok yerinde içme suyu ve atık su ihtiyacını karşılamış, ihdas edilen kadrolar ve tahsis edilen gelirlerle halkın sürekli olarak bu imkândan faydalanması sağlanmıştır. Bunlar halk için hayli önemli bir konumda olmalı ki bazılarının bulundukları mahallelere isimlerini verdikleri dahi görülmektedir. Amasya'daki

---

[169] Şeker, "Çevre Bilinci ve Örnekleri", s.29.

[170] Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı,* (haz. Abdullah Uysal), Ankara, 2000, s. 99-115; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, İstanbul, 2005, s. 66-67.

[171] Ergin, "Şehirciliğin Tarihi İnkışafı", s. 76-77.

Suvadiye Mahallesi bunlardan birisidir. Lokman Dağı ve Soğukpınar arasında bulunan mahallede Erzincanî Abdurrahman Halvetî bir çeşme, altına *"savak"* adı verilen bir de su teknesi yaptırmıştır. Buradaki savak sözcüğü galat olarak *"Sevadiye"* şeklinde yazılmış ve resmî belgelere de bu şekilde yansımıştır[172]. Zaman içerisinde suvadiye şekline dönüşmüş ve ilk hali kullanılmaz olmuştur[173].

Türk hamamları da başlı başına bir temizlik ve halk sağlığı hizmeti olarak düşünülebilir. Bunlar, vakıfların akarâtları olduklarından vakfın ebediliği ilkesi gereği alınıp satılması menedilmiştir. Bu sebeple uzun yıllar boyunca halka temizlik hizmeti sunmuşlardır. Mustafa Bey ve Kumacık Hamamları gibi kimi hamamlar bu sayede günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Yukarıda birçok örneği görülen vakıf müesseselerdeki temizlik görevlileri de umuma açık alanlarda düzenli bir temizliğin sağlanmasını sağlayarak halk sağlığının korunmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle buralar çok sayıda insanın ortak kullanımına hitap ettiğinden, temizlik hizmetlerinin düzenli olarak yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Bunu bilen hayırseverler, kadrolar ihdas, belirli gelirler tevdi ederek bu konuda sorun yaşanmasını önleme gayesi taşımıştır.

Halk sağlığı açısından değerlendirilebilecek bir diğer uygulama da halka sıcak yaz günlerinde su temin etmek amacıyla kurulan vakıflardır. Amasya'da hayır sahipleri tarafından bu maksatla çok sayıda vakıf kurulmuştur. Bozahâne Mahallesi'nden Hacı Ebubekir Efendi, bunlardan birisidir. Hayırsever, İbadullah Çarşısı'nda vakfettiği berber dükkânının senelik kira geliriyle, dükkânın önünde yaz aylarında 30 gün boyunca üç kişi tarafından su taşınıp, kar ve buz alınarak halka su dağıtılmasını şart etmiştir[174]. Bu türden vakıf tesis edenlerden bir diğeri de Hacı İlyas Mahallesi sakinlerinden Seyid Hacı Ömer'dir. Vâkıf, vakfettiği kasap dükkânının yıllık kira geliriyle yaz aylarında kar ya da buz alınıp halka soğuk su dağıtılmasını istemiştir[175]. Çeribaşı Mahallesi sakini Mustafa Ağa'da bu amaçla iki dükkân vakfetmiştir. Geliriyle Attarlar Çarşısı'nda üç aylarda (Receb, Şaban, Ramazan) halka su dağıtılmasını şart kılmıştır[176]. Bu hayırseverler,

[172] AŞS, 49/87.
[173] Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* I, s. 151-152.
[174] AŞS, 54/145.
[175] AŞS, 54/145.
[176] AŞS, 63/24.

muhtemelen sıcak yaz günlerinin bunaltıcı etkisi karşısında, halkın ferahlaması adına bu türden vakıflar kurma yolunu seçmişlerdir.

Örneklere bakılarak tüm vakıfların çevre koruma gayesi taşıdığını söylemek mümkün değildir. Ancak daha yaşanılabilir bir çevre sağlanmasında vakıf müessesesindeki hassas düşünce tarzının ürünleri görülmektedir.

SONUÇ

Antik Çağlar'dan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olan Amasya Şehri, birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Şehir, Pontus Krallığı'nın başşehri, Roma Dönemi'nde önemli bir askeri garnizon, Bizans zamanında ise dinî ve askerî bir merkez olarak öne çıkmıştır. Bu nedenlerden ötürü Türk-İslam hâkimiyeti öncesinde şehirdeki yerleşim çoğunlukla kale etrafında oluşmuştur. Yapılar ise dinî ve askerî niteliklidir.

Malazgirt Savaşı'ndan sonra ilk olarak Danişmendiler tarafından zapt edilen Amasya, esasen Selçuklular idaresinde Türk-İslam kimliğine bürünmeye başlamıştır. Bu dönemde Meydan Köprüsü'nün iki yakasında önemli ticarî ve sosyal alanların varlığı tespit edilmektedir. Selçuklu Sultanı II. Mesud'un Yeşilırmak'ın güney kısımlarında ikamet etmesiyle bu bölge daha da canlanmış, Simre olarak adlandırılmıştır. Amasya ismi, sur içini tarif eder bir kullanıma dönüşmüştür. Simre olarak anılan alana eklenen yapılarla Meydan Köprüsü'nün güneyinden Alçak Köprüye doğru uzanan bir doğrultuda Selçuklu dönemi yerleşim alanı meydana gelmiştir.

Şehir, Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle yoğun bir imar faaliyetine söz konusu olmuş ve fiziki yapısının oluşumu büyük oranda bu dönemde gerçekleşmiştir. Zira İpek Yolu üzerinde önemli bir konumda bulunması, Samsun Limanına açılan geçiş noktasında yer alması gibi sebepler, şehrin iktisadî önemini arttırmıştır. Öte yandan Amasya, Osmanlılar için İran savaşlarında doğuda önemli bir konumda bulunuyordu. Bu yüzden şehzadelerin yönetim tecrübesi kazanmaları adına sancağa çıkarıldığı stratejik şehirlerden biriydi. Bunlara bağlı olarak XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlılar için bu özelliğini korumuştur. Nitekim bu dönemde padişah ve şehzadelerin aile ve maiyetlerindeki kadrolar ile diğer üst düzey devlet ricaline, varlıklı kişilere ev sahipliği yapmıştır. Bunlar da vakıf müessesesi vasıtasıyla kendi servetleriyle şehirde dinî, sosyal, kültürel birçok önemli eser meydana getirerek, şehrin siluetinde kalıcı izler bırakmışlar ve fiziki yapının şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Yörgüç Paşa, Sultan İkinci Bayezid ve Mehmed Paşa külliyelerinin inşa edildiği yerlere bakıldığında, şehrin genişleme ve yayılma istikametinin Yeşilırmak'ın güney kısmında batıdan kuzeydoğuya uzanan bir doğrultuda olması istendiği açıkça görünmektedir. Başka hayırseverlerin de bu istikamet üzerindeki boşluklarda yaptırdıkları diğer vakıf yapılar ve vakfettikleri akarâtla bu boşluklar doldurularak yapısal yoğunlaşma meydana getirilmiştir.

Şehrin fiziki yapısının en önemli parçası olan mahalleler de çoğunlukla hayırseverler tarafından vakıf olarak bina edilen bir cami ya da mescit etrafında meydana gelmiştir. Öte yandan önemli birer toplanma merkezi olan bu yerlerin etrafında gelir getirici unsurlar olarak inşa edilen dükkânlar ya da çok sayıda dükkânı içeren hanların bina edilmesiyle bunlar etrafında çarşılar ve belirli günlerde toplanan pazarlar meydana gelmiştir. Şüphesiz bir vakfa akarât olarak yapılan yapılara en güzel örnek Amasya Bedesteni'dir. Hüseyin Ağa'nın vakıflarına gelir getirmesi amacıyla yaptırdığı bedesten, etrafında birçok dükkân, çarşı ve pazarın oluşmasını sağlayarak, şehrin ticarî merkezinin konumunu belirlemiştir.

Vakıf müessesesi yalnızca Amasya şehrinin fiziki yapısında etkili olmamış, dinî, sosyal ve kültürel hayatta da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Hemen hemen her mahallede insanların toplandıkları, önemli meseleler hakkında fikir alışverişinde bulundukları cami, mescit gibi dinî yapılar kamusal birer toplanma alanı vazifesi de görmüştür. Sayıları hayli fazla olan zaviye, imaret gibi sosyal yapılar ise insanların temel ihtiyaçlarını giderme konusunda kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan birer sosyal yardım müessesesi fonksiyonunu yerine getirmişlerdir. Bunların vakfiyelerindeki şartlarına bakıldığında bu durum hemen dikkati çekmektedir. Yine bu vakıf müesseselerinin gelir getirici unsurlarından olan hamamlar da şehrin önemli sosyalleşme alanlarındandır. Amasya'da vakıf müesseselerinin kültür hayatında oynadığı rol ise yalnızca şehir özelinde kalmamıştır. Hayırseverler tarafından kendi servetlerince yaptırılan bu müesseseler ve sundukları hizmetler sayesinde şöhreti ülke genelinde duyulan önemli ilmî şahsiyetlerin yetişmesinde de özel bir konuma sahip olmuştur.

Vakfiye şartlarına riayet edilmesi zorunluluğu vakıfların hizmetlerinin sürdürülebilirliğinde önemli bir unsurdur. Bu durum şehirdeki çevreci uygulamaların ve sonuçların oluşmasında da etkendir. Hayırseverlerin vakfiyelerinde şart kıldıkları hususlar, çoğunlukla doğrudan olmasa da çevreci uygulama ve anlayışlardan izler taşımaktadır. Şehirlerin imarı, yeşil alanların ve halk sağlığının korunması ve bunun sürdürülmesinde vakfiye şartları önemli hassasiyetler içermektedir.

Amasya'da yaşayan toplumun her kesiminden insan, hayır yapma işine maddi imkânları nispetinde katkıda bulunmuşlardır. Bazen maddî değeri oldukça yüksek gayrimenkuller, bazen çok küçük miktarlardaki paralar hayır sahipleri tarafından vakıf

müesseselerin hizmet ve binalarının devamlılığı için vakfedilmiştir. Böylece şehirde yaşayan herkes bir şekilde vakıf müessesine katkıda bulunmuş ya da onların sunduğu hizmetlerden faydalanmıştır. Böylece şehirde vakıf müessesesi ile irtibatı ya da teması olmayan kimse kalmamıştır. Bu etki çevreden şehre gelen herhangi biri için de geçerlidir.

Esasında vakıflar ve onlar sayesinde tesis edilen müesseseler, doğrudan şehrin fiziki yapısını biçimlendirme gayreti taşımamaktadır. Ancak bu müesseselerin oluşturdukları ekonomik, sosyal, kültürel etki; Amasya şehrinin fiziki yapısının oluşmasında birinci derecede belirleyicidir. Öyle ki Amasya şehri, coğrafî imkânlarının el verdiği ölçüde vakıflar tarafından oluşmuş bir şehirdir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Vesikaları

a- Başkanlık Osmanlı Arşivi

BOA A. {DVNSMHM.d} Defter/Sayfa: 7/590.

BOA C.HR. Kutu/Gömlek No: 106/5282; 177/8844.

BOA Ev. Vkf. Defter/Gömlek No: 4/10, 4/16, 12/41, 17/34, 18/58, 19/4, 19/7, 20/8.

BOA MAD No: 24, 626, 5265.

BOA MVL No: 527/85.

BOA NFS. Defter No: 2134, 2152.

BOA TD No: 387

BOA TS. MA. Defter No: 781, 6936, 6980, 7005.

b- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

KKA TD No: 26, 34, 583.

KKA TK. GM. Defter No: 2141.

c- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA HD No: 531, 532, 533, 534, 1056, 1058, 1059, 1061, 1068, 1069, 1071, 1137, 1138, 1140

VGMA VD: 244, 490, 578, 579, 579-2, 580, 582, 582-1, 586, 587, 587/3, 588, 590, 593, 594, 595, 600, 605, 607, 608, 608-2, 609, 610, 615, 618-2, 626-2, 627, 732, 734, 739, 745, 747, 856, 1759, 2113, 2139.

d- Amasya Şer'iye Sicilleri

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 31, 33, 37, 38, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 51, 54, 58, 59, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 87, 90, 92.

2-Salnâmeler

Sivas Vilayet Salnamesi Tarih: R 1301/ M 1885.

Sivas Vilayet Salnamesi Tarih: R 1325/ M 1909.

3-Araştırma ve İncelemeler

387 *Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) I,* (yay. haz. Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun, Gülşen Ergün, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), Ankara, 1996.

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, (yay. haz. Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun, Gülşen Ergün, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), Ankara, 1997.

Abdizâde Hüseyin Hüsameddin; *Amasya Tarihi,* I-II, Hikmet-i İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1327 (1909).

ACUN, Fatma; "A Portrait of Ottoman Cities", *The Muslim World*, XCII/ (3-4), 2002, s. 255-285.

AKAR, Tuba; "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VII/13, 2009, s. 267-292.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2005.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

AKOZAN, Feridun; "Türk Külliyeleri", *VD*, S. 8, 1969, s. 303-308.

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud; *Selçuklu Devletleri*, (çev. M.N. Gençosman), Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1943, s.113.

AKŞİT, Ahmet; "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/1, 2014, s.67-88.

AKTÜRE, Sevgi; "Anadolu Kentinde Türkleşme- İslamlaşma Süreci, Mekansal Yapı Değişimi ve "İslam Mimari Mirası", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı (2-26 Nisan 1985*, Bildiriler, İstanbul, 1987, s. 19-38.

AKTÜRE, Sevgi; *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti: Mekansal Yapı Çözümlemesi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1981.

ALKAN, Mustafa; "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 831-842.

ALKAN, Turan; "Ev ve Ailenin Değişimi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara, 1992, s. 786-801.

ALTINAY, Ahmet Refik; *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, (haz. Abdullah Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

ANDREASYAN, Hrand Der; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.

APAK, Adem; "Emeviler Dönemi'nde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/2, Bursa, 2009, s. 95-122.

ARIKAN, Zeki; *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1988.

ARSEBÜK, Esat; *Medeni Hukuk I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku,* Tan Matbaası, İstanbul, 1938.

ASLANAPA, Oktay; "Ortaçağın Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri", *Türk Kültürü* Dergisi, I/12, 1963, s. 34-43.

ASLANAPA, Oktay; *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

Aşıkpaşazâde; *Tevârîh-i Âl-i Osman,* Maarif-i Umûmiye Nezâreti Neşri, İstanbul, 1915.

ATAY, Hüseyin; *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983.

ATEŞ, İbrahim; *Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

ATEŞ, Nilüfer; "Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI/2, 2007, s. 151-164.

AYDIN, Bilgin; "Salnâme", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 51-54.

AYKUTLU, Feyza; *Roma Dönemi Sonuna Kadar Amasya'da Su Yapıları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023.

AYNURAL, Salih; "Kapan", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 338-339.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı; "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu", *VD*, S. 4, 1958, s. 247-261.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, S. 2, Ankara, 1942, s. 279-386.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* II/I, İstanbul, 1940, s. 20-59.

BARKAN, Ömer Lütfi; *Hüdavendiğar Livası Tahrir Defterleri I*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

BARKAN, Ömer Lütfi; XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar, İÜ Yayınları, İstanbul, 1943.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz), İstanbul, 2010.

BAYARTAN, Mehmet; "Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, X/1, İstanbul, 2008, s. 157-175.

BAYKARA, Tuncer; "Kırşehir Örneğinde Şehirlerde Çarşının Oluşumu veya Şehirlerdeki Esnaf Dalları", *2. Uluslararası Ahilik Sempozyumu (19-20 Eylül 2012),* II, Kırşehir, 2012, s. 537-543-539.

BAYKARA, Tuncer; "Osmanlı Şehirli Bir Devlet midir?", Yeni Türkiye Yayınları, VI/ 32, 2000, s. 371-378.

BAYKARA, Tuncer; "Türkiye Selçukluları Devri Türk Şehri'nin İç-Asya/Türkistan Kökenleri Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu (04-06 Nisan 2019),* Konya, 2019, s. 1-9.

BAYKARA, Tuncer; "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı,* I, Ankara, 2006, s. 275-291.

BAYKARA, Tuncer; "Ulucami. Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, LX/227, 1996, s. 33-58.

BAYKARA, Tuncer; *Türk Kültürü Araştırmaları*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.

BEAN, G. E.; "Pontus Yazıtları", *Belleten*, XVII/66, 1953, s. 151-165.

BECERİK, Mehmet Fatih; *XIX. Yüzyıl Ortalarında Amasya Şehrinin Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023.

BEDİRHAN, Yaşar; "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", *Turkish Studies*, XI/11, 2016, s. 13-28.

BERKİ, Ali Hikmet, Sedat Çumralı; *Su Hakları "Eski ve Yeni Hükümlere Göre"*, Yeni Matbaa, Ankara, 1959.

AYVAZOĞLU Beşir; "İnsan, Ev, Çevre", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara, 1992, s. 770–785.

BIÇAKCI, Harun, Cuma Yıldırım; "İslam Uygarlığı'nda Kent ve Kentleşme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/2, 2018, s. 544.

BOSTAN, M. Hanifi; *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK Yayınları, Ankara, 2002.

BOZKURT, Nebi; "Dârülhadis", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 527-529.

BOZKURT, Nebi; "Dârülkurrâ", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 543-545.

BOZKURT, Nebi; "Mezarlık", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 519-522.

BOZPİNAR, Cumali; "Orta Çağ Avrupası'nda Şehirlerin Doğuşu Meselesi." *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIII/2, 2022, s. 1-26.

BRAUDEL, Fernand; *Maddi Medeniyet, Ekonomi ve Kapitalizm*, (çev. M. Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara, 1993.

CAHEN, Claude; *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Y. Moran), E Yayınları, İstanbul, 1979.

CAN, Yılmaz; "H.I-III./M.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/6, 1992, s. 109-138.

CANSEVER, Turgut; "Vakıflar ve Şehirleşme, Şehirleşmede Vakıfların Özel Yeri", *Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu (15-17 Aralık 2003),* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s. 205-212.

CANSEVER, Turgut; *İslam'da Şehir ve Mimari*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

CANSEVER, Turgut; *Osmanlı Şehri: Şiir'den Şehir'e*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

CANTAY, Gönül; *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.

CERASİ, M. Maurice; *Osmanlı Kenti*, (çev. A. Ataov), YKY, İstanbul, 2001.

CEZAR, Mustafa; "Geçen Yüzyıllardaki Türk Şehri", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı (22-26 Nisan 1985)*, İstanbul, s. 179-185.

CEZAR, Mustafa; "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 1391-1414.

CEZAR, Mustafa; "XIV-XVI. Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu ve Çarşıların En Tipik Yapısı", *Akademi*, S. 10, 1981, s. 12-25.

CEZAR, Mustafa; *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1977.

CEZAR, Mustafa; *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirlerinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

CLAPP, James A.; *The City, A Dictionary of Quotable Thoughts on Cities and Urban Life*, Transaction Publisher, New Jersey, 2014, s. xix-xx.

CRAWFORD, Harriet EW; *Sümer ve Sümerler*, (çev. Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010.

CUMONT, Franz Valery Marie, Eugene Cumont; "Vayage Dans le Pont", *Studia Pontica*, II, Bruxelles, 1910, s.171-184.

ÇAĞATAY, Neşet; *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

ÇAM, Mevlüt, İbrahim Turhan, Rıdvan Enes Akçatepe; *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2020.

ÇEÇEN, Kazım; *Üsküdar Suları*, İski Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇEVİK, Özlem; *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇOBANOĞLU, Ahmed Vefa; "Külliye", *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 542-544.

Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Amasya Cildü'l-Evvel, (haz. Sevgi Işık, Fatma Ayan), Ankara, 2015.

DEMİRCİ, Mustafa; "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri" *İlim, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi*, S. 2, 2003, s. 129-146.

DERNSCHWAN, Hans; *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, (haz. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), Ankara, 2006.

DOBB, Maurice; *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, (çev. F. Akar), Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

DOĞAN, Ahmet Işık; *Osmanlı Mîmarîsinde Tarîkat Yapıları: Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İTÜ Yayınevi, İstanbul, 1977.

DÖNMEZ NAZA, Emel Emine; "Amasya'da Türk Dönemi Mimarisinin Gelişimi", *Amasya "Yâr ile Gezdiğim Dağlar",* (ed. Filiz Özdem), YKY Yayınları, İstanbul, 2014, s. 169-227.

DÜNDAR, Abdulkadir; "Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi", *AÜİFD*, CLIV/2, 2003, s. 131-172.

Ebû Abdulah Muhammed İbn Batûta Tancî, *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, I, (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul, 2004.

ELDEM, Sedad H.; *Türk Evi Plan Tipleri*, III, İTÜ Yayınları, İstanbul, 1968.

ELİBÜYÜK, Mesut; "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak: Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, II/2, 1990, s. 11-42.

ERDOĞRU, Mehmet Akif; "Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri", *OTAM*, S. 4, 1993, s. 477-503.

ERGENÇ, Özer; "Osmanlı Şehir Tipolojisi ve Vakıflar", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013, s. 183-184.

ERGENÇ, Özer; "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi (1976),* Kongreye Sunulan Bildiriler, II, TTK. Yayınları, Ankara 1981.

ERGENÇ, Özer; "Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde 'Sûk-ı Sultânî", *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

ERGENÇ, Özer; "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler,* I, İlke Yayınları, İstanbul, 1996, s.407-413.

ERGENÇ, Özer; "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV/4, 1984, s. 69-78.

ERGENÇ, Özer; *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Enstitü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

ERGENÇ, Özer; *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara, 2006.

ERGİN, Osman Nuri; "Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, İstanbul, 1936.

ERGİN, Osman Nuri; *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

ERGİN, Osman Nuri; *Mecelle-i Umur-u Belediye,* II, İstanbul Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

EROĞLU, Haldun; "XV. Yüzyıl Tabiplerinden Şerafeddin Sabuncuoğlu ve Amasya Darüşşifası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, Ankara, 2000, s. 147-156.

ERTEM, Adnan; "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", *VD*, S. 36, s. 25-66.

ERYAVUZ AKALIN, Şebnem; "Kervansaray", *DİA*, XXV, Ankara, 2022, s. 299-302.

Esterâbâdî; *Bezm ü Rezm*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Evliya Çelebi; *Seyahatnâme*, II, (haz. Z. Kurşun-S. A. Kahraman-Y. Dağlı), YKY, İstanbul, 1999.

EYİCE, Semavi; "Bedesten", *DİA*, V, İstanbul, s. 302-311.

EYİCE, Semavi; "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimâi Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", *İÜ İktisâd Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, 1963, s.1-80.

EYİCE, Semavi; "Kale", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 234-242.

EYİCE, Semavi; "Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 9, (Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı), 1976, s. 149-246.

FAROQHİ, Suraiya; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

FAROQHİ, Suraiya; *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat,* (çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 2006.

FAROQHİ, Suraiya; *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?,* (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

FAROQHİ, Suraiya; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

GABRİEL, Albert; *Monuments Turcs d' Anatolie*, II, E. de Boccard, Paris, 1934.

GARFINKLE, Steven J.; "Ancient Near Estern City-States", *The Oxford Handbook of The State in the Ancient Near East and Mediterranean*, (ed. Peter F. Bang- Scheidel Walter), Oxford Universty Press, New York, 2013, s.94-117.

GEORGE, John, Clark Anderson, Franz Cumont, Henri Gregoire, "Recuil des İncriptions Grecques et Latines du Pont et de l'Armenie", *Studia Pontica*, III, Bruxelles, 1910, s. 110-122.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; "XV ve XVI. Asırlarda Eyalet-i Rum" *VD*, S. 6, Ankara, 1965, s. 51-61.

GÜÇER, Lütfi; *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İÜ Yayınları, İstanbul, 1964.

GÜLER, İbrahim; "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/2, 2000, s. 121-158.

GÜMÜŞCÜ, Osman; *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

GÜNALTAY, Şemsettin; *Yakın Şark IV, II. Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont, Artaksiad Krallıkları*, TTK Yayınları, Ankara, 1951.

GÜNAY, Hacı Mehmet; "Vakıf", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, s. 475-479.

GÜNAY, Reha; *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999.

GÜNDÜZ, Ahmet; "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları", *VD*, S. 55, 2021, s. 25-53.

GÜNDÜZ, İrfan; *Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münasebetleri*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

GÜNERİ, Hasan; "Vakıf Sular ve Su Vakıfları", *VD*, S. 9, Ankara, 1971, s. 67-80.

GÜNEŞ, Hüseyin; *Lale Devrinde Amasya (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Samsun, 2001.

GÜRAN, Tevfik; *İktisat Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2013.

GÜRBÜZ, Adnan; "15 ve 17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007),* Amasya, 2007, s. 85-104.

GÜRBÜZ, Adnan; *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

GÜRCAN, Ceylan; *Türk hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarîsi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1976.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

HALICI, Fevzi; "Çevgân", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 294-295.

HONİGMANN, Ernst; *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. F. Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

HUOT, Jean-Louis, Jean Paul Thalmann, Dominique Valbelle; *Kentlerin Doğuşu*, (çev. Ali Bektaş Girgin), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

IŞIN, Ekrem; *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

İbn Haldun; Mukaddime, I, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

İNALCIK, Halil, ARI Bülent; "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6, 2005, s. 27-56.

İNALCIK, Halil*; Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*, TTK Yayınları, Ankara 1954.

İSLAMOĞLU, Huricihan; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

İŞPİRLİ, Mehmet; "Avârız Vakfı", *DİA,* IV, İstanbul, 1991, s. 109.

İŞPİRLİ, Mehmet; "Medrese", *DİA,* XXVIII, Ankara, 2003, s.327-333.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

KALLEK, Cengiz; "Müd", *DİA,* XXXI. Ankara, 2020, ss. 455-457.

KALLEK, Cengiz; "Pazar", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 194-203.

KALLEK, Cengiz; "Ukiyye", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, s. 67-70.

KARAGÖZ, Rıza; *Canikli Ali Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 1993.

KARAKULAK, Merve; *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya'nın Gündelik Hayatı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ordu, 2022.

KARATAŞ, Ali İhsan; "Bursa Suları ve Su Vakıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/2, 2008, s. 379-417.

Kâtip Çelebi; *Cihannümâ*, İstanbul, 1145.

KAVAKLI KUNDAKÇI, Sibel; *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya: Şer'iyye Sicillerine Göre*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

KAYAOĞLU, İsmet; "Turumtay Vakfiyesi", *VD*, S. 12, Ankara, 1978, s. 91-113.

KAZICI, Ziya; "Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu (15-16 Mayıs 2008),* Bildiriler, II, İÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 335-342.

KAZICI, Ziya*; İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

KIA, Mehrdad; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, (çev. Özgür Özol), Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013.

KINAL, Firuzan; *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara, 1962.

KIVRIM, İsmail, Süleyman Elmacı; "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, VI/4, 2011, s. 715-728.

KIVRIM, İsmail; "Osmanlı Döneminde Ayntâb'da Kurulan Kitap ve Kütüphane Vakıfları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/4, 2018, s. 157-181.

KIVRIM, İsmail; "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1, 2009, s. 231-255.

KIVRIM, İsmail; *Ayntab'da Gündelik Hayat (1650-1700)*, Ankara, 2019.

KIVRIM, İsmail, *Taşova-Erbaa Yerleşme-Nüfus-Ekonomi (15-16. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.

KÖYMEN, M. Altan; "Alparslan Zamanı Kültür Müesseseleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, 1973, s. 75-125.

KUBAN, Doğan; "Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *VD*, S. 7, 1968, s.57.

KUBAN, Doğan; "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1995, s. 225-240.

KUBAN, Doğan; *Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975.

KUCUR, Sadi S.; *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Vakıfları: Vakfiyelere Göre*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

KUHRT, Amelie; *Eskiçağ'da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330*, I, (çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

KUNTER, Halim Bâki; "Amasya Darüşşifası", *Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, I/8, Ankara, 1947, s. 12-13.

KUNTER, Halim Bâki; "Feth-i Mübîn", *Diyanet İlmi Dergi*, VIII/(84-85), 1969, s. 133-136.

KUNTER, Halim Bâki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *VD*, S. 1, 1938, s. 103-129.

KURAN, Aptullah; *Anadolu Medreseleri*, I, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

KURT, Yılmaz; "Adana Sancağında Kişi Adları", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 1990-1991, s. 169-252.

KUŞ, Ayşegül; "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XI/1, s. 261.

KUTLU, Mehmet; "İldüzmiş Hatun Baniliğindeki Amasya Darüşşifası Üzerine Yeni Tespitler" *Mimari-Kültür-Bellek*, (Ed. Tane Doğan), Çanakkale, 2022, s. 1-23.

Kuyûd-ı Kadime Arşiv Kataloğu, (haz. Sevgi Işık, Songül Kadıoğlu, Murat Yıldırır), Ankara, 2012.

KUZUCULAR, Kani; *Amasya Kentinin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf; "Zenbilli Ali Efendi", *DİA*, XLIV, İstanbul, 2013, s. 247-249.

KÜPELİ, Özer; "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırın Tarihine Dair", *Osmanlı*, III, Ankara, 1999, s. 490-497.

LEWİS, Bernard; *İslam'in Siyasal Söylemi*, (çev. Ünsal Oskay), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

LEWİS, Raphaela; *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, (Çev. Beyza Sümer Aydaş), Adapa Yayınevi, Ankara, 2006.

LOMBARD, Maurice; *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, (çev. Nezih Uzel), Pınar Yayınları, İstanbul 1983.

MAGİE, David; *Roman Rule in Minor Asia*, II, Princeton University Press, New Jersey, 1950.

MANTRAN, Robert; *XVI. Ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınevi, İstanbul, 1991.

MARÇAİS, Gabriel; "L'Islamisme et La Vie Urbanie"; *Articles et Conférences*, Paris 1961, s. 119.

Mehmed Neşrî; *Kitâb-ı Cihannümâ*, I, (haz. Mehmet Altay Köymen, Faik Reşit Unat), Ankara, 1949.

Mehmed Neşrî; *Kitâb-ı Cihannümâ*, II, (haz. Mehmet Altay Köymen, Faik Reşit Unat), Ankara, 1957.

Mehmet Süreyya; *Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul, 1312.

MENAGE, Victor L.; "Seven Ottoman Document From The Reign of Mehemmed II", *Documents From İslamic Chanceries*, 1965, s. 81-118.

MENÇ, Hüseyin; *Tarih İçinde Amasya,* Amasya Belediyesi Yayınları, Amasya, 2018.

METİN, Tülay; "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde "Meydan" Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013, s. 209-222.

MIQUEL, Andre; *İslam ve Medeniyeti*, II, (çev. A. Fidan-H. Menteş), Birleşik Yayınları, İstanbul, 1991.

MİEROOP, Marc van de; *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

MUMFORD, Lewis; *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*, (çev. G. Koca ve T. Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Mustafa Vazıh Efendi; *Belabilü'r-Rasiye fî Riyâz-ı Mesaili'l-Amasiyye, Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi*, (haz. Ali Rıza Ayar-Recep Orhan Özel), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2014.

MUTÇALI, Serdar; *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

MUTLU, İsrafil; *Amasya'da Osmanlı Devri Anıtları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2022.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih; "Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, Ankara, 2013, s. 51-60.

Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah; *Cami'ü'd-Düvel*, (çev. Ahmed Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 199.

NASR, Seyyid Hüseyin; *İslâm'ın Kalbi*, (çev. Ahmet Demirhan), Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2002.

OATES, Joan; *Babil*, (çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004, s. 14.

OCAK, Ahmet Yaşar; "Zaviyeler", *VD*, S. 2, 1978, s. 247-270.

Ogier Ghislain de Busbecq; *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (çev Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

OĞUZOĞLU, Yusuf; "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", V. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (8-10 Nisan 1987),* I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1988.

OLCAY, Osman Fevzi; *Amasya Şehri*, (haz. Harun Küçük, Kurtuluş Altunbaş), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2010.

ORBAY, Kayhan; *The Financial Administration of an Imperial Waqf in an Age of Crisis: A Case Study Of Bayezid II's Waqf in Amasya (1594- 1657)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

ORHONLU, Cengiz; "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, II/2, 1981, s. 1-30.

ORHONLU, Cengiz; "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolcu Kuruluşu", *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984.

ORTAYLI, İlber; *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.

ORUÇ, Hatice; "Bosna Sancağında Şehirlerin Kuruluşunda Vakıfların Rolü: Yeni Bazar ve Saraybosna Örneği", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir (Sempozyum),* (yay. haz. Fahamettin Başar, Mehmet Kurtoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013 s. 169-173.

Osmanlı Arşiv Rehberi, (haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz), İstanbul, 2010.

OSTROGORSKY, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1999.

ÖNGE, Yılmaz; "Vakıf Müessesesinde Su ve Önemi", *Vakıf Haftası 5-11 Aralık 1983 Bildiriler Kitabı*, Ankara, 1984, s. 23-24.

ÖNKAL, Ahmet, Nebi Bozkurt; "Cami", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s. 46-56.

ÖZ, Mehmet; "Amasya'nın Bir Kültürel-Siyasi Merkez Olarak Çevresiyle İlişkisi Canik (Samsun) Örneği", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu (13 -15 Haziran 2007),* Amasya, s. 65-76.

ÖZ, Mehmet; "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, S. 22, Ankara, 1991, s. 429-439.

ÖZ, Mehmet; "Merzifon", *DİA,* XXIX, Ankara, 2004, s. 243-245.

ÖZBAYRAKTAR, Aykut; "Seyfeddin Torumtay'ın Siyasî Hayatı ve Amasya'daki Faaliyetleri", *Uluslararası Amasya Sempozyumu, 4-7 Ekim 2017,* Amasya, s. 443-462.

ÖZBUCAK, Öykü; *Amasya Kurtoğlu Evleri'nin Restorasyon Önerisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

ÖZCAN, Görgün; *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

ÖZCAN, Koray; "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, XXIII/2, 2006, s.21-61.

ÖZCAN, Tahsin; "Pazar", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 206-208.

ÖZDEMİR, İbrahim; "Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı", *Türkler*, X, Ankara, 2002, s. 598-609.

ÖZDEMİR, İbrahim; *Yalnız Gezegen*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

ÖZDEŞ, Gündüz; *Türk Çarşıları*, Tepe Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZEL, Oktay; *Changes in Settlement Patterns Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642),* Manchesters University Department of Middle Eastern Studies Doktora Tezi, 1993.

ÖZEL, Oktay; *The Collapse Of Rural in Ottoman: Amasya, 1576-1643,* Leiden: Bril, 2016.

ÖZTÜRK, Nazif; "İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar", *VD*, S. 29, Ankara, 2005, s.7-20.

ÖZTÜRK, Nazif; "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı*, V, (ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s. 34-43.

ÖZTÜRK, Nazif; *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

ÖZTÜRK, Sait; "Osmanlı Döneminde Çevrenin Korunmasında ve Geliştirilmesinde Vakıfların Rolü", *2007 Vakıf Medeniyeti Çevre Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 3-51.

ÖZTÜRK, Sait; *Çevre İnsan ve Tarih*, II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2007.

PERROT, Georges; *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure,* Paris, 1867.

PİRENNE, Henri; *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

PROCOPIUS; Buildings VII, (İng.den çev. H.B. Dewing), Harward University Press, Cambridge, Massachusetts, 1954.

RACZYNSKİ, Edward; *1814' de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (çev. Kemal Turan), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

RAMSAY, William Mitchel; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. M. Pektaş), MEB Yayınları, İstanbul, 1960.

ROTH, Leland M.; *Mimarlığın Öyküsü: Öğeleri, Tarihi, Anlamı*, (çev. Ergün Akça), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

SELEN, H. Sadi; "Türkiye'nin Yol Sistemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, III/4, Ankara, 1943, s. 352-371.

SERBESTOĞLU, İbrahim; *19. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2018.

SERİN, Muhittin; "Hüsâmeddin Hüseyin Şah", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 513-514.

SERİN, Muhittin;*Hattat Şeyh Hamdullah*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2007.

Sipâhîzâde Mehmed; *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik*, (haz. İlhami Danış), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2019.

STRABON; *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası*, (çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

SÜMER, Faruk; *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.

Sünen-i Ebû Dâvûd, Zekât, 41.

Sünen-i İbn Mâce, Edeb, 8.

ŞAHİN, İlhan, Feridun Emecen; "Amasya" *DİA*, III, İstanbul, 1991, s.1-4.

ŞAHİNALP, Mehmet Sait, Veysi Günal; "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi", *Turkish Studies*, XI/8, 2016, s. 343-352

ŞEKER, Mehmet; "Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri", *Ekoloji ve Çevre Dergisi*, I/4, 1992, s. 26-30.

ŞEKER, Mehmet; *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet Yayınları, İstanbul, 1999.

Şemseddin Sâmi; *Kâmûs-i Türkî,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.

ŞENOL, Eren; *Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

ŞEŞEN, Ramazan; *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara, 2001.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci; *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul, 2008, s. 112-113.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet; "Rum Beylerbeyi Yörgüç Paşa'nın Hayatı ve Vakıf Eserleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 459-471.

Şükrullah Efendi; *Behcetü't-Tevârih,* (çev. Hasan Almaz), Mostar Yayınları, İstanbul, 2010.

TAESCHNER, Franz; “Die Verkehrslage und Das Wegenetz Anatoliens im Wandel der Zeiten”, *Mitteilungen aus Justus Perthas Geographischer*, S. 72, Berlin, 1926, s. 202-206.

TANERİ, Aydın; *Türk Devlet Geleneği*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

TANKUT, Gönül; “Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”, *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)*, Ankara, s. 773-779.

TANYELİ, Uğur; *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy)*, İdealkent Yayınları, İstanbul, 2021.

TAVUKÇU, Ali Yalçın, Mesut Ceylan; “Tokat Müzesindeki Roma Dönemi Pontos Eyaleti Şehir Sikkeleri”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* S 37, Erzurum, 2016, s. 60-87.

TEKELİ, İlhan; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, II, (ed. Vecdi Akyüz), İlke Yayınları, Ankara, 2005.

TEMİZ, Merve, Turan Açık; “1-3 Numaralı Amasya Şeriyye Sicillerine Göre Mülk Satışları”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu (4-7 Ekim 2017)*, Amasya, s. 583-04.

TEXİER, Charles; *Küçük Asya / Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, III, (çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

TORUK, Ferruh; "Amasya Kentinin Fiziksel Oluşum Süreci İçerisinde Saray Olgusu." *VD*, S. 29, 2005, s. 429-449.

TORUK, Ferruh; “Bani Yörgüç Paşa ve İmar Faaliyetleri”, *VD*, S. 29, 2005, s. 105-133.

TORUK, Ferruh; “Seyahatnâmelerde Amasya”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Isparta, 2003, s. 169-206.

TOZER, Henry Fanshawe; *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, Longsman Green and Co., London, 1881.

TURAN, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980.

TURAN, Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, VGM Yayınları, Ankara, 1983.

UÇAR, Şahin; *Anadolu’da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

UĞUR, Yunus; "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir Sempozyumu (Aralık 2015)*, İstanbul, s. 293-327.

UĞUR, Yunus; “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 8-11.

UMAR, Bilge; *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi II*, Sergi Yayınevi, İstanbul, 1984.

URAK, Gediz; *Amasya’nın Türk Devri Sehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Degerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel- 1324 Mart", Belleten, V/19, 1941, s. 277-288.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Kitabeler*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1927.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti Teşilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara, 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, IV, TTK Yayınları, Ankara, 1978.

ÜLKEN, H. Ziya; "Vakıflar ve Türk Şehirciliği", *VD*, S. 9, Ankara, 1971, s. 13-37.

ÜLKER, Muammer; "Amasya Darüşşifası", I. *Türk Tıp Tarihi Kongresi (17-19 Şubat 1988)*, İstanbul, 267-269.

ÜNLÜ, Mucize; "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Amasya Hapishanesini Islah Faaliyetleri", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu (13-15 Haziran 2007),* Amasya, s. 174-178.

ÜREKLİ, Bayram, Doğan Yörük; "Karaman Eyâletine Ait Bir Kanunnâme Sûreti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, 2002, s. 339-371.

VAN LEEUWEN, Richard; *Bir Osmanlı Şehri Şam: Vakıflar ve Şehir*, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

VRYONIS, Speros; *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From the Eleventh Through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1971.

WADDİNGTON, William Henry; Ernst Babelon, Theodore Reincach; *Recueil General des Monnaies Grecques d'Asie Mineure*, I, Paris, 1925.

WEBER, Max; *Şehir*: *Modern Kentin Oluşumu*, (çev. Musa Ceylan), Yarın Yayıncılık, İstanbul, 2010.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Vakıf", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, s. 479-486.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, S. 14, 1982, s.1-27.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Hızır Paşa Oğlu Mehmed Paşa Vakfının Mahiyeti", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler IV*, Ankara, s. 1625-1633.

YEDİYILDIZ, M. Asım; "Osmanlı Toplumu ve Çevre", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/2, Bursa, 2008, s. 147-158.

YENEN, Zekiye; "Osmanlı Dönemi Türk Kentinde Planlama Kültürü", *Eyüp Sultan Sempozyumu (28-30 Mayıs 1999)*, III, Eyüp Sultan Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 438-445.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İÜ Yayınları, İstanbul, 1944.

YİNANÇ, Refet; “Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları”, *Belleten*, XLVIII/189-190, 1984, s. 299-310.

YİNANÇ, Refet; “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, *VD*, S. 15, 1982, s. 5-22.

YOFFEE, Norman; *Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations*, Cambridge Universty Press, New York, 2004.

YÖRÜK, Doğan; “Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40, Konya, 2016, s. 361-372.

YÖRÜKOĞLU, Nihat; "Manisa'da Hafsa Sultan Hânkahı", *VD*, S. 13, s. 489-492.

YÜKSEL, Hasan; “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, V, (ed. Güler Eren), Ankara, 1999, s. 49-55.

YÜKSEL, Hasan; *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatı Üzerine Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990.

ZEYBEK, Halil İbrahim; *Amasya Ovası ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.

EKLER

Ek- 1: Yörgüç Paşa'nın vakfiyesi-1 (Ev. Vkf. 19/ 7).

Ek- 2: Yörgüç Paşanın vakfiyesi-2 (Ev. Vkf. 19/ 7).

Ek- 3: Yörgüç Paşa'nın vakfiyesi-3 (Ev. Vkf. 19/ 7).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)
EV.VKF.00019/00007.001

Ek- 4: Yörgüç Paşa'nın vakfiyesi-4 (Ev. Vkf. 19/ 7).

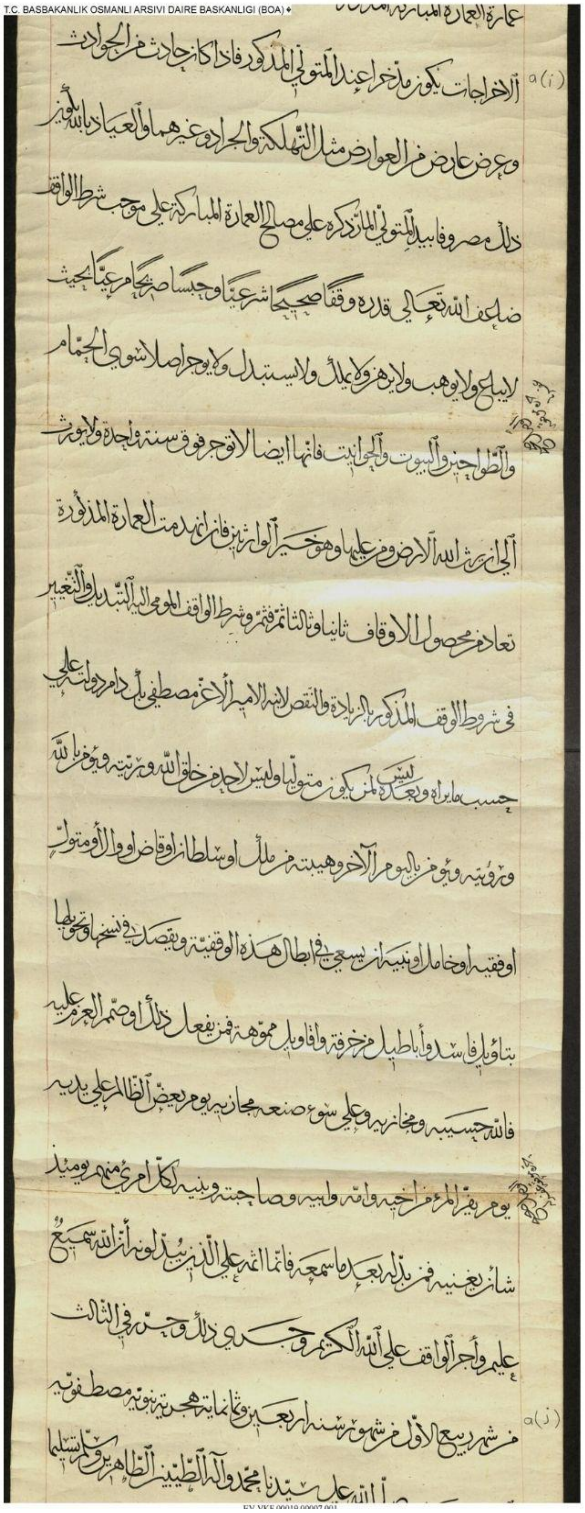
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

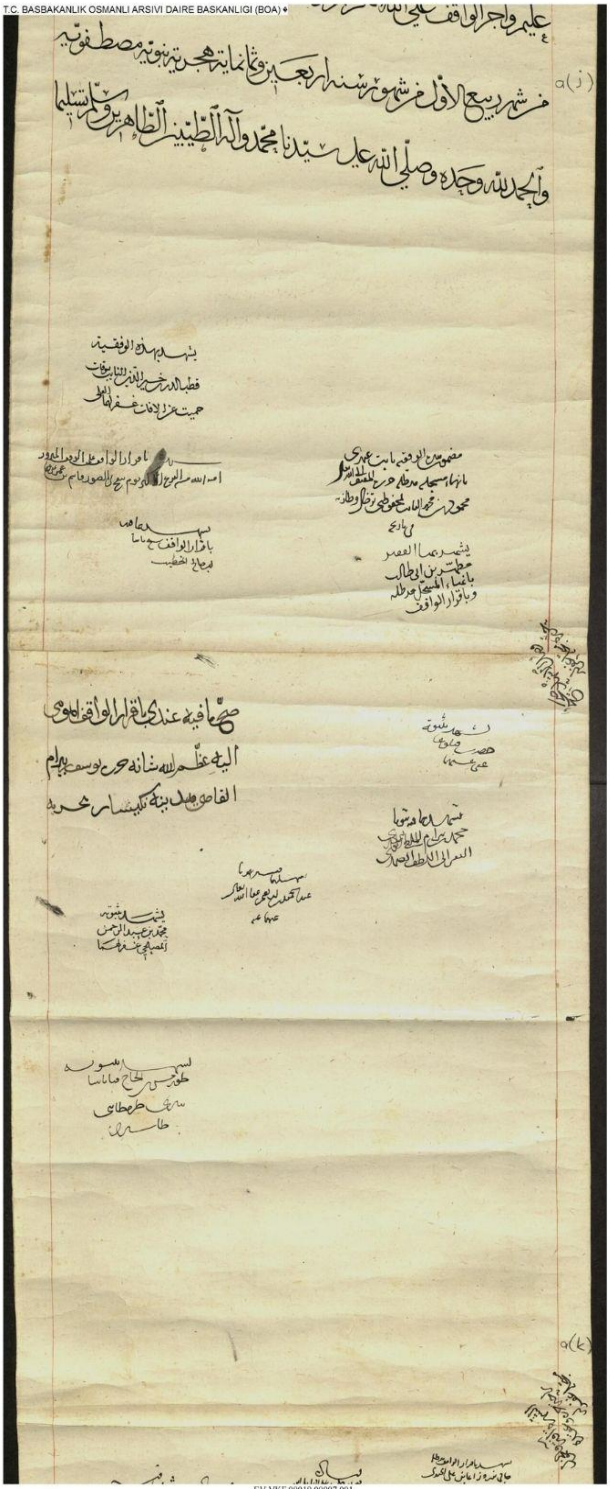
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)
EV.VKF.00019.00007.001

Ek- 5: Sultan II. Bayezid'in vakfiyesi-1 (Ev. Vkf. 4/ 10).

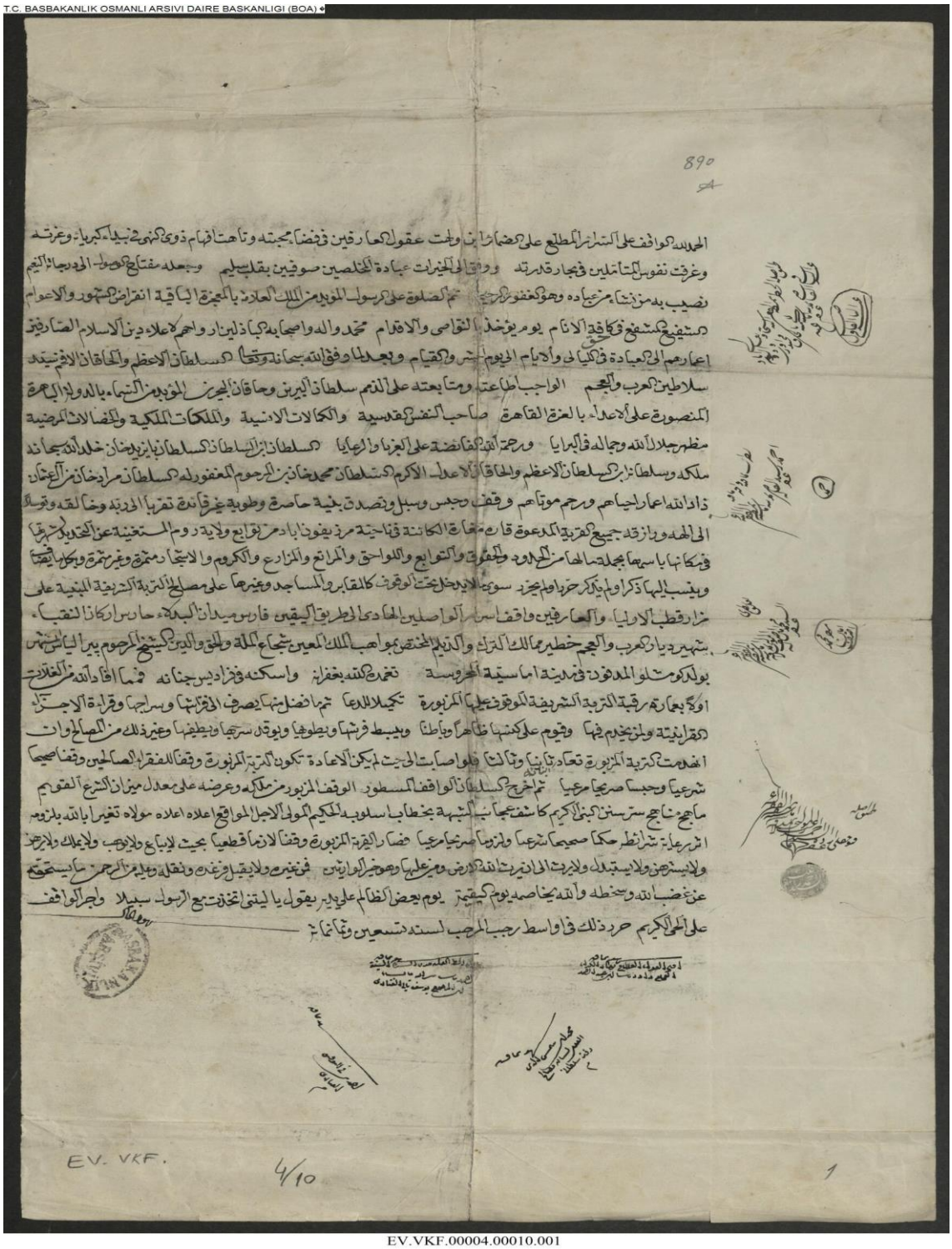

EV.VKF.00004.00010.001

Ek- 6 Sultan II. Bayezid'in vakfiyesi-2 (Ev. Vkf. 4/ 10).

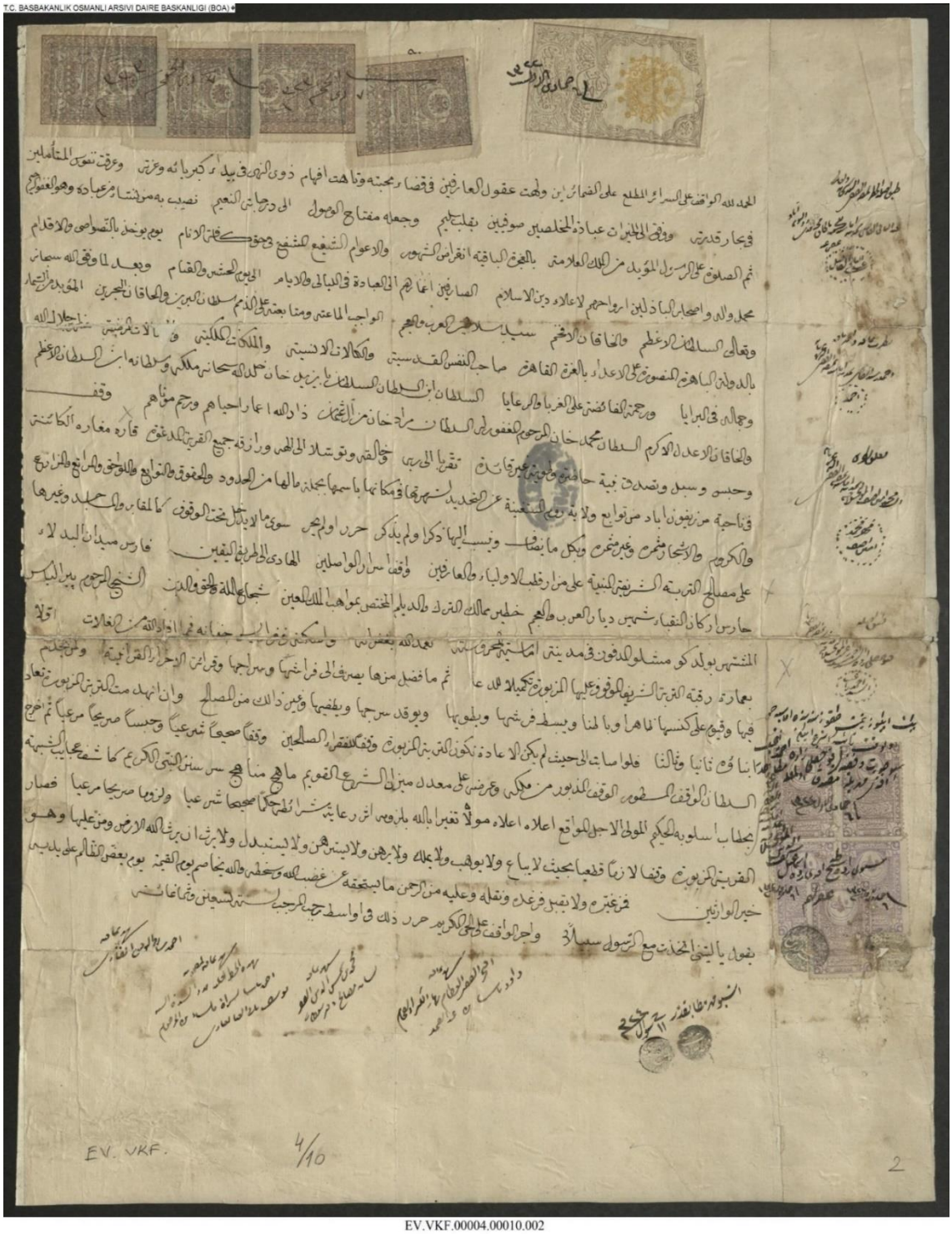

EV.VKF.00004.00010.002

Ek- 7: Serkilâri Süleyman Ağa'nın vakfiyesi-1 (AŞS 38/ 117-118)

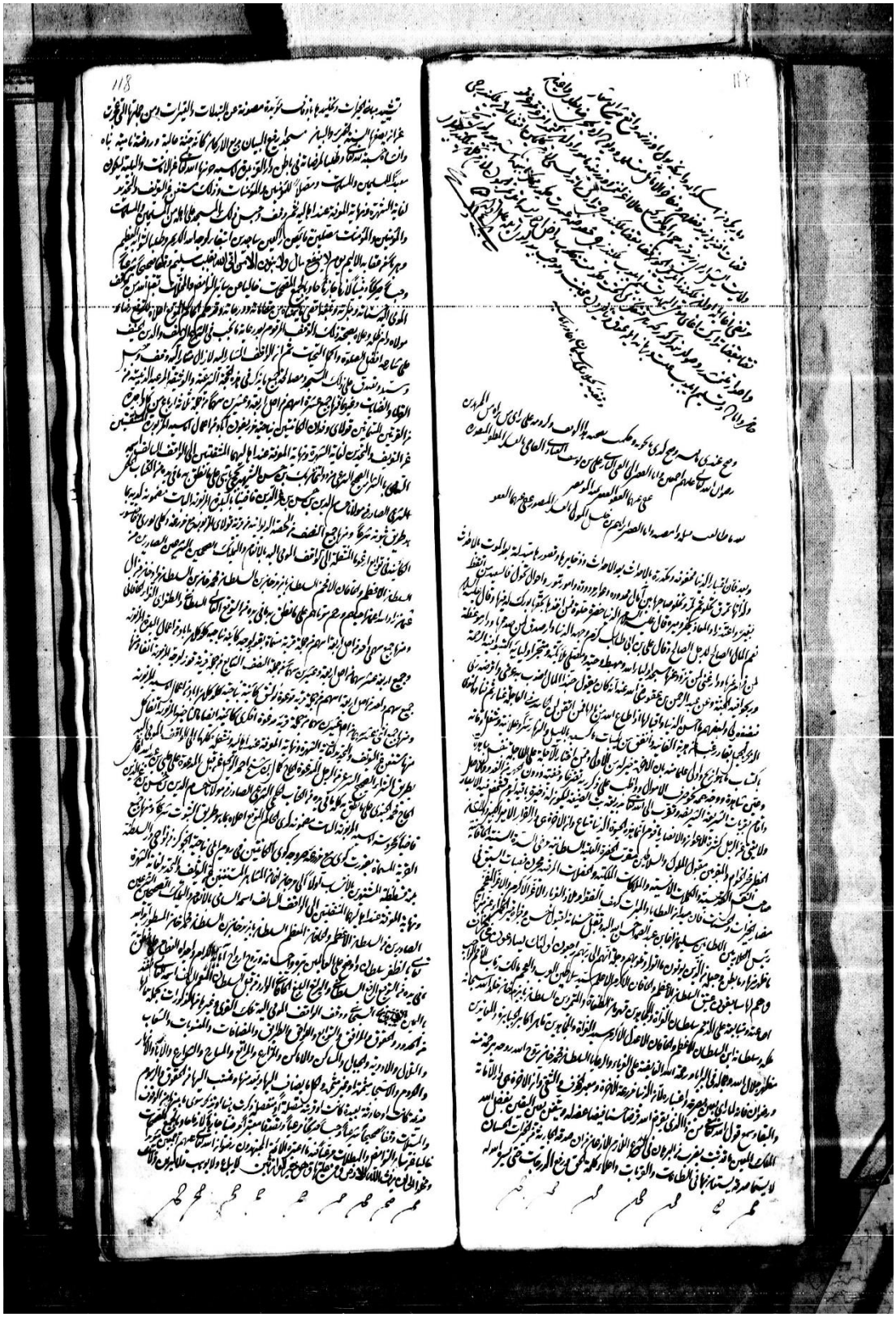

Ek- 8: Serkilâri Süleyman Ağa'nın vakfiyesi-1 (AŞS 38/ 119-120)

Ek- 9: Ayas Ağa'nın vakfiyesi (VGMA, VD 582-1/189)

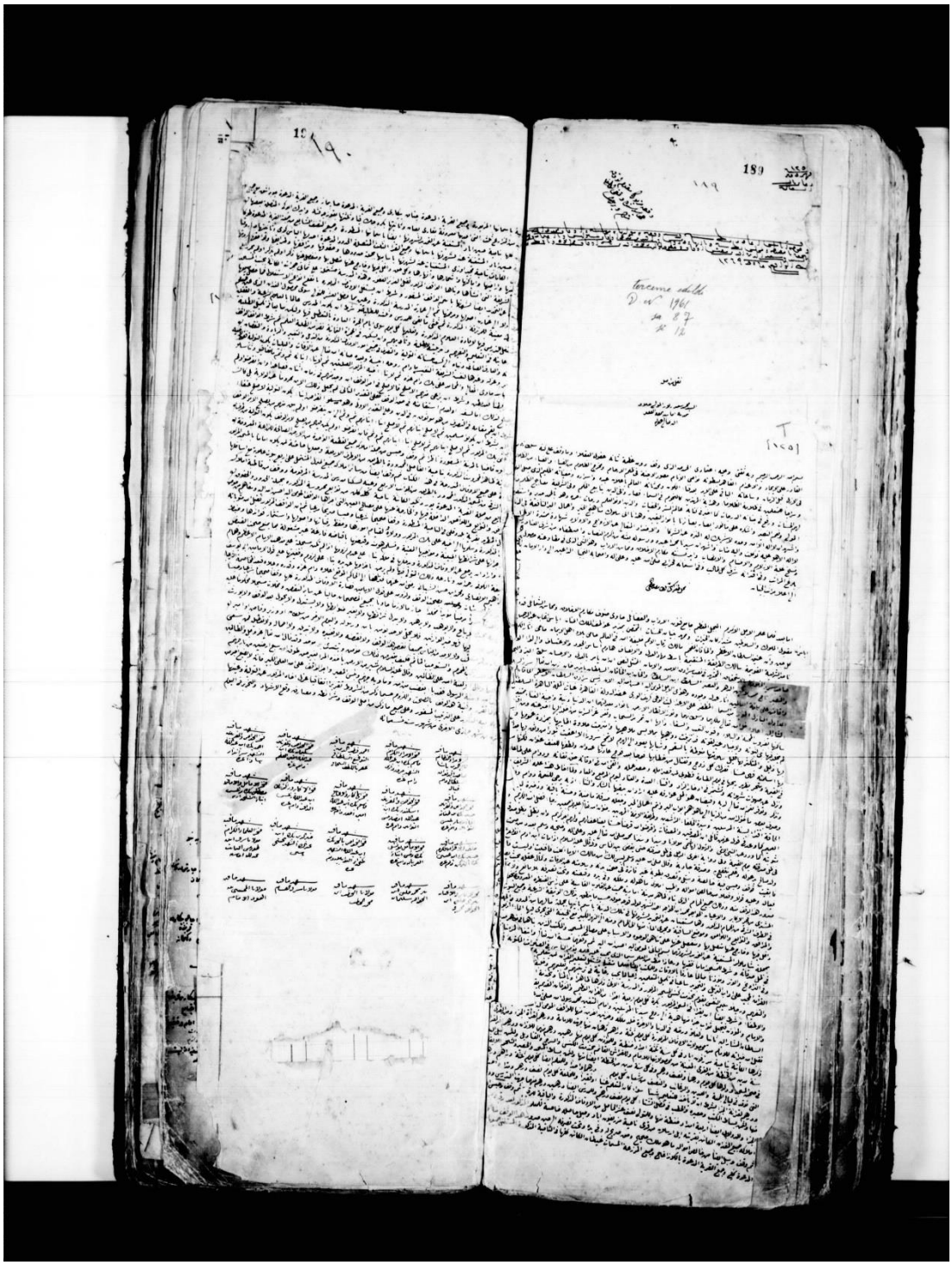

Ek- 10: İbrahim Efendi bin Mahmud Ağa'nın vakfettiği kitapların isimleri.

No	Kitabın Adı	Satır	Cild	No	Kitabın Adı	Satır	Cild
1	Mushaf-ı Şerîf	13	1	**1**	Suyufü'l-Hattat	25	1
2	Abbas Tefsir-i Şerifi	23	1	**2**	Lafze'l-Mercan Fi Ahbari'l-Can	15	1
3	Tefsir-i Kadı Beyzavi	20	1	**3**	Fusuli'l-Mühimme Fi-Marifeti'l-Eimme	17	1
4	Tefsir-i Ebu's-Suud	31	1	**4**	İbdadü'l-Fettah Şerh-i Nuru'l-İzah Li-Şereblali	31	1
5	Tefsir-i Kebir	45	1	**5**	Cild-i Sani Min Fetava Hindiye	41	1
6	İbni Kemal	120	1	**6**	Ünvani'l-Fasıl ve Tırazu Meliki'l-Adil	15	1
7	Tefsir-i Keşşaf	45	1	**7**	Eşbahi'l-Nezair	21	1
8	Tefsir-i Nisaburi Cild-i Evvel	41	1	**8**	Fetava-yı Hayriye	27	1
9	Tefsir-i Nisaburi Cild-i Sani	41	1	**9**	Halebi Mine'l-Fıkıh	21	1
10	Şeyhzade Ali el-Beyzavi	37	1	**10**	Şerhi'l-Menasiki'l-Âliyyi'l-Farisi	23	1
11	Şihab Ali el-Beyzavi	47	1	**11**	Ba Hatt-ı Nesih Lüb'ül-Kavaid	33	1
12	Konevi İsmail Efendi Haşiye-i Ali Beyzavi	39	1	**12**	Haşiye-i Fetva-yı Ale'l-Mutavval	31	1
13	Üsam Ale'l-Beyzavi	27	1	**13**	Şerh-i Şafiye-i Çarperdi	20	1
14	Sadi Çelebi Ale'l-Beydavi		5	**14**	Uruz-u Endülisi ve Gayruhu	15	1
15	Tefsir-i Celaleyn	23	1	**15**	Mizani'l-Hak Katib Çelebi	17	1
16	Tefsir-i Rağib-i İsfahani	37	1	**16**	Şerh-i Muhtassar-i Telhis	19	1
17	Umdeti'l-Huffaz li-İbni's-Semin	27	1	**17**	Mecmuati'l-Adab ve'l-Akayid ve Gayruhu		1
18	Tefsir-i Şerif Mecmuati'l-Havasi	-	1	**18**	Muhtassar-ı Meani	19	1
19	Okunamayan	25	1	**19**	Muhtassar-ı Mügni'l-Lebib Min'en-Nahvi	27	1
20	Mecmua-i Adab Şerh-İ Adabi'l-Adudiye li-Molla Hanefi ve Şerh-i Üsam Alâ Adabi'l-Adüdiye	21	1	**20**	Hülasati'l-Hisab ve Risale-i Fi'l-Usturlab-i Şemali ve Risale-i Rub'i Kâmil		1
21	Metn-i Şatibi	1	1	**21**	Mine'l-Meani ve Nenkuz Ale'l-Mes'udi ve Risale-i Fi'l-Mantık	23	1
22	Buhari-i Şerif	29	1	**22**	Şerh-i Muhtassar-i Vikaye Li-Musannif	19	1
23	Şifa-i Şerif	17	1	**23**	Haşiye-i Emir Ebi'l-Feth ve Ali Kuşcu	15	1
24	Kitab-ı Müslim	27	1	**24**	Cami-i Sağir Mine'n-Nahvi'l-Yümni	23	1
25	Sünen-i Ebi Davud	29	1	**25**	Şerh-i Banet Suadü Li-İbni Hüşşam	19	1
26	Eşrefi'l-Vesail fi-Şerhi'ş-Şemail.	23	1	**26**	Risale-i Habib Mine'l-Usturlab Der-Çelebi	19	1
27	Sünen-i İbni Macih	29	1	**27**	Sela Cami Ale'l-Kâfiye	19	1

28	Kitabi'l-İstiab Fi-Marifeti'l-Ashab	27	1	**28**	Müğribi'l-Luga Li-Su'lebi	21	1
29	Şerh-i Delaili'l-Hayrat	21	1	**29**	Haşiye-i Mirzade Ale'l-Mutavvel	21	1
30	Meşariki'l-Envar	13	1	**30**	Havas-i Ali Mir Ebi'l-Feth	22	1
31	Kitab-ı İhyai'l-Ulûm	37	1	**31**	Haşiye-i Kefevî Ali Hayali	19	1
32	Şerh-i Seyyid Alizade	23	1	**32**	Şerhi Akayid-i Kadımir ve Tezahib	19	1
33	Seyri'l-Kebir İmam Muhammed	37	1	**33**	Seyyid Ale'l-Mutavvel	19	1
34	Şerh-i Fususü'l-Hikem fi-Abdülgani Nablüsi	35	1	**34**	Külliyat-ı Ebu'l-Beka	37	1
35	Şerh-i Tarikat li-Receb Efendi	27	1	**35**	Hava Alâ Muhteseri'l-Mehir ve Haşiye-i Samsunî	23	1
36	Risâle-i Küşeyriye	17	1	**36**	Ale'l-Usam ve Gayruhum	15	1
37	Camii's-Sağir Mine'l-Hadis	21	1	**37**	Şerh-i Divan-ı İbni Farid	23	1
38	Mevacib-i Ledüniye	27	1	**38**	el-Ayniye Şerh-i İbni Âkîl	26	1
39	Buhari İmami'l-Kastalani		7	**39**	Arabî Kafiye li-Zeynizade		1
40	Şerh-i Tarikat Li'l-Hâdimi Efendi		1	**40**	Gülşeni Hulefa Mine't-Tariha Matbua		1
41	Şerh-i Mevafık	25	1	**41**	Lugati Nimetullah	19	1
42	Şerh-i Tavaliü'l-İsfahani	25	1	**42**	Gülistan-i Şeyh Sadi	9	1
43	Akayid-i Celali	25	1	**43**	Kâmüsi'l-Muhİt	35	1
44	Fusuli'l-Bedayı fi Usuli'ş-Şerayı'	31	1	**44**	Cild-i Vahid-i Vankuli		1
45	Menar Mine'l-Usul	13	1	**45**	Şerh-i tecelliyat-i havayi Mahmud Efendi	23	1
46	Envar-ı Şerh-i Menar li-Şahibi'l-İnaye	35	1	**46**	Tarih-i Raşid Cüz-i Evvel		1
47	Telvih	15	1	**47**	Tarih-i Tiymur		1
48	Tavzih	24	1	**48**	Şerhi'l-Kenz li-Molla Miskin	29	1
49	Kesteli Ali Şerhi'l-Akayid ve Kütb-ü Geylani Ali Risale-i Semerkandi	19	1	**49**	Cüz-i Sani Min Tarih-i Raşid ve'l-Cüz'il-Evvel Min Tarih-i Çelebi		2
50	Kadıhan	30	1	**50**	Yesari Merakka-i Hurufat	49	1
51	Şerh-i Kuduri Cevhere	29	1	**51**	Mecmua-i Fi'l-İlmi'l-Kaza	1	1
52	Kitabı Sadri'ş-Şeri'a	21	1	**52**	Ferhenk-i Su'idi		2
53	Cild-i Evvel Mine'l-Hidaya	25	1	**53**	Menasik-i Hac	21	1
54	Cild-i Sani Mine'l-Hidaya	19	1	**54**	Ehlaf-ı Alâi	23	1
55	Cild-i Evvel Mine'l-İnaye Şerhi Mine'l-Hidaya	13	1	**55**	Havass-ı alâ şerhi'l-akayid ve haşiye-i Ali Mesud e'r-Rumu		1
56	Cild-i Sani Mine'l-İnaye Ale'l-Hidaya	23	1	**56**	Multaka'l-Ebhür	19	1
57	Cild-i Salis Mine'l-Fethi'l-Kadir Ale'l-Hidaya Li-İbni'l-Hümam	35	1	**57**	Vani Ale'l-dürer	23	1

58	Cild-i Evvel Min Şerhi'l-Hidaya li-Fethi'l-Kadir	35	1	**58**	Cild-i Sani Mine'l-Haşiye-i Alâ Sadri'ş-Şeria Li-Taceddin	23	1
59	Hatt-ı Haşiye Ale'l-Hidaya Li-Ayni	31	1	**59**	Dürer	25	1
60	Haşiye-i Alâ Sadri'ş-Şerife	25	1	**60**	el-Mecmuati'l-Aliyye fi Fıkhı'l-Hafiyye	37	1

Ek- 11: Çorumî Şeyh Hacı Ali bin Abdulfettah'ın vakfettiği kitaplar.

No	Kitap ismi	Cilt	No	Kitap ismi	Cilt
1	Tefsîr-i Kadı	1	63	Diğer Şerh-i Tevâli'	1
2	Mesâbîh-i Şerif	1	64	Kitâb-ı Cild-i Sânî-i İnâyet fi Şerh-i Vikaye	1
3	Tefsîr-i …?	1	65	Tebrizân?	1
4	Kitâb-ı Telvîh	1	66	Füsus-u Enbiyâ	1
5	Ma' Tevzî	1	67	Şerh-i Manzûme-i Hilâfe	1
6	Meşarikü'l-Envar	1	68	Kitâb-ı Sadrü'ş-Şeria'	1
7	Van Kulu	1	69	Kitâb-ı Meşârif	1
8	Şerh-i Tarîkat?	1	70	Kitâb-ı Bostân	1
9	Kitabü'l- Bahriye Cildü'l- Evvel	1	71	Muhzır-ı Vikâye	1
10	Tarîkiyyât	1	72	Muhzır-ı Muâfî	1
11	Divân-ı Kadı	1	73	Kitâb-ı Tıb	1
12	Divânü'l-Ebu Talib	1	74	Kitab-ı İşbâh-ı Diğer	1
13	Kitâb-ı Makâmât-ı Harbîye	1	75	Kitâb-ı Sâbih-i Mas'sûh	1
14	Kitâb-ı Şehâbeddin Şerh-i Ferâîz	1	76	Kitâb-ı Ferâîzü'l-Arî	1
15	Fetâvâ-yı Yahya Efendi	1	77	Kitâb-ı Tevârih-i Pir…?	1
16	Kitâb-ı Haşiye-i Hayâlî	1	78	Mecmûâtü'l-Nigârî	1
17	Kitâb-ı Şerh-i Mültegi Cildü'l Sânî	1	79	Şerhü'l-Tarikiyyât-ı Muhammedîye	1
18	Fetâvâ-yı Ali Efendi	1	80	Vânî Hâşiyesi Dürer	1
19	Kitâb-ı Der Ahkâm	1	81	Kitâb-ı Celâli	1
20	Tasdîkât-ı Te'virât-ı Seydî	1	82	Kitâb-ı Kâzîmir	1
21	Kitâb-ı Dürer	1	83	Hâşiye-i Isfahânî-i Seyyidü'ş-Şerîf	1
22	Kitâb-ı Ulûm-u Beyân-ı Farsî	1	84	Divân-i Selîm-i Karîm	1
23	Kitâb-ı Târih-i İsâ	1	85	Kitâb-ı Muhtarü'l-Zıtâvî	1
24	Hâşiye-i Merdhân-i Alâ Hikmet	1	86	Telhîs	1
25	Manzûme-i Helâkiye	1	87	Kitâb-ı Tercihü'l-Beyân	1
26	Esmâ'-i …?	1	88	Tasdikât	1
27	Cild-i Sânî Mine'l-Harâbe	1	89	Manzûme-i Hilâfîye	1
28	Kitâb-ı Mevâcîb	1	90	Kitâb-ı Mecmu'u'l-Bahreyn	1
29	Mânzûme-i Mine'l-Buhârî	1	91	Fi'l-Ahvâye Mine'l-Avâb	1
30	…?	1	92	Kitâb-ı Şerh-i Ebu'l-Talhâ Mine'l- Kâri	1
31	Tevîrât-ı Seydî	1	93	Kadı Azr Şerhi	1
32	Kitâb-ı Haräneü'l-Kaza	1	94	Muhzır-ı Kit^b-ı Gence-i…?	1
33	Şerh-i Tevâli'-i Isfahânî	1	95	Kitâb-ı İskât-ı Esâmî	1
34	Kitâb-ı Müstezarf	1	96	Kitâb-ı Usûl-u Muâma-i Hasbü'l-Kurânî	1
35	Kitâb-ı Dürrü'l-Nazm Fi Fezâîlü'l Kur'ân-ı Azîm	1	97	Kitâb-ı Kavârir?	1
36	Kitâb-ı Kastânî	1	98	Hâşiye-i Mîrü'l-Abdurrahman	1
37	Şerh-i Muhtasâr-ı …?	1	99	Hâşiye-i Ahire Mecmû…?	1
38	Şerh-i Vikâye…?	1	100	Mîr-i Ebu'l-Feth	1
39	Diğer Fetâvâ-yı Ali Efendi	1	101	Şâh Hasan Ma' Mes'ud	1
40	Kitâb-ı Berâya-yı İmam Gazâlî	1	102	Hâşiye-i Celâl	1
41	Kitâb-ı Eşbâh	1	103	Risâle-i Mir…?	1
42	Şerh-i Sağnî	1	104	Kitâb-ı Nehbe?	1
43	Kitâb-ı Câmiü'l Gâzi	1	105	Şehr-i Mesâbîh	1
44	Mecmûa'-i Riyâil?	1	106	Câmî..?	1
45	Şerh-i Şubâtî	1	107	Hevâşî-i Esâmî	1
46	Mutavasıt-ı Kâfiye	1	108	Kârî Mîr-i Diğer	1
47	Hâşiye-i Mutâbi'-i Seydü'l-Şerîf	1	109	Muâmma-i İcrâ Bâ Hatt-ı Merhûm	1
48	Şerh-i Şebâîl	1	110	Reml Risâlesi	1
49	…?	1	111	İsbât-ı …?	1
50	Şerh-i Şemâîl-i Üsâmeddin	1	112	Şerh-i Hikmet	1
51	Şerh-i Ferâîz-i Sirâciye	1	113	Şerh-i Hanîfe Divânı	1
52	Hâşiye-i Hayât-ı İhsân Efendi?	1	114	Risâle-i Muamma	1
53	Kıt'a-i Muallim-i Tenzîl	1	115	Şerh-i Seydi	1
54	Şerh-i Muallakât	1	116	Şerh-i Bâ Minnetü'l-a'mâd	1
55	Kitâb-ı Kâfiye-i Binâ	1	117	Cerz-i Eczâ	1
56	Kitâb-ı Seydî fî Sadikât	1	118	Meslûk-u Eczâ	1
57	Kitâbü'l-Ebu Menzal?	1	119	Şubâtî Ecza	1

58	Şerh-i Tecrîye	1	120	Divân-ı Zamm-ı Farâbî-i Farsî	1
59	Kitâb-ı Perverdî fi Usûl	1	121	Tevâliü'l-Envâr	1
60	Gülistân Şeri-i Şem'î	1	122	Muâmma	1
61	Tefsîr-i Beyân-ı Farsî	1	123	Ravza-i Ecnâr	1
62	Kitâb-ı Tasdikât Şerhi	1	124	Divân-ı Örf-i Beyân-ı Farsî	1

Ek- 12: Dorukhan Tarih Arşivi'nde Ali Kemal Kara ile görüşmemiz.

Ek- 13: Aşağı Kale'den Amasya'nın görünümü.